

Az erdélyi katolikus valláspolitikai rendszere (1761–1774)

Kovács Kálmán Árpád

Ez a tanulmány egy készülő nagylélegzetű munka alapvetése. Kiindulópontja Trócsányi Zsoltnak 1978-ban leírt alábbi két megállapítása: Mivel az erdélyi törvények védték a többségi felekezetnek a középkori templomhoz való jogát, az elvesztett templomok és iskolák számát az 1690 és 1780 közötti egész időszakra nézve mindössze néhány tucatra tehetjük. Néhány erőszakos foglalástól eltekintve igényt formálni a templomokra a többség kimutatásával lehetett.¹ Kutatásaim során szeretném összeállítani az erdélyi templom-ügyek pontos jegyzékét és kronológiáját. Ez a topográfiai és kronológiai összefoglalás fogózókat nyújthat a hely- és köztörténeti kutatások számára, hogy az esetek pontos feldolgozásával a kor politikai erővonalai láthatóvá váljanak. Meggyőződésem szerint ebben az ügycsoportban ugyanis a kor vallási életének olyan centrumára találunk, mely mintegy lakmuspapírként mutatja ki a rendi, az állampolitikai és a (kor értelmezésében vett) nemzeti gondolkodásmód értelmezéseit olyan kulcsfontosságú kérdésekben, mint a privilégiumok, bevett vallás, szabad vallásgyakorlat, vallási célokra fordított közjövödelmek. Hadd hivatkozzam korábbi tanulmányaimra. E folyóirat hasábjain megjelent tanulmányomban meghatároztam a „szisztéma” hivataltörténeti fogalmát, és végigkövettem az erdélyi vallási unió rendszerszintű összefoglalásának kísérleteit.² Már korábban felhívtam arra a figyelmet, hogy a források alapján kirajzolódik egy erdélyi missziós politika ügkör, melyen belül pontosítanunk kell a működési elvekről és a területiségéről való ismereteinket.³ Szerzőtársammal, Rajki Zoltánnal felvetettük, hogy a politikai szektafogalom pontosabb megértéséhez hasonló tanulmányban kellene áttekinteni a „szabad vallásgyakorlat”, a „vallásgyakorlat szabadsága”, a „vallásszabadság” fogalomhalmazát.⁴ Bizonyítottam, hogy az 1775-re beérő általános politikai irányvonal, a „nemzeti gyűlölségek mérséklése” („Linderung der nationalen Gehässigkeiten”) a katolikus bevándorlás és polgárjog-szerzés megkönnyítésének politikai igényéből nőtt ki. A „szász koncivilitás” előkészítésének munkálatai a románság esetében kompromisszumos megoldásként nem haladták meg a

¹ TRÓCSÁNYI ZSOLT: Az 1790-es évek erdélyi rendi reformmozgalmának történetéhez. Az 1790/[17]91-i országgyűlésről kiküldött egyházügyi és tanügyi rendszeres bizottság. Bp., 1978. 10. p.

² KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: Az erdélyi vallási uniók politika rendszerének főbb jellemzői (1762–1772) In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2012. 2. sz. 10–28. p.

³ UÓ: A katolicizmus terjesztése az erdélyi protestánsok között az 1760–70-es években. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2008. 4. sz. 3–47. p.

⁴ KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD – RAJKI ZOLTÁN: Kísérlet a „szektakérdés” fogalmának összehasonlító elemzésére eltérő társadalmi-politikai rendszerekben. (Kutatásmódszertani vázlat és vitaindító alapvetés) In: *Iskolakultúra*, 2013. 1. sz. 72–89. p.

jobbágyvédó állami politika szintjét, így csak áttételesen hatottak ezen etnikum nemzeti emancipációjára.⁵ Azt a történeti szakirodalomban már ismert tény, hogy a tereziánus egyház- és valláspolitikai Erdély katolikus többségének megteremtését, de mindenképpen a rájuk ható asszimilációs nyomás alóli tehermentesítésüket célozta,⁶ azzal a megállapítással egészítettem ki, hogy a bécsi udvari elit a többség megteremtését csak a vallási unió (görög katolicizmus) támogatásával látta elérhetőnek, a katolikusok nagyobb társadalmi súlyától pedig a többi közigazgatási reformmunkálat⁷ erőteljesebb lendületbe jövetelét várta.⁸ Az egyházpolitikát állami finanszírozási kérdésként vizsgáló tanulmányomban az erdélyi tizedekkel kapcsolatos fontos politikai döntéseket tudtam feltárni.⁹ Végül sikerült megtalálnom az erdélyi valláspolitikai megfelelő magyarországi párhuzamait.¹⁰

Egy bonyolult, szövevényes, rendkívüli összefüggéshálóval rendelkező kérdéskörrel van szó. Mint az előzőekből is kiderült, a katolikus valláspolitikai jól felépített intézkedéssorozat mutat fel, melyek tapasztalatait 1774-ben, 1775-ben és 1777-ben jól kidolgozott hivatali instrukciók is összegezték. Legújabbban megtaláltam azokat a hiányzó láncszemeket is, melyeket államtanácsbeli forrásaink úgy tekintenek, mint ami megfelel a katolikus valláspolitikai rendszerszintű összefoglalásának is.¹¹

-
- ⁵ KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: Hin zu einer Gemeinschaft der Rechte? Von einer katholischen Impopulationspolitik zum sächsischen Konzivilitatsrecht. Der Kampf um die Linderung der nationalen Gehässigkeiten in Siebenbürgen in den 1760–70-er Jahren im Wandel von Religions- und Gesellschaftspolitik. In: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 2013. I. sz. 41–60. p.
- ⁶ Kirche—Staat—Nation. Eine Geschichte der katholischen Kirche Siebenbürgens vom Mittelalter bis zum frühen 20. Jahrhundert. Hrsg.: Bahlcke, Joachim – Zach, Krista. München, 2007. (továbbiakban: BAHLCKE–ZACH, 2007.)
- ⁷ „[die] anderweiten zu des Landes Aufnahm [sic!] gereichenden Unternehmungen” = „tartomány felvirágoztatását szolgáló többi munkálat”.
- ⁸ KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: A kisebbségi jogok problémaköre a tereziánus korszakban az erdélyi románok példáján. 1. r. In: *Kisebbségkutatás*, 2012. 4. sz. 782–810. p.
- ⁹ KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: Die Wiener Kirchenpolitik als staatliche Finanzierungsfrage in Siebenbürgen der 1760er und 1770er Jahre. In: *Economy and Society in Central and Eastern Europe. Territory, Population*. Ed.: Dumitran, Daniel – Moga, Valer. Alba Iulia, 2013. 77–86. p. (továbbiakban: KOVÁCS, 2013.)
- ¹⁰ KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: Padányi Bíró Márton és a bécsi valláspolitikai erővonalai az 1750-60-as években. In: *Emlékkönyv Padányi Bíró Márton halálának 250. évfordulójára*. 2014. (Megjelenés alatt.)
- ¹¹ Vö. Haus-, Hof- und Staatsarchiv (továbbiakban: HHStA.) Staatsratsprotokolle (továbbiakban: StRP.) 2946/1767 Curr. Nota des Hof Kriegs Raths Praesidenten ddo 13. Decembr.[is] 1767. Herrn B[aron] von Stupan den 23. Decembr.[is] um 8 Uhr Abends [in die Circulation gegeben] vide 170 de Ao 1768 (exp. den 19. Jan.) Über den von dem Grafen von Hadick eingesendeten Vorschlag wegen des Contributions-Gränitz-System, dann Religions-Weesen in Siebenbürgen. HHStA. StRP. 170/1768 Curr Herr D. v. Stupan den 3. Febr. um 1 Uhr Mittags vide 2946 de Ao 1767 Wegen Abfassung einer bündigen Instruction für den neuen Gubernatorem in Siebenbürgen, dann des Contributions-Gränitz System und Religions Weesen alda.

Fináczy Ernő adatai szerint Mária Terézia 1762-ben különböző megfontolásokból megszüntette az erdélyi főkormányzásokon belül a katolikus tagokból már 1696-ban megalkotott Consilium Catholicumot (Katolikus Tanácsot).¹² Ez az intézkedés szükségessé tette az 1760-ban erőteljes uralkodói dorgálást kapott Katolikus Státus (Status Catholicus) reformját.¹³ Ahogy Borié államtanácsos egyik 1762. novemberi votumában fogalmazott:¹⁴ Mindabból, amit eddig az erdélyi vallásügyben tárgyaltak, kiderül, hogy még milyen kevés történik Erdélyben a lelkek gondozására, holott a katolikusok ezekben az országokban a hitetlenek között lakva nagyobb istápolásra szorulnának, mint másutt. Ezt azonban csak egy saját állandó plébánossal lehet elérni. Tanulmányai szerint az uralkodó köteles a lelkészek megfelelő szintű eltartására egy szerény összeget fordítani. Isten egy ilyen adományt, más módon, többszörösen meg fog áldani. A világi állam maga is nagy hasznot húz abból, ha az uralkodó vallását propagálják, és Erdélyben ez az előrelátás még inkább szükséges. Hasznos lenne az, ha Erdélyben egy rendszer készülne az egyházi status számára. Ezt megkapná a cancellária és azon keresztül a püspökök. A rendszerben lefektetett célok megvalósításához szükséges anyagiak a cassa parochorumból kaphatók, amely Magyarországon kívül Erdély számára is rendelkezésére áll.¹⁵ Ha az egyházi státus rendszerének berendezése megtörténik, és a fejlődés oda halad, Borié a cassa parochorumból történő kiegészítésen kívül ajánlani fogja további évi meghatározott segély kiutalását a kincstárból. További segítség várható azáltal, hogy Lipót egyik rendelete értelmében¹⁶ az új katolikus tizedet a lelkészeknek kell kifizetni.¹⁷ A fogarasi egyesült görög püspök teológusát a püspök tartozik ellátni. Nagyon kívánatos lenne, ha minden száz városban katolikus nyilvános iskolákat szerveznének, miként Brassóban és utána Besztercebén történt.

Végül mégsem a státus reformja valósult meg. 1767-ben Bajtay püspök a status catholicus megkerülésével a katolikus egyházi ügyeket annak a Gubernium kebelén belül alakult bizottságnak a kezére játszotta, melynek eredeti feladata a Portugál Alap kezelése lett volna. Ezzel az

¹² FINÁCZY ERNŐ: Az újkori nevelés története. (1600–1800) Bp., 1927. 142. p.; MARTON JÓZSEF – JAKABFFY TAMÁS: Az erdélyi katolicizmus századai. (Képes egyházmegye-történet.) H.n. [Kolozsvár] 1999. 50. p.

¹³ A rendek az erős uralkodói nyomás ellenére is csak negyedikként jelölték az európai léptékű műveltségéről híres piaristát, Bajtay József Antalt, akit Mária Terézia ennek ellenére kinevezett püspökké.

¹⁴ Idézi: EMBER GYŐZŐ: Az osztrák Államtanács, 1761–1768. Bp., 1983. Kézirat: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL. OL.) P 2093. (= Ember Győző hagyatéka.) 153. dob. 1–1000., 154. dob. 1001–1508. p. (továbbiakban: EMBER, 1983.) 1299–1300. p. Hivatkozással: HHStA. Staatsratsakten (továbbiakban: StRA.) 4186/1762-re.

¹⁵ Kaunitz államkancellár erőteljesen ellenjavallta ezt a tervet: szerinte a magyarok Erdélyre támasztott igényét erősítette volna, ha a katolikus lelkészpénztárból Erdélyre is fordítanak. EMBER GYŐZŐ: Egy katolikus államférfi a XVIII. században. Báró Borié Egyed. In: *Regnum*, 1936. (továbbiakban: EMBER, 1936.) 344. p. Hivatkozással: HHStA. StRA. 1848/1765.

¹⁶ Az 1699. szeptember 5-i úgynevezett katolikus pótdiploma értelmében.

¹⁷ A tizedekkel kapcsolatos perekre nézve ld. 9–10. sz. jegyz.

eljárással Bíró Vencel értékelése szerint a püspök ráadásul a katolikus érdekek ellen cselekedett.¹⁸ Hadik generális 1767. november 7-i felvilágosító leírása Erdély állapotáról az 1764-től folytatott vallásügyi munkálatok összefoglalása, de nagyban megelőlegezi az 1774-ig bevezetett vallásügyi rendelkezéseket is.¹⁹ A katolikus vallásügyet illető javaslatai a következők: 1.) Szükséges, hogy a szász nemzet a vallási ügyekben kiadott legfelsőbb rendeleteket pontosabban és kötelességtudóbban betartsa, és többé ne merészelje saját eszközeivel elnyomni a magukat katolikusként vallókat. Ne merészelje a kívülről betelepülőket távol tartani a céhektől és a polgárjogtól. Nem akadályozhatja meg a katolikusok betelepülését az igen fölös mennyiségben rendelkezésre álló székesföldekre, és semmilyen módon nem vethet tévelygéseket az uralkodó vallás terjedésébe.²⁰ Az „Irrungen einzustreuen” egyébként utalás Máté evangéliumának 13. részére, a konkolyvető példázatára. Ez a kifejezés burkoltan Brukenthal javaslataira és annak érvényesítésére utal. A katolikus kormányzati elit még tíz évvel később is Brukenthal befolyása ellen küzdött. Koller gróf illír deputációs elnök ismerte az 1767. februári nagy vallásügyi tárgyalások jegyzőkönyveit és/vagy Hadik előterjesztését, mert 1774. november 24-i iratában ugyanazt az „Einstreuungen” kifejezést használja, mint ami „Öfelsége legüdvösebb szándékait más utakra vinné”. Ez pedig egyértelmű tartalmi idézése a lovassági tábornok 1767-es gondolatainak.²¹

Erdély leköszönő főhadiparancsnoka a katolikus vallás felvirágoztatása és terjesztése leghatásosabb eszközének tartja a Portugál Fundussal tett legkegyelmesebb alapítványt és az alappal kapcsolatban elrendelt guberniumi tanácskozásokat. Ezen a helyen közbeveti, hogy a vallási uniós politika hasonlóan előrevívő eszköze kétségtelenül az lenne, ha az állásban lévő unitus klerikusokat a katolikus egyháziakkal egyenlő előnyökben részesítenék.²²

A Portugál Alap kamatai terhére kegydíjat („Pension”) javasolt kiutalni a katolikus vallásra térő protestáns lelkészek, prédikátorok és tanult egyháziak számára. Állítólag (1766-os) tartományvizsgálata („Landes Visitation”) alkalmával akadt olyan emberekre, akik bár neki, személyesen beismerték tévelygésüket, a megtéréstől mégis visszariadtak attól való félelmükben, hogy nem tudják magukat és övéiket eltartani. A

¹⁸ BÍRÓ VENCEL: Die katholische Restauration – Karl VI., Maria Theresia, Joseph II. In: Kirche – Staat – Nation. Eine Geschichte der katholischen Kirche Siebenbürgens vom Mittelalter bis zum frühen 20. Jahrhundert (Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene). Aus dem Ungarischen von Juliane Brandt, Erzsébet Schock, Michael Schock und Adalbert Tóth. Hrsg.: Bahlcke, Joachim – Zach, Krista. München, 2007. 157–175. p. 167. p.

¹⁹ „Aufgeklärter Stand des Gros Fürstenthum Siebenbürgen, was dabey dem allerhöchsten Interesse abträglich, und dem Dienst nachtheilig, auch wie denen Mängeln zum gedelichen Besten abgehalten werden könnte?” Megtalálható: Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv Hofkriegsrat (továbbiakban: HKR.) 1767/142-7.

²⁰ HKR. 1767/142-7 95r-v.

²¹ MNL. OL. A 98. (= Magyar Kancelláriai Levéltár. Transylvanica.) 7. cs. 214rv–216v; 233r–237v. Gróf Koller 1774. nov. 24-i notája: 215v–216r.

²² HKR. 1767/142-7 96r.

megtérésre hajló nem katolikus lelkészek példájaként hozza azt a nem sokkal korábban megtért igen képzett kolozsvári kálvinista papot, aki jó fizetését elhagyva tért át, utána viszont a szükségben magára hagyatva nyomorban kellett eltávoznia az élők sorából, pedig már kevés ilyen személy is hatalmas haszonnal járna a térítés számára.²³ A „fundus convertitarum”-mal kapcsolatos 1767 nyara és 1774 júliusa között végrehajtott politikai irányváltásokat más helyen már tárgyaltam.²⁴ Ezen a helyen csak azt a tényt szeretném kiemelni, hogy Kaunitz az Államtanácsban a legélesebben kikelt Hadik e javaslata ellen. Vótumában hivatkozik a gondolkodó világ ítéletére, melyre az adott idő körülményei között, a nem katolikusok érzelmei révén különös hatást gyakorolnak az ilyen tárgyak. Kímélendő a protestánsok szabad vallásgyakorlatra vonatkozó érzékenysége is. Az ilyen módon megtérőkben ugyanis a protestánsok szabadságuk megsértésének előszelét éreznék. És különben is, milyen vallási buzgalmat lehet úgymond elvárni azoktól, akik evilági haszon kedvéért térnek meg?²⁵

Hadik az árvaházat a lehető legfontosabb dolognak tartja, melynek haszna néhány éven belül egyértelműen meg fog mutatkozni nemcsak a vallásra, de a társadalmi közéletre nézve is. Azt a járadékot („Zustand” – sic!), melyet a lutheránus lelkészek olyan helyektől húznak, ahol pedig egyetlen lélek sem él vallásukból, az árvaház ellátását szolgáló alappá kellene tenni. Hasonlóképpen lehetne még egy alapítványa az árvaháznak. A szász nemzet az általános értelemben vett (tehát nem egyházi célokra eladományozott és nem földesúri jogon szedett) szász tizedeket – Hadik tudomása szerint – akkor éppen 12 ezer forintért vette a kincstártól árendába, míg nyílt licit mellett ez a jövedelem – szintén Hadik becslése szerint – akár ennek kétszeresét is hozhatná.²⁶

A Hadik-féle előterjesztést véleményező Lacy udvari haditanácsi elnök konkrét előterjesztések megfogalmazását javasolja a felvetett pontokban. Borié szerint napról napra újabb és újabb példák látnak napvilágot a katolikus vallás elnyomott helyzetéről Erdélyben. Politikai hitvallását („politischen Beruf”) ismétli. Távol áll tőle, hogy a vallási vakbuzgóság szerint cselekedjen, de régebbi és újabb példák egyaránt bizonyítják, milyen veszélyes, ha a tartomány népe és fejedelme nem ugyanazt a vallást követik. Az uralkodónak ügyes és kitartó módon kell terjesztenie hitét. A vallási erőszak viszont mindenképpen kerülendő. Blümegeen egyetértett a haditanácsi elnökkel, Starhemberg további véleményeket és előterjesztéseket várna.²⁷

²³ HKR. 1767/142-7 96v.

²⁴ KOVÁCS, 2013.

²⁵ „Was würde wohl solches, besonders bey denen jetzigen eben dieses Gegenstandes halber sich immer mehr an Tag legenden nachdenklichen Welt läuften, in denen Gemüthern der Acatol.[iken] würcke? Was würden sie wohl im Absehen auf das inzwischen kommende freie exercitium Rel.[igionis] denken? Sie würden Vorläufer sehen, der ihre Freyheit stört. Was für ein Religionseyfer ist von solcen Leuthen, die aus zeitlichen Gründen zu einer Rel.[igion] übertretten, zu erwarten?” HHStA. StRA. Kaunitz'sche Voten Akte 2946/1767.

²⁶ HKR. 1767/142-7 96v-97r

²⁷ HHStA. StRA. Kaunitz'sche Voten Akte 2946/1767.

Az 1762. decemberi Borié-féle vótum és az 1767. november 7-i Hadik-féle vallásiügyi szisztéma értelmezése az 1690 és 1716 között lezajló Habsburg-uralomváltás korába vezet vissza bennünket. Ennek témánkba vágó legfontosabb rendelkezései a következők voltak: Az 1690–1691-es Diploma Leopoldinum szerint a felekezetek egymáshoz való viszonyában nem történt változtatás, a katolikusok megbékítésére elrendeltetett, hogy építhetnek Kolozsvárott új templomot imaházuk helyén, és Fehérvárott megújíthatják Báthori Kristóf leromlott templomát, valamint ugyanazon szabadsággal gyakorolhatják vallásukat és építhetik templomaikat, mint a többi bevett vallások hívei, tehát ha kevesen vannak és jövevények, akkor magánúton, ha számosabbak, akkor nyilvánosan.²⁸ Ez utóbbi rendelkezés elméletileg (protestáns felfogás szerint) elhárított minden akadályt a katolikusok vallásegyenlősége elől. A diploma illetően szövegezése ugyanakkor legalábbis megkérdőjelezi azt a protestáns egyháztörténeti irodalomban bevett toposzt, mely szerint a nyilvános és a magán vallásgyakorlat megkülönböztetése a magyar jogban addig ismeretlen dolog volt.²⁹ Ez a gyakorlat az erdélyi jogban a későbbiekben is megmaradt. Kornis gróf rangelső kancelláriai tanácsos egy 1775-ös előterjesztésében a három erdélyi nemzet jogainak vizsgálatakor a vallási különbségeket nem látta áthidalhatatlannak abban, hogy megkönnyítsék a szászok bevándorlását a megyei területekre. Ennek a folyamatnak a szászok lutheránus hite azért nem jelentette volna akadályát, mivel az evangélikusoknak joguk van házaknál istentiszteletet tartani. Bár ez elsősorban a protestáns elemet erősítené itt, előnyeként Kornis megemlítette, hogy ezzel mégis inkább a katolikus vallás nyerne, mert a megyei területeken a hivatalok betöltésénél a bevándorolt szászokra a protestánsok között a katolikus vallás hátránya nélkül lehetne gondolni, ez pedig több lehetőséget adna a főleg lutheránusok által betöltött szász széki tisztségek és magisztrátusok katolikusokkal való elegyítésére is.³⁰ Az ellentmondás tehát, ami Hadik 1767-es és Kornis 1775-ös előterjesztésében a belső vándorlás irányában mutatkozik, csak látszólagos. Mindkét helyen Erdély népességének elegyítéséről, összekeveréséről van szó, hogy ez a népességkeveredés rendi, nemzeti és vallási elkülönülésük merevségét is a központi államhatalom számára kedvező módon oldja.

Az 1693. április 9-i vallásiügyi pótdiplomában úgy rendezték az egykori katolikus javak kérdését, hogy a rendek ígéretet tettek arra, hogy 15 ezer forintot visszaváltják a kolozsmonostori uradalmat, és odaadják azt katolikus egyházi célokra. Az 1693. május 14-i Alvincziana Resolutio elrendelte Kolozsvárott a piactéri unitárius templom átadását a katolikusoknak (ami azonban csak 1716-ban valósult meg), a jezsuita rend kérdésében pedig kimondta, hogy a katolikus ifjúságot megfelelő személyek tanítsák. Katoli-

²⁸ BAHLCKE–ZACH, 2007. 119. p.

²⁹ Kritika nélkül veszi át ezt a nézetet például: FATA Márta: Glaubensflüchtlinge aus Ungarn in Württemberg im 17. und 18. Jahrhundert. Forschungsaufriß mit einer Dokumentation der Exulanten. In: Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára. Szerk.: Erdélyi Gabriella – Tusor Péter. Bp., 2007. 519–550. p.; 540. old.

³⁰ MNL. OL. A 98. 6. cs. 45r–54r. (Névtelen) jelentés a három nemzetről. Vö. SCHASER, JOHANN GEORG: Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel v. Brukenthal, Gubernators von Siebenbürgen. Hermannstadt, 1848. 42. p.

kus püspök kinevezésére csak 1696-ban került sor, sőt katolikus püspök hivatalát csak 1716-ban tudta Erdélyben elfoglalni, mikor is a reformátusok a lehető legnagyobb csendben átengedték a valamikori püspöki székesegyházat. 1699. november 12-én a jezsuiták ünnepélyesen bevonultak Szebenbe.³¹ Az 1699-es katolikus pótdiploma eltörölte a római katolikusok vallásegyenlősége ellen hozott törvényeket, statútumokat, szokásokat. Ennek a rendelkezésnek csak az volt a problémája, hogy nem határozta meg, melyek ezek (A rendelkezés becikkelyezése is csak jóval később, az 1744-es országgyűlésen történt meg.). A fenti dokumentum ezen túl kimondta, hogy a római katolikusok a többi vallásfelekezettel (különösen a reformátusokkal) azonos kiváltságokkal rendelkeznek. Ezt azonban nehéz volt a gyakorlatban megvalósítani, hiszen például a kiváltságok közé tartoztak a tizedadományok is. Végül egy – akkor és ott – szükséges és méltányos rendelkezése: a római katolikusok tizednegyedét nem az akatolikus papoknak, hanem saját egyházuk papjainak fizetik.³²

A katolikusok számos esetben kérték az Approbata és Compilata katolikusellenes cikkelyeinek eltörlését. (1712, 1724, 1730.) A protestánsok sokáig ellenálltak, mert a katolikusellenes törvények eltörlésében a négy bevett vallás rendszere, végső soron pedig Erdély rendi alkotmánya megbontásának veszélyét látták. A jogegyenlőség követelését azonban a katolikusok mindig kiegészítették más, ellenreformációs célkitűzésekkel is. Az országgyűlésen a protestáns ellenakció még 1730-ban is el tudta érni, hogy az országgyűlés és a kormányzervek ne döntsenek. III. Károly 1731-ben úgy tárgyalta meg az ügyet, hogy az akkor már nyomasztó katolikus többségű Gubernium különböző ügyrendi és egyéb indokokkal kirekesztette a tanácskozásból a legtekintélyesebb protestáns tanácsosokat. Az így megtisztított Gubernium a következő előterjesztést tette. A négy bevett vallásfelekezeti egyenlősége töröltessék el. A nem katolikusok vallásgyakorlatának engedélyezése – a magyarországi példa szerint – a király tetszésétől függjön. Adják vissza a katolikusoknak az általuk alapított templomokat, iskolákat és javadalmaikat. A kolozsvári jezsuita akadémia egyetemmé fejlesztendő, a protestánsoknak viszont meg kell tiltani a külföldi egyetemek látogatását. Nyomda felállítását királyi engedélyhez kell kötni, csak cenzúrázott művet lehessen kinyomtatni. A vegyes házasságok ügyei a katolikus szentszék elé tartozzanak.³³ III. Károly már korábban eltiltotta Erdélyben is a templomoknak és iskoláknak királyi beleegyezés nélküli alapítását.³⁴ A protestánsokat 1731 és 34 között büntetőperrel, büntetőperes feljelentésekkel és karhatalmi erővel szorították rá ennek betartására.³⁵ Bár

³¹ ENDES MIKLÓS: Erdély három nemzete és négy vallása autonomiájának története. Bp., 1935. (továbbiakban: ENDES, 1935.) 273. p.

³² BAHLCKE–ZACH, 2007. 129. p. Báró Borié 1762-ben és gróf Hadik 1767-ben egyaránt a katolikus pótdiploma kettős rendelkezésére hivatkoztak.

³³ TRÓCSÁNYI ZSOLT: Habsburg-politika és Habsburg-kormányzat Erdélyben, 1690–1740. Bp., 1988. (továbbiakban: TRÓCSÁNYI, 1988.) 422. p.; UÓ: Új etnikai kép, új uralmi rendszer. (1711–1770) In: Erdély története 1606-tól 1830-ig. Szerk.: Makkai László – Szász Zoltán. Bp., 1986. (Erdély története három kötetben, II.) 971–1038. p. (továbbiakban: TRÓCSÁNYI, 1986.) 1007. p.

³⁴ HÓMAN BÁLINT – SZEKFÜ GYULA: Magyar történet. V. köt. Bp., 1936. 132. p.

³⁵ TRÓCSÁNYI, 1988. 420. p..

az 1731-i javaslatokat nem hajtották végre, mégis meghatározóan befolyásolták a későbbiekben folytatott központi valláspolitikai irányvonalat.

Templom-elvételek Erdélyben a 18. század első felében leginkább azon városokra voltak jellemzőek, ahol jelentősebb császári katonaság állomásozott. Közülük is kiemelkedtek a szász városok. Régi, romos állapotba került középkori templomokról és rendházakról volt szó, melynek el/visszavételét a közösség zsarolásnak érezte, és az esetek nem nélkülözték a katonai erő demonstratív alkalmazását sem, ami a sérelmeket tovább fokozta. Az így szerzett templomok hívekkel való megtöltése a kevés áttérő mellett elsősorban az itt letelepedő kiszolgált katonákból, valamint cseh- és morvaországi betelepülőkből történt.³⁶ A meg/visszaszerzett templomokba szerzetes papságot vezettek be, akik ellátták a plébánia adminisztrálásának feladatait is. Legjelentősebbek közülük a ferencesek és a jezsuiták. Az erdélyi ferencesek életében a 18. század az újrafelvirágzás időszaka volt. A korábbi négy kolostor (a csíksomlyói, a mikházai, a szárhegyi és az esztelneki) mellett a legtöbb alapítás, újraalapítás, visszaszerzés a 18. században történt. Visszaszerzett kolostoraik a következők voltak: a vajdahunyadi (1710), a nagyszzebeni (1716) a medgyesi (1721), a brassói (1724), a kolozsvári (1725), a szászvárosi (1728).³⁷ A fejedelmi időkben elhagyott besztercei minorita templomot a rend 1724-ben kapta vissza. A középkori erdélyi szerzetesrendek közül a domonkosok visszatelepülése nem volt sikeres, akiknek valamikori épületein részben újabb alapítású szerzetesrendek osztoztak, mint például Besztercén a piaristák vagy Nagyszzebenben az orsolyita apácák. Az ingatlanszerzésben a szerzetesrendeket (közép- és újabb kori alapításúakat egyaránt) természetesen nemcsak az érzelmi kötelékek motiválták, hanem az épület tényleges állapota is. Így magyarázhatjuk a besztercei piaristák mozgását a valamikori domonkos templom, az ispotály és a kápolna között, valamint azt, hogy a jezsuiták Brassóban 1713-tól a valamikori klarisszák Szent János-templomát használták, majd annak leégése után 1718-ban megkapják a valamikori domonkos Szent Péter és Pál-templomot, melyet korábban, 1711-től a ferencesek használtak. A városi tanács a leégett és a jezsuiták által elhagyott valamikori ferences apácák zárdáját 1724-ben visszajuttatja a kisebb testvérek rendjének. A templomok átadását általában körültekintő egyezkedés kísérte. Így például, amikor 1728-ban Tiege főhadiparancsnok utasítására a volt domonkos templomot visszaadják a katolikus egyháznak, amelybe 1730-ban az Orsolya-rendi apácák vonulnak be, ennek fejében az evangélikusok az egykori ferences apácák templomát vehetik használatba istentisztelet céljára. Ezt az Erzsébet utcai kis templomot addig a Luther-követők raktárnak és iskolának használták.³⁸ Az Erdély területén fekvő, de nem az erdélyi stefanita (Szent Istvánról elnevezett), hanem a magyarországi mariánus

³⁶ ENDES, 1935. 358. p.

³⁷ Ld.: Erdélyi ferences rendtörténet. In: *Ferences rendtartomány honlapja*. Online: www.ofm.hu/06_rendtortenet_magy.html – 2008. április.

³⁸ A bekezdés adataira ld.: LÉSTYÁN FERENC: *Megszentelt kövek. A középkori erdélyi püspökség templomai. Stílusok, zord idők, hitvallások (katolikus, lutheránus, református, unitárius) változásaiban*. Gyulafehérvár, 2000. (2. kiad.) (továbbiakban: LÉSTYÁN, 2000.) „Beszterce”, „Brassó” és „Nagyszzeben” szócikkek.

rendtartományhoz tartozó körösbányai kolostor esetében a visszaszerzés azért nem okozott vallási feszültséget, mert a fejedelmi időkben rommá vált templomot és kolostort az alapjaiból kellett újra felépíteni.³⁹

Báró Borié 1762 őszén az egyik Erdéllyel kapcsolatos uralkodói rezolúciót így proponálta:

„A katolikusok ezekben az országokban [a magyar Szent Korona országaiban] a hitetlenek között lakva nagyobb istápolásra szorulnának, mint másutt. Ezt azonban csak egy saját állandó plébánossal lehet elérni. Az újonnan állított lelkészek megfelelő ellátásáról az uralkodó fog gondoskodni.”

Borié vótumában Bajtay püspök szavaira⁴⁰ és az állami finanszírozási szerzetesmissziók számára előírt 1761. február 5-i irányelvekre hivatkozik, melyeket a bécsi udvar a magyar korona országaiban is alkalmazni kívánt.⁴¹ De honnan vette Borié államtanácsos 1762 legvégi javaslatát, hogy az erdélyi katolikus vallásügy megoldását nem a szerzetesmissziók, hanem saját, állami javadalmas, állandó plébánosok állítása jelentené? Az Erdélyi Udvari Kancellária 1762 őszén foglalkozott a zilahi kálvinisták kérelmével. Templomukat, amely régen a katolikusoké volt, nagyítani akarják. A település 300 katolikus családja ugyanakkor kérte, hogy a templomot ők kapják, a reformátusok építsenek újat. Ezt a megoldást Borié pártolta, sőt javasolta, hogy a kancellária tegyen jelentést, hol nincsen Erdélyben katolikus pap, és hol vannak olyan papok, akik anyagiakban hiányt szenvednek.⁴²

Az 1763-as szektaügyi tárgyalások során a nyakas és az evangélikus valláson túllépő transzmigránsok (ausztriai kényszerdeportált Ländlerék) és herrenhutiak sorsául a kiűzetést szánták, az alvinci anabaptisták megtúrt állapotát semmissé nyilvánították, és az unitáriusokkal együtt a katolikus misszió célpontjává tették őket. Bár Bajtay püspök először (az anabaptisták ellen végül be is vetett) erőszakos, kiirtásukra törekvő lépéseket akart az unitáriusok ellen javasolni, erről végül több ok miatt is letett, az Államtanácsban pedig Borié báró a püspöknél is határozottabban javasolta az unitárius vallásnak a „túrt” kategóriában való megtartását.⁴³

Bajtay püspök missziósügyi javaslati nyomán az alábbi főbb pontok körvonalazódtak. 1.) Kutatást kell indítani, hol vannak (el-) visszaveendő templomok vagy egyházi javak, vagyis elárvult egyházak (mai szóhasználatú templomok), káptalanok, konventek világi személyek által bitorolt javai.⁴⁴ 2.) Az unitárius károklások ügyét szigorúan ki kell

³⁹ Az erdélyi ferences provincia története. In: *Erdélyi ferences rendtartomány honlapja*. Online: www.ofm.ro – 2008. április.

⁴⁰ „A királyné sürgeti a missziót, de hogyan lehetséges ez, ha a szentségek számára megfelelő helyekről nem gondoskodnak?”

⁴¹ A kérdésre ld. a 10. sz. jegyz.-ben idézett tanulmányt.

⁴² EMBER, 1983. 1282.; 1297–1298. p. Hivatkozással: HHStA. StRA. 3333/1762.

⁴³ A kérdésre ld. a 4. sz. jegyz.-ben idézett tanulmányt.

⁴⁴ A valamikori katolikus javak után elrendelt kutatás a végső válasz az Erdélyi Udvari Kancellária 1762 őszi aggályaira is. Az Udvari Kamara kérte a politikai szervnél, hogy a fiscus regius a közlevéltárakat használhassa. A kancellária ezt csak olyan esetekben

vizsgálni, és gondoskodni kell róla, hogy ilyen többet ne fordulhasson elő. 3.) Az uralkodói döntés elrendelte az unitáriusoknak a hivatalokból való kizárását. 4.) A püspök terjesszen elő részletesebb tervezetet a missziósügy rendezésére.⁴⁵ Hivattörténetileg ennek a rezolúciónak a valamikori katolikus javakra és a hivatalokra vonatkozó része tekinthető a titkos püspöki különvélemények intézménye elrendelésének.

A misszió és iskola összekapcsolására példa az anabaptista missziót 1764. november 11-től végző Delpini (vagy Delphini) páter 1765 elején tett jelentése a missziót akadályozó tényezőkről. Delphini javaslatai nyomán az Államtanácsban született uralkodói döntés témánk szempontjából a következő rendelkezéseket tartalmazta: 1.) Alvincen egy katolikus iskolamestert kell alkalmazni. Ez az iskolaépítés 1765 folyamán meg is valósult 400, majd ezt kiegészítve 326 forintos költséggel. Az 1765 áprilisától alkalmazott iskolamester havi tíz forintos illetményt kapott, ami a tanítók esetében a megfelelő megélhetéshez meghatározott 75 forint éves jövedelemhez képest jó fizetésnek mondható.⁴⁶ 5.) A két anabaptista prédikátor, Joseph Kohr és Martin Roth tudtára kell adni, hogy áttérésük esetén korábbi fizetésüket élvezhetik.⁴⁷ Ez utóbbi anyagiasan gyakorlatias kiegészítés egyébként azonosíthatóan Blümegen hatására került a döntésbe, aki egyébként a vallási kegydíjak gyakorlata alapján emlékezhetett hasonló kedvezményekre. Erre a javaslatra utalt Hadik is korábban látott 1767. november 7-i előterjesztésében, melyért Kaunitztól akkor és ott oly kemény kioktatást kapott.

Delphini 1765. február 22-i előterjesztése nyomán az imaházat elvették az újrakeresztelőktől és a katolikusok kizárólagos használatára adták át, és számos anabaptista könyvet elkoboztak. Ez utóbbira Delphini különös hangsúlyt helyezett, mert a főntebb említett három száz helyen ezen könyvek segítségével tudtak téríteni. Delphini kérésére sor került az igyekvőbb („eifriger”) lelkipásztor („Minister”) kiiktatására, aki a közösséget valójában vezette. Joseph Kohrt a püspök kérésére Kornis Gábor el is fogatta, és mint a királyi parancssal ellenszegülőt átadta az egyházi felsőbbségnek. Bajtay a volt főigazgatót végül Kolozsvárra küldte és az ottani rektor felügyeletére bízta.⁴⁸ A hivatalos jelentés szerint 1766-ban az anabaptisták nagy része megtért, rangelső papjuk, Roth Márton a

engedte meg, amelyekben a fiscus regius nem minősült privilegiatusnak. Borié szerint ez a kincstárra nézve káros, mivel a kamarai levéltárak nincsenek rendben. A kancelláriától az ügyben felvilágosítást kell kérni. Idézi: EMBER, 1983. 1282.; 1297–1298. p. Hivatkozással: HHStA. StRA. 3333/1762.

⁴⁵ EMBER, 1936. 335. p.; MISKOLCZY ISTVÁN: Bajtay J. Antal. Bp., 1914. (továbbiakban: MISKOLCZY, 1914.) 53–54. p. Vö. 10. sz. jegyz.-ben idézettek.

⁴⁶ HHStA. StRP. 733/1765 Theophilus Delphini páter, Jézus-társasági misszionárius február 22-i előterjesztése, cirk.: márc. 25. (exp. Ápr. 1.) Resolution Puncto 1mo.

⁴⁷ KLIMA, HELMUT: Das Verhalten der Wiener Regierung unter Maria Theresia gegen die siebenbürgischen Wiedertäufer und Herrnhuter. Ein Beitrag zur thesesianischen Religionspolitik. In: *Südost-Forschungen*, Jahrgang 1942. 119–136. p. (továbbiakban: KLIMA, 1942.) 130. p. Hivatkozással: HHStA. StRA. 733/1765.

⁴⁸ MISKOLCZY, 1914. 57. p.; KLIMA, 1942. 128. p.

püspök előtt letette az esküt.⁴⁹ 1767–68-ra a jezsuita misszió teljes sikert ért el Alvincen. Ennek nyomán javasolta Delphini, hogy a létrejött új német katolikus közösség számára vegyék el a reformátusok templomát, mert a ferences templomot a nagyobb távolság miatt nem tudják látogatni. Az akatolikusoknak (vagyis a református magyaroknak) pénzbeli támogatást kell biztosítani elvett templomuk helyett, hogy saját új imaházukat annak segítségével felépíthessék. Bár a szökések miatt a közösség létszáma ugyancsak lecsökkent, az áttértekkel együtt a katolikusok száma már kétszeresen meghaladta (volna) a reformátusokét, így azok a többségi elv alapján is igényelheték. Az újrakeresztelők szerény imaháza ekkor már azért sem volt elégséges a térítőknél, mert az egyházközség templomi környezetbe helyezéseivel győzelmüket is ki akarták fejezni, valamint az áttértek hitét ezzel is meg akarták erősíteni.⁵⁰ A Kancellária azonban Alvinc esetében politikai okokkal magyarázva nem támogatta az elvételi javaslatot, és hiába fogalmazott meg az ügyben Cserei kancelláriai tanácsos különvéleményt. Az Államtanácsban született döntés kimondta:

„Mindaz mellőzendő, ami által a katolikus vallás javára történő intézkedések megalapozott panaszra adhatnának alkalmat, és a munkálatokat arra kell irányítani, hogy szelíd mértékletességgel a megfelelő előmenetel annál inkább biztosítható legyen.”⁵¹

Bár az Államtanács jegyzőkönyvei nem részletezik a templomelvitel ellen szóló politikai érveket, ezek a következők lehetnek: a.) Mária Terézia a szektásokkal ellentétben a bevett vallások jogaira tekintettel kívánt lenni. b.) Az alvinci privilégiumok megújításával a bécsi udvar továbbra is külön egységként kívánta kezelni a „fekete németek” közösségét;⁵² valamint c.) bár a templom katolikus alapokon épült, és ez formájában látszik is, a 17. században a reformátusok teljesen leromlott állapotából református építési elvek szerint húzták fel újra.⁵³ Az Államtanács jegyzőkönyveiből megállapítható az is, hogy az új katolikus templom építését az ekkor már az erdélyi katolikus vallásügy javára rendelkezésre álló Portugál Alapból finanszírozták, és hogy a morva testvérek katolikus közössége nem tudta megfelelő módon eltartani plébánosát és iskolamesterét, mert ezek ellátását szintén ebből az alapból kellett biztosítani.⁵⁴

⁴⁹ KLIMA, 1942. 132. p. A szebeni magisztrátus aktáinak 167/1766-os jelzete alapján.

⁵⁰ Ld. később Kutyfalva, Marosjára és Magyarpatoka református templomfelújítási ügyeit.

⁵¹ „Alles das, wodurch die für die cath. Religion zu trefende Verkehrungen zu einiger gegründeten Beschwerde Anlass geben können, vermeiden und dahin arbeiten solle, womit durch bescheidenen glimpf der gewürige Fortgang desto förderlicher gewirkt! werden möge.” Idézi: KLIMA, 1942. 133. p. Hivatkozással az Udvari Kamara 1768. január 2-i iratára.

⁵² Halmágyi István naplói, 1752–53. 1762–69. és iratai, 1669–1785. Közli: Szádeczky Lajos. Bp., 1906. (Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI-XVIII. századokból. IV.) (továbbiakban: Halmágyi-naplók, 1906.) 313. p.; ENDES, 1935. 340. p.

⁵³ Ld. LÉSTYÁN, 2000. II: köt. 63. p. „Alvinc” szócikk.

⁵⁴ HHStA. StRP. 559/1767 (Stupan) (Curr) az Erdélyi Kancellária két, február 20-i és 27-i jegyzőkönyve erdélyi vallási ügyekben, circ.: márc. 17. (exp. ápr. 16.), Resolution

Az Erdélyi Udvari Kancellária 1765. április 16-án előterjesztést tett az abrudbányai katolikus lakosok egy kérelméről, amelyben ezek kérelmezték, hogy az elődeik által épített, de akkor éppen az unitáriusok által birtokolt templomot visszakaphassák („zu restituiren”).⁵⁵ A kancelláriai előterjesztés foglalkozott még Udvarhelyszék alkirálybírójának egy jelentésével is, mely az elszakadók („Abtrinnigen”) elleni intézkedéseket és Szitás- (Székely-) keresztúr templomainak felújítását tárgyalta. Az ügyben született döntés elfogadta a Kancellária javaslatát, de erről a dologról a Guberniumnak két hónapon belül tájékoztatást kellett adnia.⁵⁶

Elképzelhető, hogy a guberniumi jelentéstételt és különösen annak kancelláriai előterjesztését az ügymenet lassúsága mellett az időközben bekövetkezett események és személyi változások is késleltették. A késlekedés miatt az abrudbányai unitáriusok engedély nélkül kezdtek építkezni 1765-ben elvett, középkori eredetű templomuk pótlására. Ez a katolikus felsőbbbségek tudomására jutott, akik javasolták, hogy a templomot katonai erővel vegyék el az unitáriusoktól. A birodalmi eliten belül ismét az 1763-as megfontolások kerültek előtérbe. Az Államtanácsban megfogalmazott döntés kimondta, hogy a templomot ne vegyék el katonai erővel, hanem elégedjenek meg a bíróságilag kimondott büntetéssel, a katolikusoknak azonban templomuk újjáépítésére a már erre létező alaphól kell segítséget adni.⁵⁷ Az enyhébb eljárás valószínűsíthető a gálfalvai és székelykáli unitáriusok által engedély nélkül épült templomok ügyében is, mivel a rezolúció erre a kérdésre nem tér ki, hanem sokkal inkább arra akarja rászorítani az unitáriusokat, hogy harmad- és negyedfokú rokonok katolikus egyházjog szerint „vérfertőző” házasságait az uralkodó elé terjesztett kérvény mellett diszpenzációs illeték lefizetésével engedélyeztessék.⁵⁸

A két hónapos tájékoztatási határidő ellenére Szitáskeresztúr katolikus templomának felújítási ügyével csak 1768 elején találkoztam újra az Államtanács jegyzőkönyveiben, amelyekben az Erdélyi Udvari Bizottság Bajtay püspök intézkedéseivel kapcsolatban terjesztett elő. A római katolikus ordinárius Udvarhely és Aranyos székekben hat új plébániát és hozzá hat iskolát állított fel, hozzákezdtek Székelykeresztúr templomának

auf das Protokoll vom 27 Febr 1767 ad 1mum et 2dum.

⁵⁵ Ezen a helyen meg kell egy pillanatra állnunk, és vissza kell emlékeznünk: egy erdélyi katolikus közösség 1765-ös kérelmében ugyanazt a kifejezést használta, mint Bíró Márton veszprémi püspök körülbelül egy évtizeddel korábbi Rómába tett jelentéseiben („ecclesiae restituae”).

⁵⁶ HHStA. StRP. 1024/1765 Erdélyi Kancellária ápr. 16-i előterjesztése, cirkulációba adva máj. 2-án, döntés expedálva máj. 3-án.

⁵⁷ HHStA. StRP. 559/1767 az Erdélyi Udvari Kancellária két jegyzőkönyve febr 20-i és 27-i dátummal, cirk.: március 17., exp.: április 16. Resolutio ad Protocollum de 27mo Februarii ad 1^{mmum}.

⁵⁸ HHStA. StRP. 64/1768 Curr. Vortrag der Commission in Transylvanicis vom 2. Januar[ii] 1768. Herrn B[aron] von Stupan den 9. Januar[ii] um 8 Uhr Abends [in die Circulation gegeben] vide 2034 de Ao 1767 402, 2231, 2964 de Ao 1768 (exp. den 9. Jan.) Über die von dem Joseph Ozdy wider den Sigmund Szent-Iványi gemachte Anzeige, dann in Ansehung der von den Antitrinitarern zu Gálfalva und Kál (?Dál?) ohne Erlaubnußerrichteten Kirchen

renoválásához, valamint javasolták egy plébános állítását Bálványosváralján. Bajtay beküldött jelentésében alázatos hangú védekezésre kényszerült késedelmessége miatt. A Breuner oberste Justizstelle elnök, erdélyi megbízott kancellár és vallásügyi elnökön keresztül hozzá intézett leiratban bocsánatkérését Mária Terézia azon bizalom birtokában fogadta el, hogy a jövőben jobban fog igyekezni mindazon legfelsőbb parancsok és főleg azok érvényesítésére, melyek Isten dicsőségét és a katolikus vallás további felemelését és kiterjedését („zu mehrerer Erhebung, und Erweiterung der catholischen Religion”) szolgálják. Ezeknek végrehajtását pedig püspöki kötelezettségeinél fogva is („nach seiner bischöflichen Obliegenheit”) haladéktalanul el kell érnie. Ettől függetlenül pedig érvényben kellett maradnia annak a január 13-i rendelkezésnek, miszerint ezen egész ügykör kezelését a katolikus vallásügyi bizottságnak kell átvennie, melynek a püspök is tagja.⁵⁹

Bajtay püspök megsürgtetése után az év végére előrelépés történt a katolikus vallás tekintélyének hatalmi biztosítása terén. Az 1768. december 1-jei uralkodói döntés értelmében a katolikusok ellen elkövetett becsmérítő támadások jogi fóruma a Gubernium lett. 1768-ban Udvarhelyszék Karácsonyfalva községében viszont tetteleg is megtámadták a katolikus körmenetet. Az egyébként békés unitáriusok ez esetben attól féltek, hogy ez a vallási esemény egy missziós, templomfoglaló célú vonulássá alakul át. A körmenet szétveréséről a királynő csak 1771 decemberében szerzett tudomást, amiért szemrehányásokat tett a Guberniumnak és a bűnösök szigorú megbüntetését követelte.⁶⁰ Az esetet feltáró Miskolczy István figyelmét ugyanakkor elkerülte egy tény. A döntés valóban nehezítést fejez ki amiatt, hogy az 1768. december 1-jei döntés értelmében a nyomozás során felderített [unitárius] vezéregyenységeket („die ausfindig gemachten Radelsführer”) nem tartóztatták le azonnal, és nem fogták a megfelelő bíróság, vagyis a Gubernium előtt bűnügyi perbe őket. A hivatkozott uralkodói rendelkezés viszont amiatt is komolyan megróttta a főkormányzókat, hogy egy évek óta botrányos tett úgy maradhatott büntetés nélkül, hogy közben figyelmen kívül hagyták azt az 1769. január 27-i legfelsőbb döntést, amely az ügy pontosabb kidolgozására adott parancsot. A hivatkozott rendelkezés a nem katolikus nyomdatermékekre vonatkozó cenzúra megszigorítása volt a katolikus hit kigúnyolásának tilalmával. Bár az ügy akkor a református Heidelbergi káté katolikusellenes kijelentései miatt pattant ki,⁶¹ Mária Terézia általában véve megtiltotta a katolikus tanoknak mint az uralkodó vallásának nyilvános szidalmazását vagy megsértését. Nem véletlenül sérelmezték a reformátusok 1773-ban, hogy hittételeiket már a szószéken sem védhetik, mert a katolikus

⁵⁹ HHStA. StRP. 68/1768 Curr. Vortrag der Commission in Transylvanicis vom 13. Januar[ii] 1768. Herrn B[aron] von Stupan den 19. Januar[ii] um 1 Uhr Mittags [in die Circulation gegeben] vide 2864 de Ao 1767 (exp. den 26. Jan.) Die Veranstaltung des siebenbürgischen Bischofen Baron Baitay wegen Errichtung 6 neuer Pfarren und 6 Schulen in dem Udvarhelyer und Aranyos Stuhl, dann der Reparation der catholischen Kirchen zu Szitás-Keresztúr. Ingleichen wegen Anstellung eines Pfarrers zu Belványos Verollya (sic!) betr.

⁶⁰ MISKOLCZY, 1914. 53. p.

⁶¹ TRÓCSÁNYI, 1986. 1034. p.

tanítások elleni beszédeiket Ófelsége és a dicsőséges dinasztia megsértésének veszik, holott mi sem áll távolabb tőlük, mint a felséget megsérteni, sőt ez hitelveikkel állna szemben, hogy bárki az ő tudomásukkal művelne ilyet, a felségsértőt pedig maguk adnák a méltó legfelsőbb büntetésre.⁶²

A karácsonyfalvi lázadásnak minősített összetűzés résztvevőit végül elítélték, de a büntetés végrehajtása helyett megengedték számukra, hogy katolikus templom építésével róják le büntetésüket; amit 1779-ben részben végre is hajtottak.⁶³ A panaszt és elégedetlenséget kiváltó templomelvételek helyett inkább az olyan pénzbüntetések gyakorlata terjedt el, melyek jövedelmeit a katolikus templomépítésnél is használni lehetett.

A piarista püspök 1768. május 14-i és 18-i négy iratából három érintett templomügyet.⁶⁴ 1.) A vajdahunyadi ferencesek számára megítélt évi 300 forint segély („Stipendium”) mellett Hunyad megyei plébániák létrehozásának tervei. 2.) A bőí kálvinisták botrányos magatartása, mivel gúnyolták a katolikusokat, amikor azok egy szobrot állítottak fel. Székelybőn forralta az indulatokat, hogy a marosvásárhelyi jezsuiták missziós munkája következtében többen katolikusok lettek, avagy rekatolizáltak, így 1767-ben a vizsgálat 51 reformátussal szemben 94 katolikust mutatott ki. Ennek alapján a katolikus egyházközség visszakérte a katolikus ősök által emelt templomot, melyet az uralkodói döntés a többségi elv alapján meg is ítél. A reformátusok ezzel szemben „csalfaságnak” bélyegezték az eljárást.⁶⁵ Léstyán Ferenc valószínűleg félreértette „a régi birtokosok ekként kiszoríttatván” kifejezést, mely véleményem szerint arra utal, hogy településnek régóta magját alkotó előkelő nagygazdák továbbra is reformátusok maradtak. Elkeseredett gúnyolódásuk tovább rontott helyzetükön, hiszen a szentrontási, tordai és karácsonyfalvi unitáriusok példáján láthatjuk, Mária Terézia elszánta magát „a katolikus vallás további felemelését” szolgáló rendeletek érvényesítésére, így a hasonló botrányokozások megtorlására. 4.) A magyarbölkényesi (sic!) kálvinista egyházközség új templom építését kérvényezte. Az alsóbölkényiek régi templomukat, mely egy dombon álló fatemplom volt, még 1741-ben költöztették le a falu közepébe, a patak mellé. Mivel ennek helyébe csak 1786-ban építhettek kőtemplomot, az ügy katolikus püspöki véleményezése csak elutasító lehetett, mely nézetet azután a Kancellária is átvett.

1765. november 26-án döntés született a Portugál Tőke erdélyi missziós célokra való odaszánásáról,⁶⁶ bár kamataiból csak 1767-től történtek meg az első tényleges kifizetések. Az úgynevezett Portugál Tőke az a 400 000 forint volt, melyet a felosztatott portugál jezsuiták

⁶² MNL. OL. B 2. (=Erdélyi Udvari Kancelláriai Levéltár. Acta Generalia.) 1678/1773 tartalmi összefoglalás (a reformátusok kérelme). Die Dritte Beschwerde.

⁶³ LÉSTYÁN, 2000. I. köt. 310. p. „Homoródkarácsonyfalva” szócikk.

⁶⁴ HHStA. StRP. 1262/1768 den 27. May um 1 Uhr mittags Curr. Vier Schreiben des siebenbürgischen Bischofes Baron Bajtay ddis 14n und 18n May (exp. Den 4n Junii).

⁶⁵ LÉSTYÁN, 2000. „Székelybő” szócikk.

⁶⁶ HHStA. StRP. 2609/1765 gróf Hatzfeld nov. 20-i irata az Udvari Haditanács, az Erdélyi Kancellária és az Udvari Kamara közötti concertációról az erdélyi plébánia-, iskola- és templomügy javítását illetően (exp. nov. 26.).

vagyonából mint üres jószágot („bonum vacans”) Mária Terézia még 1765 októberében szerzett meg.⁶⁷ A Portugál Tőke jövedelmei a katolikus papok fizetésének javítását, katolikus lelkigondozók vagy iskolamesterek állítását, illetve katolikus templomok, plébánia- vagy iskolaépületek építését vagy felújítását szolgálták. Az Erdélyben alkalmazott római katolikus misszionáriusok – eddigi kutatásaim alapján – fizetésüket rendszerint az úgynevezett Portugál (Missziós vagy Vallás-) Alapból kapták. A nevezett alapot 1773 után együtt kezelték a valamikori jezsuita vagyonnal, és Erdélyi Vallásalappal is nevezték. Azokat a katolikus lelkipásztorokat, akik fizetésüket ebből az alapból kapták, a későbbiekben királyi javadalmasoknak hívták. A lelkigondozás feltételeinek megjavítása mellett Erdélyben elsődleges fontosságú missziós eszköz volt a katolikus ifjúság jobb nevelése. Ezért fektetett az államhatalom rendkívül nagy súlyt katolikus iskolamesterek állítására és iskolák építésére, melynek költségeit szintén a fent látott alapra terhelte. Az Államtanácsban született döntés 1771 végén a szászrégeni római katolikus iskola építésére 3000 forintot utalt ki a Portugál Tőke kamataiból, hogy az minél hamarabb elkészüljön. Az uralkodói határozat elrendelte egy katolikus iskolamester állítását is.⁶⁸ Mivel azonban az igények messze meghaladták lehetőségeit, az alap pénzeit kímélni kellett, azokat csak nagy körültekintéssel szabadott fölhasználni. Noha szabad volt a Portugál Alapból a szász területeken lévő valamikori, tehát visszavett katolikus templomok felújítására fordítani, ezzel összefüggésben arra nagyon oda kellett figyelni, „nehogy legalábbis valami adósság legyen a dologban, hogy az összegeket ebben az esetben is kiutalják”.⁶⁹

A kamara („das Camerale”) is igyekezett azoktól a hozzájárulásoktól szabadulni, melyeket a korábbi évek régi, romladozó szerzetes templomaik róttak rá, melyek semmilyen más alapítvánnyal („Fundum”) nem rendelkeztek.⁷⁰ Az Erdélyi Udvari Kancellária három, 1763-ban indult építkezésre utalt: a körösbányai ferences és a brassói jezsuita templomok felépítésére illetve barokk átépítésére,⁷¹ valamint a szebeni orsolyiták templomának kibővítésére és zárdájuk kialakítására,⁷² mely utóbbi két

⁶⁷ HHStA. StRP. 2402/1765 Kaunitz-Rittberg herceg október 30-i előterjesztése az Admirante di Castiglione által a Banconál elhelyezett, a missziókra szánt 400.000 forintot illetően (cirk. okt. 31.); HHStA. StRP. 2904/1765 gróf Hatzfeld dec. 21-i előterjesztése az Admirante di Castiglione által a Banconál elhelyezett a missziókra szánt 400.000 forintot illető legkegyelmesebb rendelkezést illetően.

⁶⁸ HHStA. StRP. 4267/1771 Auersperg dec. 11-i előterjesztése cirk. dec. 21.

⁶⁹ „daß nicht etwa jemand die Schuldigkeit wenigst einiger Concurrenc obliege, damit auch hierin falls die Gebühr angeordnet werden möge.” HHStA. StRP. 1503/1771 az Erdélyi Kancellária in Religiosis márc. 8-i jegyzőkönyve, cirk.: ápr. 23-án., No 1; Resolution ad 1.

⁷⁰ MNL. OL. B 2. 1591/1773 d., irat. No 3. (Ld. korábban.)

⁷¹ LÉSTYÁN, 2000. II. köt. 167. p.; I. köt. 26. p. „Körösbánya”, „Brassó” szócikkek.

⁷² HHStA. StRP. 4120/1771 az Udvari Kamara nov. 23-i előterjesztése, [hogy] a szebeni orsolyitáknak a 40 ezer forint tőkére legkegyelmesebben elhatározott alapító levél [értelmében milyen intézkedések] adtak ki, cirk.: dec. 6, exp.: dec. 7.; HHStA. StRP. 1800/1773 az Erdélyi Vallási Consessus aug. 6-i előterjesztése, cirk.: aug. 12., exp.: aug. 13.

építkezés 1772-ben fejeződött be. Bizonyos építkezésekbe csak a kincstár segítségével és hozzájárulásával lehetett belefogni. Amikor 1771 augusztusának végén báró Bajtay beterjesztette a beszercei minorita és a brassói jezsuita templomok építési terveit, az Államtanács azzal a rendelkezéssel továbbította az ügyet az Udvari Kamara akkori elnökének, Hatzfeld grófnak, hogy a Kincstartóság (Thesaurarius) segítségével vizsgálta ki, tényleg okvetlenül szükségesek-e ezek az építkezések, „és hogy tényleg fennállnak-e ezek az kötelezettségek”.⁷³

A templomépítésnél némely esetben az államhatalom már a szász helyeken élő katolikusok segítségével is számolhatott. Szerdahelyen például Martin Reder királybíró 1769. március 5-én ingyen egy telket ajánlott föl templomépítés céljára.⁷⁴ Nem valószínű ugyanakkor, hogy végül sort kellett ejteni erre az adományozásra, mivel Szerdahelyen egy romos állapotban lévő, visszaserzett középkori templomot építettek újjá, részben megőrizve a gótikus formákat, részben barokk elemekkel egészítve ki ezeket.⁷⁵ Amikor 1771 legelején a püspök fölküldte a templom, a plébánia- és az iskolaépületek terveit és költségvetéseit, az Államtanács ezeket az iratokat a levéltárba tétette.⁷⁶

1767-től az államhatalom célul tűzte ki az erdélyi missziók számának megnövelését.⁷⁷ Az uralkodói szándék mindenképpen vonatkozott a mozgó missziókra, melyeket az erdélyi római katolikus püspököknek, báró Bajtaynak 1768-tól kezdve Mária Terézia rendelete alapján a német és a cseh örökös tartományok mintájára Erdélyben is be kellett vezetnie. A püspökök ezen kívül egyetemes joghatóságot kellett a térítők részére biztosítani „ad casus necessitatis”.⁷⁸ Ez azt jelentette, hogy a misszionáriusoknak szükséges esetben a térítő munka mellett joguk volt a szentségek kiszolgáltatására és istentiszteletek rendes megtartására. Ez az intézkedés főleg olyan területeken volt fontos, ahol a plébánosok jövedelmeikből nem tudtak káplánt (segédpapot) tartani. A szegénység következménye az volt, hogy egy ilyen plébános megbetegedése esetén a misékkal együtt a teljes lelkigondozás is megszűnt, mivel egy másik lelki gondozó nem tudott úgy segítségül jönni, hogy saját híveit el ne hanyagolta volna.⁷⁹ Karintiában térítőpapoknak a legjobb („auferbäulichsten”) szerzeteseket alkalmazták, és négyük számára úgynevezett missziósházakat

⁷³ „und wenn allenfalls die dießfällige Schuldigkeit obliege” - HHStA. StRP. 3173/1771 Baron Bajtay dátumozás nélküli irata cirk. szept. 12.

⁷⁴ MNL. OL. F 53. (= Gubernium Transylvanicum. Commissio in publico-ecclesiasticis.) 3535. köt. Commission in Publico-ecclesiasticis. Ülésjegyzőkönyvek, 33/1769. május 9.

⁷⁵ „ex ruderibus Domus Vetustae Ad formam ex Veteri et nova mixtam constructae”. – MNL. OL. F 53. 3535. köt. Commission in Publico-ecclesiasticis. Ülésjegyzőkönyvek, 137/1770. december 18.

⁷⁶ HHStA. StRP. 137/1771 Br Bajtay irata

⁷⁷ HHStA. StRP. 559/1767 (Stupan) (Curr.) az Erdélyi Kancellária két, febr. 20-i és febr. 27-i jegyzőkönyve erdélyi vallási ügyekben cirk. márc. 17. (exp. ápr. 16.). Resolution auf das Protocollum vom 20. Febr. 1767 Ad 11.

⁷⁸ MISKOLCZY, 1914. 63. p.

⁷⁹ Österreichisches Staatarchiv (továbbiakban: ÖStA.) Alter Cultus 29 21/22 aNr 16 21 ex Februario 1761 Innenösterreich 7r.

építettek.⁸⁰ Nézetem szerint Erdélyben Bajtay püspök 1768-ban egy mozgó missziót tudott elindítani az erdélyi Miháلتz István (neve Mihálcz, Mihálz, Mihález és Mihálec alakban is előfordul), a csehországi származású, a távol-keleti misszióban tevékenykedő és portugál fogságból éppen 1767-ben szabadult Johann Koffler (neve Kofler alakban is előfordul), a cseh provinciából Erdélybe küldött Matthias Schmidt és a szintén idegen Franz Weber részvételével.⁸¹ Bár a szakirodalom a három idegen jezsuitát a szebeni misszió illetékességi körébe helyezi, és adataink vannak Miháلتz atya szebeni kapcsolataira is, a mozgó misszió hatalmas területet járt be. Csak így lehetséges ugyanis, hogy 1771 novemberében a Szebentől lehető legmesszebb eső Kapnikbánya vallási zavarait Koffler atya jelentette Bajtay püspöknek.⁸² Látásom szerint az erdélyi mozgó missziókban 1772-ben következett be lényeges változás, amikor Bernád Mihály atyát is Erdélybe küldték, hogy részt vegyen az erdélyi missziós munkálatokban.⁸³ Az erdélyi mozgó misszió misszionáriusait ekkor kettéosztották. Miháلتz atyát Bernád atya mellé az unitáriusok közé küldték misszióba. Nevezetes tettük volt 1772. november 30-án a sinfalvi unitárius templom elvétele.⁸⁴ Bernád és Miháلتz atyák már a jezsuita rend feloszlása előtt misszionáriusként Várfalva és Sinfalva plébániáit adminisztrálták azok filiáival együtt,⁸⁵ ahol is munkahelyén Bernád Mihály 1779-től valódi plébános lett.⁸⁶ Mihálcz („Mihálcz”) atya érdekében Koffler atya mellett gróf Blümegeen cseh-osztrák főkancellár, az erdélyi vallásügyek ekkori irányítója a jezsuita rend feloszlása kapcsán szót emelt. Mint az irat kimondja, az atya buzgósága és épületes életvitele („durch seinen Eifer, und auferbaulichen Lebenswandel”) által sokat tett az igaz vallás terjesztéséért, különösen az arianusok között.⁸⁷ István pap, a sinfalvi plébániát egy ideig továbbvíve, később visszatért Szebenbe, és ott az árvaház hitoktatója lett.⁸⁸

Borié báró félelme 1767–1768 fordulóján Bajtay erőszakos javaslatától nem volt alaptalan. Amikor ugyanis az erdélyi püspök azt javasolta, hogy a marosvásárhelyi reformátusok templomát vegyék el,

⁸⁰ ÖStA. Alter Cultus 21 ex Februario 1761 innen Österreich folio 3r-22 v Protocollum Directorii in Publicis de dato 26. Jan. 1761 Die Kärntnerischen Religions Sachen.

⁸¹ Életrajzi adataikra ld.: GYÖRGY LAJOS: Fejezetek Mártonfi József erdélyi püspök (1746–1815) életrajzából. Bp., 2009. (továbbiakban: GYÖRGY, 2009.) 91–97. p.; ADRIÁNYI, GÁBOR: Johann Koffler. In: Neue Deutsche biographie. Band 12. Berlin, 1979.; BABARCI DÓRA: Magyar jezsuiták Brazíliában a 18. század közepén. Szeged, 2011. (Kézirat. PhD-disszertáció, Szegedi Egyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskola Modern kor Program. Online. SZTE Doktori Repozitórium: <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/1439/>)

⁸² MNL. OL. A 108. (= Magyar Kancelláriai Levéltár. Ungarn und Siebenbürgen.) 20. cs. 4r. Gr. Blümegeen 1771. december 3-i irata.

⁸³ GYÖRGY, 2009. 83. p.

⁸⁴ A sinfalvi templom elfoglalása 1772. nov. 30-án. I-II. Közli: Benczédi Gergely. In: *Keresztény Magvető*, 1883. 113-118. p; 37., 114. p.

⁸⁵ Ld. pl.: Hofkammerarchiv. Jesuiten und Domänen Akten Ad Num 150 ex Jan 1774 Auersperg gubernátor 1774. január 7-i irata.

⁸⁶ GYÖRGY, 2009. 83., 93. p.

⁸⁷ MNL. OL. B 2. 1773/1623. Blümegeen gróf 1773. okt. 20-i előterjesztése.

⁸⁸ GYÖRGY, 2009. 83., 93. p.

büntessék azokat, akik közülük nem akarnak áttérni, Borié államtanácsos kijelentette, hogy ez az eljárás ellenkezik az ország alkotmányával és az okos kormányzás alapelveivel egyaránt. Őfelsége nem akarja a felekezeteket jogaikban háborgatni. Az áttérés ne erőszak, hanem belső meggyőződés eredménye legyen.⁸⁹

A rászoruló szegényebbek számára a kiosztható anyagi segélyek rendelkeztek különös vonzerővel. Ilyenekre báró Bornemissza már 1767 nyarán utalt egy Halmágyi Istvánnal folytatott beszélgetése során. A kincstartó azon reményiségének adott hangot, hogy a Portugál Alapból a neokonvertiták anyagi megsegítéséről is gondoskodnak majd.⁹⁰ Végül nem ez a terv valósult meg, hanem az 1768-ban primási és magánadományokból létrejött kolozsvári Konvertiták Háza példáját általánosította a központi államhatalom 1774 és 1777 között, amikor a polgári és egyházi hatóságok és testületek, valamint a római katolikus papság missziója már hálóként átszötte Erdélyt, és ez a háló a római katolikus egyház számára sok olyan embert kifogott, akik szegénység, aggság, betegség és más testi vagy lelki fogyatkozás miatt vagy nagyravágyásból a katolizálással akartak sorsukon javítani.⁹¹ A konvertitajáradék elrendelését II. József 1773-as erdélyi útja is siettetette. A társuralkodó-trónörökös végső jelentésében, a vallásügyi részben rendkívül negatívan nyilatkozott az erdélyi missziósügyről:

„Véleményem szerint különösen az úgynevezett misszionáriusok a vallás számára sokkal inkább hátrányosak, mint hasznosak. Azok az utasítások, melyekkel büszkélkednek, leginkább világi okokból születtek, és sokszor csak a visszaélésekkel, ígéretésekkel és fenyegetéssel foglalatostkodnak, mint ahogy magam is láttam egy falut, ahol az újonnan megtértek a szemem láttára mondták meg a misszionáriusnak, hogy hitehagyottak lesznek, és a másik hitre visszatérnek, mert nem tartattak be azok az ígéretek, melyeket nekik a misszionárius tett.”⁹²

A misszionáriusoknak az 1767-es uralkodói szándéokra alapozott ígéreteit valóra váltandó 1774. július 2-án Mária Terézia 3000 rénes forintot rendelt évenként kiutalványoztatni az erdélyi kamarai pénztárból szegény konvertiták és katolikus kamarai hivatalnokok gyermekei közt az év június 22-től kezdve. A fundus convertitorum ügyeit kezdettől fogva az egyháziügyi bizottság végezte, melynek felállítását a november 10-i

⁸⁹ EMBER, 1936. 335. p. Borié vótuma egyértelmű hivatkozás egy a magyarországi megyéspüspökök számára kiadott 1753-as direktívára. Ld. Magyarország történeti kronológiája. Főszerk.: Benda Kálmán. II. köt. 1526–1848. Bp., 1989. (3. kiad.) 1753. év.

⁹⁰ Halmágyi-naplók, 1906. 313. p.

⁹¹ JAKAB ELEK: A r. kath. hittérítési alap (fundus convertitarum) rendeltetése és története. In: *Keresztyén Maquető*, 1883. 2. sz. 99–113. p. (továbbiakban: JAKAB, 1883.) 99–100. p.

⁹² Călătoria împăratului Iosif al II-lea în Transilvania la 1773 / Die Reise Kaiser Josephs II. durch Siebenbürgen im Jahre 1773. Bd. I. Ed.: Bozac, Ileana – Pavel, Teodor. Cluj-Napoca, 2006. 758. p. Megjegyzendő, hogy II. József kritikája elsősorban nem a misszionáriusok személyének, hanem hamis missziói gyakorlatuknak szólt.

rescriptum rendelte el, és ennek 1775-ös és 1777-es változásai ezt az ügycsoportot is befolyásolták. II. József trónra lépésével a kegyadományok megszüntetése állami maximává vált, így az uralkodó 1781. február 1-jei rendeletével az erdélyi neokonvertiták járadékát is eltörölte.⁹³ Mégis, az unitárius misszió és az anyagi előnyökkel összekapcsolt prozelitaszerzés megtette hatását. A korondi, sepsiszentiványi, vécei, szentháromsági, bözdújfalvi, homoródkarácsonfalvi, nagyernyei, mézskői, alsójárai stb. eklézsiákban az unitáriusok lassanként annyira megfogytak, hogy számuk a római katolikusokénál kevesebb lett, és így több helyen templomukat is elvesztették. A guberniumi összeíró biztosok ezekben az esetekben nem voltak tekintettel arra a tényre, hogy leginkább az eladósodottak, nyomorékok, szegények, parasztok és aggok, egyszóval az alacsonyabb rendűek és műveletlenek tömegéből telt ki a többség, és hiába hangsúlyozták az unitáriusok, hogy ilyen kérdésekben a szavazatokat nem megszámlálni, hanem súlyozni kell. Ezekben a helységekből az unitáriusok annyira meggyöngültek, hogy II. József türelmi rendelete után is évtizedek teltek el, míg sok helyütt ismét némi erőt gyűjtve, templomot és iskolát építhettek.⁹⁴

A többségi elv mellett 1770 körül egyértelműen kimutatható az a gyakorlat, hogy a katolikusok azon az alapon jelentettek be igényt egy templomra, hogy azt valamikor a katolikusok építették, de időközben megroggyantak, romosakká váltak, ezért vagy üresen álltak, vagy nem egyházi célokat szolgáltak (például istállóként használták). Ezek közül a Közép-Szolnok megyei Mindszent és a Belső-Szolnok megyei Girolt templomainak ügye az Államtanácsot is megjárták.⁹⁵

Az 1770-es év második felében báró Bajtay erdélyi püspök a szörcesei („Börescienser” – valószínűleg elírás a Börcsei helyett) és a zoványi református alattvalók templomfal- és toronyfelújítási kérelméről nyilvánított Ófelsége parancsának megfelelően véleményt.⁹⁶ Az Államtanács az iratot továbbküldte Breunerhez azzal a mellékelt paranccsal, hogy a vallási ügyosztály („Religions Conseeß”) nyilvánítson véleményt a püspök mellékelt iratáról.⁹⁷ Bajtay jelentéseit – több másikkal együtt – az 1770. december 18-án tartott vallásügyi tárgyaláson vették elő.⁹⁸ A szörcesei („Szörce”) reformátusoknak megengedték templomfaluk kijávitását, de csak az eredeti méretben.⁹⁹ A szilágyzoványi templom renoválásakor, 1770-

⁹³ JAKAB, 1883. 99., 101–102. p.

⁹⁴ JAKAB, 1883. 112–113. p.

⁹⁵ MNL. OL. B 2. 1773/1678. Die Nota des siebenbürgischen Gubernatos Grafen von Auerperg vom 25. Aug. Die Klag-Punkten, welche die gesamte Reformirten in Siebenbürgen wider die Catholiken eingereicht haben betreffend. Az sérelmi irat és Auersperg gubernátor hozzáfűzése az Államtanácsot is megjárták. HHStA. StRP. 1914/1773 die Nota des siebenbürgischen Gubernatos Grafen von Auerperg vom 25. Aug. circ. am 31. Aug.

⁹⁶ HHStA. StRP. 3217/1770 báró Baitay püspök nyilatkozata („Äusserung”) szeptember 1-i keltezéssel, cirk.: szept. 13., exp.: szept. 15.

⁹⁷ HHStA. StRP. 3217/1770 Billet an Gr Breuner exp.: szept. 15.

⁹⁸ HHStA. StRP. 227/1771 az Erdélyi Kancellária in Religiosis jegyzőkönyve 1770. dec. 18-i keltezéssel, 1771. cirk.: jan. 16., recirkulálva febr. 3-án, exp.: febr. 6-án.

⁹⁹ LÉSTYÁN, 2000. I. köt. 121. p. „Szörce” szócikk.

ben festett kazettákkal borították be a mennyezetet. A torony felújítása kapcsán guberniumi vizsgálatot rendeltek el, mert a hozzáépített kapuzatot a templom megnagyobbításaként értékelték. A vizsgálat eredményeként 1774-ben az imaházat egy évre bezárták és a zárlat idejére lepecsételték, mert a reformátusok királyi engedély nélkül bővítették portikusukkal az épületet.¹⁰⁰

1771-ben a kutyfalvi reformátusok templomtornyuk újjáépítését szerették volna elérni. Bajtay püspök azt jelentette, hogy az új kőtorony építését már 1769-ben elkezdték az alapok lerakásával, sőt az új kőtoronyt időközben már három öl magasan a korábbi fatorony magassága fölé húzták fel. Eleve illetlen dolog volt, hogy úgy folyamodtak építési engedélyért, ugyanakkor még az uralkodói hozzájárulás kézhezvétele előtt munkához fogtak. A további körülmények ismerete végett fontos megemlíteni, hogy a kutyfalvi kálvinisták alig tettek ki többet 27 házaspárnál,¹⁰¹ és saját erőből nem is tudtak lelkészt eltartani. Ennek megfelelően a toronyépítés dolga teljesen közömbös lett volna számukra, ha vargyasi Dániel István báró nem árasztotta volna rájuk bőséges adakozókészségét. Ennek volt köszönhető, hogy a templomot új úrasztalával, kelyhekkel és szószékkel díszítették. A patrónus szándéka pedig az építkezéssel nem kevesebb volt, mint hogy a falak megemelésével, további ablakok nyitásával, az új tetővel és a meszeléssel a sanctuarium tekintélyesebb kinézetet kapjon, maga a torony pedig saját falaira építve magasíttassék meg. A püspök és az Erdélyi Vallási Ügyosztály egybehangzó véleménye szerint a tapasztalat azt mutatta, hogy az akatolikusok egy idő óta odáig jutottak, hogy ha engedélyt kapnak imaházaik felújítására, akkor azt arra használják fel, hogy minden helyen sokkal szebb templomokat építenek, mint a korábbiak voltak. Ráadásul a felújításkor ezeknek az istenházaknak, melyek a korábbi időkben a katolikusokéi voltak, az alakját is teljesen megváltoztatják, és ezen a módon a katolikusok emlékezetét teljesen megsemmisítik. Kutyfalva esetében a Gubernium megbízott azzal, hogy az építkezést azonnal állíttassa le. Az erdélyi főkormányzónak emellett vizsgálatot kellett indítania, melyben fel kellett derítenie, a.) ki adta erre az eljárásra a tanácsot, és ki ajánlotta ebben való védelmét, hogy mind a már megkezdettet befejezzék; mind hogy a falak megemelésével a templom egy részét megnagyobbítsák. A vizsgálat eredménye mellé a Guberniumnak csatolnia kellett véleményét, mi módon kellene ezt a fajta elvetemültséget megbüntetni.

Marosjárdán a reformátusok romladozó fatemplom helyett kőtemplomot akartak építeni. Bár a katolikus püspök a templom szomorú állapotát maga is elismerte, javaslata alapján csak a fából való helyreállítást engedték meg nekik. A magyarpalatkai „imaház”-at¹⁰² illetően a püspök jelentette, hogy bár ennek egyik boltíve némiképpen kitörött, egyébként

¹⁰⁰ Szilágyzovány református temploma. In: *Szilágyság portál*. Online: <http://szilagysag.eloerdely.ro> – 2013. február.

¹⁰¹ A gyülekezet létszámának ilyen formában történő megadása a házaspáronként kirótt, minden fizetőjére egységesen vonatkozó egyházi adóhoz, a párbérhez igazodik.

¹⁰² „Bett-Häusßer”: Az akta mellékleteinek további vizsgálata derítheti ki, ki nevezte a marosjárdai és a magyarpalatkai templomokat először lekcicsinylően imaháznak, Bajtay püspök, Cserei kancelláriai tanácsos vagy esetleg más.

viszont a romosságnak semmi olyan nyomát nem lehetett rajta felfedezni, amely a ráköltés tervezett mértékét indokolta volna. Az imaház kijavítását a kérelmezők semmi mással nem indokolták, minthogy egyúttal ki is bővíthessék, de ezen a módon az alakját is meg tudták volna változtatni, melyről pedig látszik, hogy a korábbi időkben a katolikusoké volt. Ennek következtében Bajtay és a Kancellária arra az egységes véleményre jutott, hogy csak a kitörött boltív kijavítását kellene nekik megengedni. A marosjáraiak esetében, akik addigi igen leromlott fatemplomuk helyébe kőből akartak egy újat felhúzni, csak az eredeti anyagból való kijavítást engedték meg. Így a katolikusok – akik szintén építkezni akartak – meg tudták győzni a reformátusokat, hogy vallásuk nem kedves az uralkodónak.¹⁰³ A helyi reformátusok gondolkodásának megváltozásától és a mutatósabb katolikus templomtól a püspök és a Torda megyei katolikusok (akiknek legbefolyásosabb ügyvivője a főszolgabíró volt) az áttérések megszorodására számítottak, ami a nevezett lelki okokból semmiképpen sem következne be, ha a református templomok megszüpítését megengedték volna.¹⁰⁴ Az előbbiek tükrében egyértelműen kijelenthető, hogy a protestáns templomfelújítási kérelmek katolikus elbírálása egyértelműen katolikus missziós szempontok szerint történt.

A kérdést az 1772. február 19-i vallási ügyosztály kapcsán általános érvénnyel rendezték is. Új templomok építésének tilalma alatt tehát semmiképpen sem volt értendő a szükséges felújítás („die nöthige Reparation”), csak ha bővítenek vagy hozzá is építenek valamit. Ez alól a szabály alól azok a valamikori katolikus templomok sem képeztek semmi kivételt, melyeknek birtokában ismét a katolikusok voltak, és az adott ügy („der gegenwärtige Casus”) is ebben a szellemben volt elintézendő. A korábbi években engedély nélkül épített két templom büntetőügyét a Gubernium előtti perben kellett elővenni, de egyúttal a templomokat vissza kellett szolgáltatni, és újra meg kellett őket nyitni. Ennek ellenére a Főkormányshélynak véleményét kellett abban a kérdésben nyilvánítania, hogy hagyják-e meg a templomokat az ariánusoknak, vagy vegyék-e el ismét tőlük.¹⁰⁵ Mint korábban láttuk, ezek az ügyek inkább a templom meghagyása, de kemény, katolikus építkezésekhez igénybe vehető pénzbüntetések kiszabása felé mozdultak el.

Erdély kapcsán kimutattam, hogy a magyar korona e külön kormányzott részében a század első felében leginkább a középkori kolostorépületek visszaszerzése és a hagyományos rendek (elsősorban a ferencesek) újra felvirágoztatása és az újabb kori rendek (elsősorban a

¹⁰³ „Wodurch selbe bald auf andere Wege gebracht”. A „selbe” névmás ebben a szövegkörnyezetben a legnagyobb valószínűséggel az előző sorokban szereplő „Calvinern” szóra vonatkozik, akiknek együgyűbbjei („einfältigere”) mint a vótum is kimondja: „auf die Gedancken gebracht würden, daß sothane Verschönerung ihrer Kirchen aus Gunsten des Landes-Fürsten (welche ein Wohlgefallen an ihrer Religion trage) beschehen.”

¹⁰⁴ MNL. OL. B 2. 1463/1771. Protocollum Consilii in Religiosis de Sessione 8va Martii 1771. Sub Praesidio supremi Justitiae Collegii Praesidis Caroli Comitum a Breuner habita. Nro 2.

¹⁰⁵ HHStA. StRP. 640/1772 a Consensus in Religiosis Transsylvanicis febr. 19-i jegyzőkönyve, cirk. márc. 10. Resolutio ad 8 et ad 7.

jezsuiták és piaristák) letelepítése volt az elsődleges cél. Az összes valamikori katolikus templom visszaszerzésének programja 1731-ben fogalmazódott meg, de e program gyakorlati megindítására három évtizedet kellett várni. Erőteljesebb katolikus aktivitás 1761-ben indult el, amikor belső-ausztriai tartományok (elsősorban Karintia) példájára Erdélyben is elindult a missziók szaporítása. A missziók legfőbb mezeje az unitáriusok lettek, de gyakorlóterepül előzőleg az 1764-68-as alvinci anabaptista misszió szolgált (annak legerőszakosabb vonásai nélkül). A missziós lehetőségek biztosítására a titkos különvélemények, az uralkodói döntést meghatározó előzetes információk hatókörét nemcsak a templom- elvételi vagy más néven templomrestitúciós ügyekre terjesztették ki, hanem a protestánsok templomfelújítási kérelmeinek engedélyeztetési eljárásaira is. Templomelvételt azon az alapon lehetett kérni, ha 1.) missziós tevékenység vagy telepítés nyomán támadt olyan katolikus közösség, amely ezt kérni tudta. 2.) Ki lehetett mutatni, hogy az igényelt épületet a közösség, a „katolikus elődök” építették. 3.) Az ingatlan éppen nem szolgált egyházi célokat. 4.) A templomot birtokba vevő közösség olyan állapotban volt, vagy olyan helyzetbe lehetett azt hozni, hogy képes legyen templomát, papját és a visszavett vagy létrehozandó iskoláját fenntartani. A tényleges anyagi erő nélküli egyházközségek templomai jövedelmi alapjául a visszaszerzett (tized)jövedelmek és a Portugál majd a Vallásalap szolgálhattak. 5.) A katolikusok többségi helyzetét ki lehetett mutatni. Ez ügyekben az állam az állásbetöltésekkel igyekezett az előkelőbbeket, és anyagi segéllyel az alacsonyabb rétegeket a katolicizmushoz láncolni. A protestánsok templomfelújítási kérelmei politikai lehetőséget biztosítottak arra, hogy a gyülekezetet rákényszerítsék temploma feladására, de az erdélyi törvények értelmében még ilyen esetben is anyagi támogatást kellett biztosítani számukra segítségül új templomuk felépítéséhez. A templomelvétel veszélye vagy az építési engedély megadásának elhúzása olyan lelki nyomást eredményezhetett, amelyben a cselekvés indulatai gyakran adtak alkalmat az államhatalom büntetőjogi fellépésére. Az ezekben az ügyekben kiszabott pénzbüntetések a katolikus templomépítések céljaira fordították. Általában egyre inkább érvényre jutott az a Borié államtanácsos által 1763 januárjában megfogalmazott elv, hogy nem a templomelvétel, hanem a plébánia és a katolikus isteni szolgálat tényleges megszervezése a fontos.

Az 1848-as nemzeti zsinat előkészítése. A felsőpapság és a radikális alsópapság értelmezése – az erdélyi egyházmegye tükrében¹

Tamási Zsolt

A magyarországi római katolikus egyházmegyék a 19. században egyértelműen igényelték az egyházmegyei zsinatok mellett a nemzeti zsinatok megtartását. A nemzeti zsinat igényének megfogalmazásánál a század elején Rudnay Sándor hercegprimás szükségét látta egy átfogó belső reformnak, aminek kezdeményezésére 1819-ben történt esztergomi érseki kinevezése után lett lehetősége. A jozefinista papnevelés érezte hatását, a lelkipásztorkodó papság fegyelme egyre több kívánnivalót hagyott maga után. Az általános egyházi állapotok romlása közepette hirdette meg a nemzeti zsinatot 1822-re Pozsonyba.² A katolikus egyház államegyház jellege miatt a javasolt tárgyalási pontokba a király beleszólhatott, gyakorlatilag meghatározva a zsinati tematikát.³ 1848-ban egészen más események miatt került terítékre a zsinati gondolat. A pozsonyi törvénykezés egyházat érintő pontjai önvédelmet tettek szükségessé, s ezzel párhuzamosan a forradalmi hangulat egy radikális változás lehetőségét villantotta fel. Az eltérő kezdeményezési indok mellett viszont megfigyelhető a folytonosság gondolata is. 1848-ban a magyar püspöki kar által összeállított tárgyalási pontoknál szerepelt ugyanis, hogy „a régi Nemzeti iratokból használtassanak a haszonvehető”.⁴ Ezt a folytonosságot jelzi, hogy a későbbiekben is hivatkozási alap maradt az 1822-es dokumentáció.⁵ Témánk szempontjából jelentős kiemelni, hogy 1849-ben a

¹ A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” keretében a Magyary Zoltán Posztdoktori Ösztöndíj a konvergencia régióban (A2-MZPD-12-0172) támogatásával készült.

² HERMANN EGYED: Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat. Bp., 1936. (Különlenyomat a bécsi gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet ötödik Évkönyvéből.) 5. p.

³ SZÁNTÓ KONRÁD: A katolikus egyház története. II. köt. Bp., 1988. (továbbiakban: SZÁNTÓ, 1988.) 400. p.

⁴ Hám János levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz a zsinati pontokról. Pest, 1848. július 20. – Gyulafehérvári Érseki és Főkáptalani Levéltár (továbbiakban: GYÉFKL.), Fond: Püspöki Iratok (továbbiakban: PI.) 389. dob. 3. csop. 994/1848.; Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve. – GYÉFKL. Fond: Egyházmegyei Zsinatok (továbbiakban: EZs.), d. I. 1/e. 1085/1848.; „Vélemény azon zsinati tárgyról, melyekről készítenendő megyezsinati munkálat kassai nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő.” – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. szám nélk.

⁵ Erdélyben például az 1869-es papi gyűlés szervezésekor reviedálva az 1822-es erdélyi Statutát 6 teljes szekció és több mint 80 paragrafus esetében olvashatjuk, hogy egy-egy szó megváltoztatásával, illetve változtatás nélkül továbbra is érvényben marad. Teljesen változatlanul maradnak (manet ut in libro): Pars I: Sectio III § 9, 10, 13-14;

szabadságharc körülményei között Horváth Mihály pápai megerősítés nélkül kinevezett csanádi püspök, vallás és közoktatási miniszter szintén nemzeti zsinatot,⁶ előkészítésként egyházmegyei zsinatokat tervezett tartatni. Mivel ez az önálló magyar katolikus egyház létrehozását tervezve skizmatikus megoldást vetített elő, az amúgy is kétes egyházjogi megítélésű nemzeti zsinatok engedélyezésével többé már nem találkozunk,⁷ sőt az egyházmegyei zsinatok szervezését is háttérbe szorította IX. Pius pápának 1849-es rendelete.⁸ Ilyen körülmények között az 1867-es kiegyezéssel járó

Sectio IV § 5, 9-10, 25 (új sorszáma: 27); Sectio V § 7-10, 12, 15, 18, 19, 21, 23-26, 28, 32, 34-35; Sectio VI § 4, 7; Sectio VII § 7, 9-20, 23-23, 26; Sectio VIII § 3, 6, 8; Sectio X; Sectio XI § 1-3; Sectio XII; Sectio XIII § 1-3, 6, Sectio XIV § 9-10 (új sorszáma: 6-7); Sectio XV. Pars II: Sectio II § 1-2, 5; Sectio IV § 2b, 3b-c, 5-6; Sectio VI § 2-4; Sectio VII § 1g,h,k,l,m,o; Sectio IX § 1-2, 3b, 4, 5a,e; Sectio X § 2, 3a-c; Sectio XII § 1-4, 6-7; Sectio XV; Sectio XVI § 1; Sectio XVII § 6; Sectio XVIII § 1-2; Sectio XIX § 1-5. Kisebbségi módosításokkal maradnak: Pars I: Sectio IV § 13 (manet usque verba: jus habent. Inde vero a verbis: Iono etiam usque finem exmittatur); Sectio V § 1 (excepta mentione Vice-ADiaconi manet integer), § 13 (manet ea cum modificatione, quam circulares quoad formulas matricularum praescribunt), § 20 (manet usque verba: sequestro subjiacetur), § 27 (manet iuxta formulatas et circulares recentiores modificatus), § 30 (manet excepto puncte h.); Sectio VII § 21 (in penultima serie inde a verbis ordo vero usque finem omittatur), § 24 (manet usque ad verba votum significare possit. Reliqua omittuntur utque finem); Sectio XVII (manet integra utpote legibus patrae superstructa). Pars II: Sectio I (Utpote patrius legibus firmata manet), Sectio III § 3 (punctum 7-um manet ut in libro), § 4 (punctum 8-um manet ut in libro punct 9-um autem punctus emanet); Sectio VI § 5 (per Synodum modificandus); Sectio VIII (Vaccinae materiae incolatio ad variolas pestiferas evitandas manet integra); Sectio XI ([d]ejunium quadragesimale manet); Pars III: „Iudicio V.V. Patrum Synodi relinquitur, an Ordinem judicarium a L. Barone Ignatio Szepesy Eppo Tranniae editum, vel vero novam Instructionem pro judiciis Ecclesiasticis a Rauscherio concinnatum velit adoptare?” Statuta diocesana juxta vigentes ordinationes modificata, 1869. június 14. – GYÉFKL. PI. 631. dob. 4. csop.

- ⁶ Az augusztusra tervezett nemzeti zsinat célja, a *Közlönyben* június 15-én közzétett Vallás és Közoktatási Minisztérium 161. szám alatti rendelete szerint a „magyar kath[olikus] egyháznak a szabadság alapján történendő újjászülésére, s mind az álladalom iránti viszonyainak, mind belkormány szabályozására módot és alkalmat nyújtani, s az egyháznak az álladalom irányában szabályozandó viszonyait törvény által is biztosítani kívánván, ezen ügyek elismerésére f[olyó] é[v] aug[usztus] 20. napján Pesten oly közgyűlés fog tartatni, melynek tagjai az összes magyar kath[olikus] egyházat képviseljék.” Váci Püspöki és Káptalani Levéltár (továbbiakban: VPKL.) Protocollum consistorialia. 1847-1849, 1849. június 30.
- ⁷ Egyházjogilag az egyházmegyei, tartományi és egyetemes zsinatokat tekinthetjük szabályosnak. A nemzeti zsinatok esetében, mivel az uralkodók a nemzeti egyházak alapítása miatt a legfőbb egyházi hatósággá kívánták tenni, összehívásukat az Apostoli Szentszék a 19. században nem engedélyezte. Az 1822-es pozsonyi nemzeti zsinatot is az uralkodó engedélyezte, s határozatainak továbbítása szintén Bécs közvetítésével kellett volna megtörténjen. Ennek késleltetése volt az egyik oka az 1822-es nemzeti zsinat gyakorlati eredménytelenségének. SZÁNTÓ, 1988. 400. p.
- ⁸ IX. Pius elrendelte, hogy a megyei zsinatokat boldogabb időkre halasszák, mert „az ál-szabadságnak kárhózas szelleme számtalanokat az egyháziak közül is elkábított, kik nem azon szabadságot, mely Krisztus Urunktól való keresik, hanem azt, mely

új helyzetben a megyéspüspökök ugyan tudatában voltak az egyházmegyei zsinatok szükségességének, viszont nemzeti zsinatot már nem mertek tervezni. Gyakorlatilag papi gyűlésekkel, püspöki körlevelekkel hidalták át azt az úrt, amit egy nemzeti zsinat tölthetett volna be az egyházmegyéek életében. A megtartott püspöki konferenciákkal is igyekeztek pótolni a zsinatokat, viszont ezek nem minősültek törvényhozó fórumnak.⁹ Figyelembe véve, hogy az 1822-es nemzeti zsinati dokumentumok a jozefinizmus hatása alatt kerültek megfogalmazásra, az 1849-es nemzeti zsinat túl radikális változásokat tervezett, a 19. század első felét meghatározó reális törekvések felszínre kerülése a leginkább az 1848-as tervezetekben fogható meg. Az elmaradt nemzeti zsinatra történő előkészületek sorra kerülhettek, így még, ha nem is érték el céljukat, s nem került sor egy egységes Statuta kidolgozására, az előkészítő munkálatok a magyarországi egyházmegyéek problémáira és megoldás-javaslataira rávilágíthatnak. A nemzeti zsinati tervben a legtovább azok az egyházmegyéek mentek el, amelyek megtartották az egyházmegyei zsinatot, s annak határozatait a nemzeti zsinatot előkészítő bizottságoknak beküldték, vagy a határozatok egy részét alkalmazták.

Az alapfelvetés az elmaradó nemzeti zsinat miatt az, hogy a nemzeti zsinat tervének megfogalmazódása után a felsőpapság és a radikális alsópapság értelmezésében a készülő javaslatoknak már egyházmegyei zsinati szinten igyekeztek érvényt szerezni, vagy mindenki a nemzeti zsinat törvényeit akarta csak előkészíteni? Ebből a szempontból az erdélyi egyházmegye megtartott zsinatának elemzése rávilágíthat arra, hogy milyen szempontok határolták be a nemzeti zsinat előkészítését, s ezek közül melyek válhattak meghatározóvá.¹⁰

A 19. században folyamatosan jelentkező igény a nemzeti zsinatra, illetve az egyetlen, egyházjogilag is nemzeti zsinatnak nevezhető 1822-es zsinat határozatainak állandó visszaköszönése a században tartott magyar zsinati, vagy zsinat-jellegű tárgyalásokban, szükségessé teszi annak vizsgálatát, hogy miért jelentkezett ennyire hangsúlyosan 1848-ban a nemzeti zsinat terve. Ennek megértésében első lépésként a különböző típusú zsinatok lehetőségeit szükséges megvizsgálni.

A katolikus egyházban a zsinat időlegesen működő egyházkormányzati szerv. Ennek legjelentősebb változata az egyetemes zsinat („synodus oikumeniké”). A katolikus egyház értelmezésében az egyetemes zsinat a világegyház püspökeinek ünnepélyes gyülekezése, amely a pápa vezetésével és kívánságára gyűl össze, hogy az egyházat érintő ügyekben tanácskozzon, és törvényeket hozzon. Ezekből összesen 21-et tart számon a katolikus egyház.¹¹ A zsinatokon hozott törvények egyházjogi alapja, hogy a katolikus

hizlalván a testet, és a testi érzékeknek tömjénez, a lelket azonban megöli.” Pécsi Püspöki és Káptalani Levéltár, Protocollum 1849, 1277/1849.

⁹ BALOGH MARGIT: Vannak-e még fehér foltok az egyháztörténetírásban? In: A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a pécsi egyházmegye 20. századi történetéből. Szerk.: Bánkuti Gábor – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Pécs, 2012. (továbbiakban: BALOGH, 2012.) 21. p.

¹⁰ A megtartott erdélyi zsinatok kutatása része az OTKA NK 83799 projektnek.

¹¹ Niceai (325), I. konstantinápolyi (381), efezusi (431), kalkedoni (451), II. konstantinápolyi (553), III. konstantinápolyi (680), niceai (787), IV. konstantinápolyi

egyházban a papi hatalom teljességét birtokló püspökök rendelkeznek csak törvényhozó joggal. A megyéspüspök a rábízott egyházmegyében egyedüli törvényhozó, azokban az ügyekben, amelyek nincsenek a pápának, vagy az egyetemes zsinatnak fenntartva. Az 1545-ben kezdődő trienti zsinattól az 1869-es I. vatikáni zsinatig eltelt nagyon hosszú időszak alatt a trienti zsinaton megfogalmazott határozatok adtak jogalapot a különböző rész-zsinatok tartására. A trienti zsinat III. ülészakán (1562. január 18 – 1563. december 4) előírták, hogy az érsekek 2-3 évente tartsanak tartományi zsinatot, illetve a megyéspüspökök évente tartsanak egyházmegyei zsinatokat is.¹²

E két zsinat-típus közül pápai megerősítés nélkül is hatályba léptethetőek az egyházmegyei zsinaton hozott határozatok. Az egyházmegyei zsinat megtartása egyházzogilag több feltétel együttes meglétét igényli. „Megyei zsinat (synodus diocesana) az, melyen a püspök [vagy ennek különös megbízása folytán közhelyettese, széküresedés esetén pedig a káptalani helyettes], a megyebeli papsággal a megyét illető fegyelmi és főleg lelkipásztori ügyekre nézve tanácskozik.”¹³ (A hivatalos megnevezésben nem a „concilium”, hanem a „synodus” fogalom szerepel, az egyházmegyei zsinat ugyanis nem törvényhozó, hanem csak tanácskozási szerv, amelynek tagjai nem püspökök, csak az elnökletét látja el az egyházmegyékben egyedül törvényhozó joggal rendelkező megyéspüspök.) A megyei zsinatot a megyéspüspök hívja egybe, a „világi hatalom beleegyezésének kikérése nélkül”, kitérve annak időpontját, helyszínét. (Ez az egyházzogi szabály viszont éppen a 19. században nem érvényesülhetett, a katolikus egyház államvallás jellege miatt a királyi beleegyezésre is szükség volt.) Az egyházmegyei zsinat rendszeren három napig tart. (De a püspök belátása szerint ezen időt megrövidítheti, vagy ha a körülmények úgy kívánják, meg is hosszabbíthatja.) „A zsinaton egyedül a püspök törvényhozó és bíró, az összes papság csak véleményező és tanácsadó, nem pedig határozó szavazattal bír.”¹⁴ A megyei zsinat feladata: „a megyei zsinatot megelőző tartományi zsinat végzéseit, a római pápa rendeleteit, a római congregatiók határozatait kihirdetni és foganatosítani; a megye szükségleteihez képest új törvényeket hozni, a régi, a jelen körülményekre nem alkalmazható törvényeket módosítani vagy végképp

(869), I., II., III., IV. lateráni (1123, 1139, 1179, 1215), I. lyoni (1245), II. lyoni (1274), viennei (1311), konstanzi (1414), bázeli (1431), V. lateráni (1512), trienti (1545), I. vatikáni (1869), II. vatikáni (1962). ADRIÁNYI GÁBOR: Az egyháztörténet kézikönyve. München, 1975. 73–74. p.

¹² MARTON JÓZSEF: Keresztény újkor. Marosvásárhely, 2006. 84. p.

¹³ SZEREDY JÓZSEF: Egyházzog. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra. I. Pécs, 1883. (továbbiakban: SZEREDY, 1883.) 258. §. 653–659. p.

¹⁴ „A püspök ennél fogva nem köteles a többség véleményét követni, maga saját nevében hozza és hirdeti ki a határozatokat. Azért ámbár a püspök a zsinaton egybegyűlt papsághoz a határozatok felolvasása után ezen szavakat intézi: placet-ne vobis? Mire a papság placettel szokott felelni, e felelet nem úgy tekintendő, mint a zsinat részéről hozzájárulás vagy megerősítés; hanem ez által az Isten, püspök és társak előtt ünnepélyesen megígérik, hogy ezen határozatokat pontosan megtartandják.” SZEREDY, 1883. 258. § 653–659. p.

megszüntetni, a talán még ki nem hirdetett vagy feledékenységbe ment törvényeket, ha hasznos és szükségesnek látszik, kihirdetni vagy felújítani; a megye állapotát, szükségleteit feltüntetni,¹⁵ szóval tárgyalni: a megye javát illető mindazon kérdéseket és ügyeket, melyeket, amennyiben a megyei zsinatok körén túl nem terjeszkednek, a főpásztor akár önszántából, akár papjainak javaslatára tanácskozás alá kíván bocsátani.” A zsinat határozatait rendszerint csak a püspök írja alá, de aláírhatják mások is. A zsinat végzéseire nézve az apostoli Szent Szék megerősítése nem szükséges; azért „azokat a püspök a neki helyesnek látszó módon azonnal kihirdetheti”; kihirdetésük után az egész megye területére kötelező erővel bírnak. „A zsinat végzéseit a püspök értelmezi, neki van joga azoktól szükség esetén felmenteni is; ő őrködik a felett is, hogy azok a papság és hívek részéről pontosan teljesíttessenek.”¹⁶ Nem elhanyagolható azonban, hogy a püspök, mint egyedüli törvényhozó, nem emelhet törvényerőre olyan intézkedést, ami meghaladja hatáskörét, vagy ami ellentétes az egyetemes egyházi szabályozással.

A tartományi zsinat („concilium provinciale”) egy egyháztartomány (érsekség) püspökeinek az érsek által egybehívott értekezlete az adott tartomány egyházi ügyeiben történő tanácskozás és határozathozatal céljából.¹⁷ Az ilyen jellegű zsinatok tartását nemcsak, hogy előírta a trienti egyetemes zsinat, de Róma se gördített ezek elé akadályt. Ugyanis a tartományi zsinat határozatai a pápai megerősítés által ellenőrizhetőek, eltérően az uralkodó engedélyéhez kötött nemzeti zsinatokétól.¹⁸ Nem véletlen, hogy a 19. században a Római Szentszék nem járult hozzá a nemzeti zsinatok („concilium nationale”) tartásához, s a kánonjog rendszerezésekor, 1917-ben a kánonokban nem is szerepelt a nemzeti zsinat fogalma. Csak az 1983-as Egyházi Törvénykönyvben jelenik meg újra ennek a lehetősége, plenáris zsinat név alatt. (439-446. kánon.)

A korai századoktól már megtartott nemzeti zsinatoknak az ad sajátos színezetet, hogy a későbbiekben a katolikus egyházon belül az epizkopalista törekvések (főleg a gallikanizmus és a febronianizmus) úgy akarták a püspökök jogkörét növelni, hogy ezzel párhuzamosan korlátozzák a pápa egyházkormányzati jogát. Az epizkopalisták a nemzeti egyházak alapítása érdekében igyekeztek a nemzeti zsinatokat állandósítani, s legfőbb egyházi hatósággá tenni. (Ami természetesen

¹⁵ Illetve még: az ifjúság vallás-erkölcsi neveléséről, hittani tankönyvekről, továbbá a hittanítási és fegyelemfönntartási célszerű módokról, azután a hívek között elterjedt különféle vallási visszaélések, ferdeszokások és kicsapongások megszüntetéséről gondoskodni: ájtatos társulatokat létesíteni, terjesztetni s kellően szabályozni; a misedíjakat megszabni; az ájtatos alapítványokat, ha a szükség és körülmények úgy kívánják, megváltoztatni (Conc. Trid. Sess. XXV. c. 4. de ref.); bizonyos eseteket a gyóntatószékben a püspöknek fönntartani; Hitbeli vagy vitás ügyek nem tartoznak körébe, valamint bármely bírászkodás sem; ez egyedül a püspök teendői közé tartozik.

¹⁶ SZEREDY, 1883. 653–659. p.

¹⁷ BALOGH, 2012. 19. p.

¹⁸ Az 1822-es pozsonyi nemzeti zsinatot is az uralkodó engedélyezte, s határozatainak továbbítása szintén Bécs közvetítésével kellett volna megtörténjen. Ennek késleltetése volt az egyik oka az 1822-es nemzeti zsinat gyakorlati eredménytelenségének. SZÁNTÓ, 1988. 400. p.

egybeesett az uralkodók érdekével is.) Ezzel magyarázható, hogy a zsinatnak ezt a formáját a Római Szentszék a 19. században nem engedélyezte.¹⁹ Attól függetlenül, hogy az engedélyezése kérdésesnek minősült, a korabeli egyházi jogi összegzések a formai szabályait folyamatosan rögzítették.²⁰ Szeredy József egyházi jogi összegzése szerint a nemzeti zsinat egy ország, nemzet összes püspökének ugyanazon ország, nemzet patriarchája, primásának vagy első érsekének elnöke alatt, a közös egyházi ügyek feletti tanácskozás és határozathozatal végett történt összegyűlekezését jelenti.²¹ „Meghívottnak ezen zsinatra az ország vagy nemzet valamennyi főpásztorai, s ezen felül még a káptalanok, az apátok, prépostok s a szerzetes-rendek főnökei.” A meghívottak, hacsak előrehaladott kor, betegség vagy más fontos ok nem forog fenn, személyesen kötelesek megjelenni, a meg nem jelenés esetére magokat meghatalmazottjaik által képviseltetik. „Határozó szavakkal bírnak az érsekek, püspökök, káptalani helyettesek, és a püspökéhez hasonló joghatósággal bíró praelátusok. A többieknek, valamint a meghívottnak szokott kiténőbb hit- vagy kánonjogtudósoknak (theologi canonistae) csak tanácskozó szavuk van.” A tanácskozás tárgyát hitágazati és fegyelmi ügyek képezik. „Hitágazati ügyekkel csak annyiban foglalkozik, amennyiben az egyes hitcikkelyeket a kath[olikus] egyház alaptételei szerint kifejti és ismétli. Oly fegyelmi szabályokat azonban, melyek az egész egyházra vonatkoznak, milyenek pl. a böjt, vagy coelibatus ügye stb. a zsinat meg nem változtathat.” A meghozott határozatokat kihirdetés előtt az apostoli Szentszékhez kell felterjeszteni, aki a megerősítést a Congregatio Concilii meghallgatása után adja. A megerősített és kihirdetett határozatok az egész ország vagy nemzet egyházterületére kötelezőek.²²

A magyar nemzeti zsinatok összehívására a fenti összegzés értelmében is az esztergomi hercegprimás volt jogosult. 1822-ben ennek nem volt formai akadály, viszont 1848-ban komoly értelmezési problémát jelentett, hogy a széküresedés pillanatában ki az, aki összehívhatja, a tárgyalandó

¹⁹ Forster János véleménye szerint „erősen középkori ízű s akkor is élte virágkorát, amikor minden egyházi és világi ügyet szerettek összekeverni.” FORSTER JÁNOS: A püspökmegyei zsinat. Gyulafehérvár, 1907. 3. p.

²⁰ Még ha a nemzeti zsinatokat nem is nézte jó szemmel Róma, a 19. század első felében az adott politikai széttagoltsági keretben a Pápai Állam egyetlen igazán jelentős védelmezői csak a Habsburg uralkodók voltak, akikkel szemben a pápák nem voltak olyan helyzetben, hogy a püspökök védelmében felléphessenek. Ezért el kellett fogadnia Rómának, hogy az osztrák monarchia sajátos megoldásokat választ, a klerikális elit képzését Rómából Bécsbe helyezi át, a zsinatok összehívását a pápai engedély helyett a császári akarathoz köti, megtartja a placetumot stb. Vö. LAKATOS ANDOR: Zsinatok az újkori Kalocsa-Bácsi Főegyházmezejében. Előadás háttéranyaga. Kalocsa, 2012. november 15. Online: Kalocsia Főegyházmezei Levéltár: <http://archivum.asztrik.hu> (2013. november.) (továbbiakban: LAKATOS, 2012.)

²¹ Amelyen „határozó szavakkal bírnak az érsekek, püspökök, káptalani helyettesek, és a püspökéhez hasonló joghatósággal bíró praelátusok. A többieknek, valamint a meghívottnak szokott kiténőbb hit- vagy kánonjogtudósoknak (theologi canonistae) csak tanácskozó szavuk van.” A tanácskozás tárgyát hitágazati és fegyelmi ügyek képezik.

²² SZEREDY, 1883. 258. § 648. p.

kérdések listáját javasolhatja, illetve ki az, aki a nemzeti zsinat elnökletét vállalhatja. Az esztergomi főkáptalan 1848. május 2-án kiadott körlevelében ki is emelte, hogy az érdekérvényesítés legjobb formájának a nemzeti zsinatot tartanak, de amíg az esztergomi hercegprímási szék betöltésére sor kerülne, addig is jó lenne elkezdni a készülleteket: „míg ez megtörténne, az annak idejében, szükség esetére más egyházmegyei főnök elnöksége alatt is megtartandó nemzeti zsinathoz szükséges előkészületül, megyéjében zsinatot összehívni méltóztassék”.²³

A nemzeti zsinat összehívása körüli jogi bizonytalanságot jelzi, hogy a váci egyházmegye felhívást intézett az egyházmegyei vezetőkhez 1848. május 11-én.²⁴ Az irányítás átvételére tett próbálkozásukban felkérlik az összes megyés főpásztort és káptalani helyetttest, hogy a zsinatra történő készülődés miatt „megyéikben kibocsátott, vagy kibocsátandó rendeleteiknek ezen egyházmegyei kormánnyal” közöljék.²⁵ 1848. május 20-án kiadott körlevelükben viszont az esztergomi főkáptalan körlevele hatására elfogadva a primási székhely elsőbbségét, már csak azt kérik az esztergomi székeskáptalantól, hogy a tematika a szigorúan vett egyházi ügyek feletti intézkedés legyen.²⁶ Úgy az esztergomi, mint a váci káptalan nemzeti zsinatot tervező lépéseivel párhuzamosan a magyar megyéspüspökök joggal érezték magukat illetékesnek a nemzeti zsinat szervezése kérdésében. Az 1849-ben a pápai megerősítéssel is kinevezett primás, 1848-ban még csak pécsi megyéspüspöki címet viselő Szcitovszky János már a pozsonyi országgyűlésen megfogalmazza az érdekérvényesítés első lépésének szánt petíció szövegét. A petíciós felhívás a nemzeti zsinat meghirdetésével párhuzamosan jutott el az egyházmegyékhez, így Erdélybe is.

1848 nyarán körvonalazódni kezdett a nemzeti zsinat elnökletének kérdése is. Az esztergomi érseki szék üressége miatt jog szerint az elnöklet a kalocsai érseket, Nádasdy Ferencet illette, viszont ő június végén éppen szemműtétnek vetette alá magát, Bécsben. Mivel az orvosi beavatkozás utáni felépülés gyorsaságában nem lehettek biztosak, a magyar megyéspüspökök a rangidős erdélyi püspököt, Kovács Miklóst kérték fel az elnöki tisztségre.²⁷ Három nappal a felkérést követően – június 25-én – végül sor kerül az üresen álló püspöki székek, illetve a hercegprímási szék betöltésére is,²⁸ amikor az uralkodó Hám Jánost nevezte ki.²⁹ A nemzeti

²³ Az esztergomi káptalani gyűlés határozata, Esztergom, 1848. május 2. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 3. csop. 687/1848.

²⁴ VPKL. Protocollum consistorialia. 1847–1849. A későbbiekben az egységesség biztosítását az esztergomi székeskáptalantól várva kérik, hogy a tematika a szigorúan vett egyházi ügyek feletti intézkedés legyen. 1848. május 20. – Uo.

²⁵ VPKL. Püspöki Hivatal Iratai. Egyházmegyei Zsinatok. 1848. Protocollum consistorialia. 1847-1849. 1848. május 11.

²⁶ Uo. 1848. május 20.

²⁷ GYÉFKL. PI. 389. dob. 3. csop. 871/1848.; Bémer László váradi püspök levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz. Nagyvárad, 1848. június 22. – GYÉFKL. PI. 390. dob. 2. csop. 703/1848.

²⁸ A kinevezett személyek a főkegyúri jog rendszere következtében azonban püspököknek, érseknek csak akkortól kezdve tekinthetők, amikor megkapják a pápai bullát, s sor kerül felszentelésükre. TOMCSÁNYI LAJOS: A főkegyúr szerepe a püspökök

zsinat elnökségi kérdése ezzel megoldódott. Hám János a maga részéről fel is vállalta a nemzeti zsinat szervezését, hivatalosan megküldve a tárgyalásra javasolt pontokat az egyházmegyéknek.³⁰ A felsőpapság által kidolgozott tematika az 1848-as, az uralkodó által szentesített pozsonyi törvények katolikus egyházat érintő cikkelyei miatt szükségessé vált önvédelmet igyekezett előkészíteni. Ezért elsősorban a belső autonómia biztosításának anyagi és jogi feltételeit, a papság felkészültségét, a szükséges liturgikus reformokat csoportosították. A javasolt pontok esetében a magyar püspöki kar elképzelését támogatva elfogadta, hogy öt megyéspüspök³¹ által vezetett bizottság jöjjön létre, akikhez az adott témakörökben készülő egyházmegyei javaslatokat kellett beküldeni véleményezésre, összegzésre, a nemzeti zsinatra történő előkészítésre. Hám János az erdélyi püspökhöz írt első levelében kifejezte reményét, hogy a nemzeti zsinaton jelen tud lenni.³² Az erdélyi egyházmegye fejeként kellett volna ott egyházmegyéjét képviselnie, illetve az irányítása alatt megtartott egyházmegyei zsinat javaslatait elfogadtatnia. Kovács Miklós püspök azonban már szeptember 20-án levélben értesítette Nádasdy Ferenc kalocsai érseket, hogy a nemzeti zsinatra – amelynek dátumát már kitölték az országgyűlés befejezésének 28. napjára – nem tud elmenni. Levelében kifejtette, hogy nagyon óhajtott volna megjelenni a nemzeti zsinaton, mintegy befejezni azt a munkát, amelyet egyházmegyéjében a megyei zsinaton elkezdett,³³ viszont ebben a betegsége akadályozza: „nem ritkán orvosi segélyre szorulok... testem, a hosszú idők során át elerőtlenedett földi része önsúlya alatt leroskadni kez[d]ne, kivált e mind inkább zorduló téli időben”. Az egyházi előírásoknak megfelelően élve jogával, „méltóságos és főtisztelendő Fogarasy Mihályt, vál[asztott] skodári püspök, apát és kanonok urat, mint az erdélyi megyének dicsért és tisztelt koszorúzott fiát és neveltjét, a magyar nemzeti zsinatra személyes meghatalmazottamnak mai napon kineveztem, megbíztam, és felkértem, miszerint az erdélyi megyének érdekeit, mint személyesem és meghatalmazottam a magyar nemzeti zsinaton erélyesen pártolni, védeni és előmozdítani méltóztassék”. Ugyanakkor erről az óhajáról Fogarasy Mihályt is értesítette. E feladatra „kinevezem és felkérem” szófordulatot használva jelölte ki. Azért, hogy hathatósan helyettesíthesse őt, megküldte neki a vegyes Státusgyűlés és az egyházmegyei zsinat jegyzőkönyveit, amelyből „méltóságod Erdélynek kívánságait és terveit³⁴ megértendi”.

kinevezésénél. Bp., 1922. 53. p.

²⁹ ADRIÁNYI GÁBOR: Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848–1849-ben. In: Új Ember Kalendárium, 1999. Bp., 1999. 49. p.

³⁰ Hám János levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz a zsinati pontokról. Pest, 1848. július 20. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 3. csop. 994/1848.

³¹ Lonovics József egri érsek, Zichy Domokos veszprémi püspök, Szcitovszky János pécsi püspök, Rudnyánszki József besztecebányai püspök, Ocskay Antal kassai püspök elnökletével.

³² Hám János levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz a zsinati pontokról. Pest, 1848. július 20. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 3. csop. 994/1848.

³³ Kovács Miklós erdélyi püspök levele Nádasdy Ferenc kalocsai érsekhez. 1848. szeptember 20. – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. 1085/1848.

³⁴ Itt a levélben szerepelt a „és határozatait” fogalom is, de ezt utólag áthúzták.

Fogarasy Mihály címzetes skodári püspök feladatának eleget téve, addig is, amíg a nemzeti zsinaton a képviselőket elláthatná, egyelőre tájékoztatta Kovács Miklós püspököt a magyarországi eseményekről. Október 19-én kelt leveléből tudjuk meg,³⁵ hogy „jelen körülmények közt a Nemzeti zsinat tartása talán tavaszig is el fog halasztatni”. Egy héttel később keltezett levelében hasonló híreket közölt: „ha e mostani zavarok közt, melyek végét előre ellátni nem lehet, megtarthatik-e ez évben a zsinat, nagyon kétkedem, talán jobb is lesz azt tavasszal megtartani ekkor Excellenciádhoz is lehetne reményünk”.³⁶A nemzeti zsinat megtartása azonban teljesen elmaradt a közbejött válságos események miatt.³⁷

A nemzeti zsinat elmaradt ugyan, viszont az előkészületekre sor került. Erdélyben Kovács Miklós püspök nagyon komolyan vette az előkészületeket, a nemzeti zsinat tervébe kezdettől kész volt belekapcsolódni. Az előkészítő jellegű, Szeitovszky János pécsi püspök által javasolt petíciós akció³⁸ esetében már májusban kérte, hogy ezek aláírására sor kerüljön egyházmegyéje területén. Körlevelében megfogalmazta: „szíveskedjék a religio és egyház legszentebb ügyében szerkesztett, ide mellékelt, s a legközelebbi erdélyi országos, s ha itt célt nem érünk, a magyarhoni nemzeti gyűlésre is múlhatatlanul beadandó pontokat egy, minél előbb tartandó kerületi gyűlésben hatályos közremunkálásával pártolni, indokolni és lehetőleg felvilágosítással e közügyünket oda vezetni, hogy a kerületbeli plebános urak, legszentebb jogaink érzetétől áthatva, a meggyőződés és keresztény szeretet útján minden rendű híveiket egyházunk érdekében megnyerni, s az aláírásra bírni siessenek... s az így elkészült íveket még e folyó hó lefolyta előtt hozzánk beküldeni buzgólkodjék”.³⁹ A petíciók aláírását szorgalmazó körlevelének kiküldéséről értesítette a magyar püspöki kart is. Az esztergomi káptalanak írt válaszelevelében rámutatott, hogy „felszólításunk az erdélyi megyében termékeny földre talált, úgy hogy örömmel írhatom, hogy a magyarhoni katolikusoknak általunk is elfogadott petíciója, egy-rokonszenv és pártolásra buzdító levél kíséretében megyében épen azon naptól fogva járja a körutat, melyben önök felszólítása költ”.⁴⁰

Az erdélyi megyéspüspök a petíciók aláírásának támogatásával jelezte,

³⁵ Fogarasy Mihály levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz. Pest, 1848. október 19. – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. 1296/1848.

³⁶ Fogarasy Mihály levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz. Pest, 1848. október 26. – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. 1296/1848.

³⁷ SZEREDY, 1883. 258. §. 648. p.

³⁸ Amely csak a vallási és iskolai alapítványi javak szabad kezelését kérte: „Alulírottak a bevett minden vallásra nézve törvényszerűleg kimondott viszonyosság elve szerint óhajtjuk és követeljük, hogy mi katolikusok a vallás- és iskolaalapítványi javadalmakat magunk, minden más vallásnak befolyása nélkül kezelhessük és azokról szent Egyházunk és iskoláink szükségére rendelkezessünk.” Szeitovszky pécsi püspök körlevele az esperesekhez. 1848. május 20. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 3. csop. 703/1848.

³⁹ GYÉFKL. PI. 389. dob. 4. csop. 707/1848.; Kovács Miklós püspök körlevele a kerületi esperesekhez. Aláírás nélkül. Gyulafehérvár, 1848. május 1. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 11. csop. 821/1848.

⁴⁰ Csíktusnádi Kovács Miklós erdélyi püspök válaszelevele az esztergomi főkáptalanhoz. Gyulafehérvár, 1848. május 20. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 3. csop. 687/1848.

hogy az egységes, a magyar püspöki kar által javasolt formában igyekszik egyházmegyéjét mozgósítani, s tervezett egyházmegyei zsinatával is a tervbe vett nemzeti zsinat munkálatait szeretné előkészíteni. A több mint két évtizedes várakozás után a zsinatozási lehetőség viszont nem csak a felsópapságot, hanem az alsópapságot is mozgósította.⁴¹ Az alsópapság a tárgyalásokba saját törekvéseit igyekszik előtérbe helyezni, miközben az országosan egységes szempontok szerint kialakított zsinati rend segítségével a felsópapság csak az általa javasolt témák tárgyalását szeretne volna megejteni. Az alsópapság mozgólódásának intenzitását látva a felsópapság igyekezett országszerte egyre szűkebb kereteket szabni az érdekérvényesítés keretétől szánt nemzeti zsinatnak. A magyar püspöki kar Eötvös József vallás és közoktatási miniszterrel megállapodott, hogy az esetleges felfordulások elkerülése miatt – miközben megyei zsinatokat és zártkörű megbeszéléseket is szükséges tartani,⁴² figyelembe véve az alsópapság követelődése által elővetített lehetőségét annak, hogy az egyházon belül lázongás fordulhat elő, s egy ilyen felfordulás sem a kormánynak⁴³ sem a püspöki karnak nem lehetett érdeke⁴⁴ – ésszerűbb az egyházmegyei zsinatok helyett csak egyszerű tanácskozásokra összehívni a papságot.

A nemzeti zsinati tervnek erdélyi recepciója szempontjából nagyon fontos, hogy Kovács Miklós egyházmegyei püspök folyamatosan és következetesen az egész szervezési folyamatban saját zsinatát a nemzeti zsinat előkészítéseként kezelte, eredményesen szorítva háttérbe azokat az alsópapsági kezdeményezéseket, amelyek az önálló egyházmegyei zsinattól várták kéréseik azonnali megoldását. Az erdélyi egyházmegye zsinati bekapcsolódását azon túl, hogy a világiak bevonásával került sorra több olyan anyagi kérdés megtárgyalása, amely az erdélyi római katolikus vegyes Státus hatáskörébe tartozott,⁴⁵ az teszi igazán sajátossá, hogy

⁴¹ A zsinatot követelő alsópapság kérését viszont kevés kivétellel teljesítette a megyéspüspök. Az erdélyi zsinat mellett Kalocsán is sor került ennek megtartására. LAKATOS, 2012.

⁴² Nádasdy Ferenc kalocsai érseknek az Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszterrel június 3. és 5. között tartott püspökkari találkozóról és az ez alkalomból folytatott püspökkari tanácskozásokról. 10/a. Buda, 1848. június 1. Első jelentés. 1848/49 és ami utána következett. Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848 és 1851 közötti anyagából. (Forráskiadvány). Szerk.: Lakatos Andor – Sarnyai Csaba Máté. Kalocsa, 2001. 27. p.

⁴³ A forradalmi kormány felhívásai folyamatosan a békés átalakulást kérték, amelyet az egyházon belüli felfordulás veszélyeztethetett.

⁴⁴ Ennek a veszélyére figyelmeztet a bécsi nuncius is július végén, Rómának küldött titkos jelentésében: Nunciusi titkos jelentés a magyarországi vallási és politikai helyzetről. Róma, 1848. július 26. – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Mikrofilmtár. 17952. Vol. 321. no. 68. Augusztus 1-jén már konkrétan figyelmeztet az alsópapsági radikalizmus veszélyeire, rámutatva, hogy ezért fél a magyar püspöki kar a nemzeti zsinat megtartásától. – Uo. no. 85.

⁴⁵ Az erdélyi fejedelemség korában létrejött Státus jogkörébe tartozott az anyagi, alapítványi és iskolaügyek intézése. A Státusban többségi szavazattal döntőképesek voltak a Státus-tagok (világiak és klerikusok), a püspök ezen a fórumon csak az elnökletet látta el. MARTON JÓZSEF: Katolikus egyháztörténet. II. Kolozsvár, 2001. 260. p.

Erdélynek Magyarországgal történő Uniójának kimondása a nemzeti zsinatba való bekapcsolódás kizáró jellegű előfeltétele volt. Az Uniót ugyan elővetítette a pozsonyi törvénykezés, viszont amíg ennek erdélyi országgyűlési elfogadása nem történt meg, addig érdemben a nemzeti zsinati munkálatokba se kapcsolódhatott be az erdélyi egyházmegye. Mégis a nemzeti zsinatra való készülődés Erdélyben már 1848 májusában, még az Unió tényleges életbe lépése előtt elkezdődött.⁴⁶ A konkrét tennivalók megbeszélése érdekében a május 18-ai levelében a gyulafehérvári papság „pünkösdi hó 20-án reggeli 10 órára a mostani körülményekben az egyház részéről szükséges teendőik feletti tanácskozás végett, a praeposti terembe összehívatnak” Kovács Miklós püspök által.⁴⁷ Itt elhangzik a püspök nyilatkozata, amelyben a zsinatok értékét hangsúlyozza. A hozzászólások után határozat született, hogy ugyan egyelőre a zsinat tartása nem lehetséges, de hogy az Unió után az egyházmegyét annak tartása készületlenül ne találja, a kibocsátandó körlevélben az esperesek felszólítottassanak, hogy az egyházmegyei zsinatra az anyagot kezdjék el összegyűjteni.⁴⁸ A határozat értelmében Kovács Miklós püspök ki is küldi ezt a körlevelet.⁴⁹ Egyházmegyei zsinati terve kezdetektől részét képezte a magyar püspöki kar által tervezett nemzeti zsinati készülődésnek. Ezt bizonyítja, hogy ekkor, még az Unió kimondása előtt is, még aznap, vagyis május 20-án Szcitovszky János pécsi püspököt is tájékoztatja körlevéléről.⁵⁰

Szemere Bertalan belügyminiszter az Unióról szóló nyomtatott levelét június 14-én küldte meg Kovács Miklós püspöknek,⁵¹ de egy nappal ezt megelőzően Fogarasy Mihály választott skodári püspök már ezt az értesítést megtette. „Erdélynek egyesülése megtörténvén, az erdélyi egyházmegye érdekei nem állnak többé elszigetelve a magyar egyháztól, a kapocs már szorosabb leendő”. Így az erdélyi, nemzeti zsinatot előkészítő egyházmegyei zsinatozás elől is eltűntek az akadályok, ezért tárgyunk szempontjából fontos részlettel folytatja levelét:

⁴⁶ Május 20-án megfogalmazta, hogy egyelőre a zsinat tartása nem lehetséges, de hogy az Unió után az egyházmegyét készületlenül ne találja, az esperesek a megyei zsinatra az anyagot kezdjék el összegyűjteni. Ld.: A gyulafehérvári káptalan és tanárok részvételével tartott egyházi tanácskozás jegyzőkönyve. Gyulafehérvár 1848. május 20. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 4. csop. 707/1848.

⁴⁶ Püspöki körlevél az erdélyi egyházmegyéhez. 1848. május. [20.] – GYÉFKL. PI. 389. dob. 4. csop. 707/1848.

⁴⁷ Kovács Miklós püspöknek tanácskozásra hívó levele a fehérvári papsághoz. 1848. május 18. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 4. csop. 707/1848.

⁴⁸ A gyulafehérvári káptalan és tanárok részvételével tartott egyházi tanácskozás jegyzőkönyve. Gyulafehérvár, 1848. május 20. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 4. csop. 707/1848.

⁴⁹ Püspöki körlevél az erdélyi egyházmegyéhez. 1848. május. [20.] – GYÉFKL. PI. 389. dob. 4. csop. 707/1848.

⁵⁰ Kovács Miklós püspök levele a pécsi püspökhöz. 1848. május 20. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 2. csop. 703/1848.

⁵¹ GYÉFKL. PI. 392. dob. 35. csop. 857/1848.; Szemere Bertalan nyomtatott körlevele Magyarországnak és Erdély egyesüléséről. 1848. június 14. – Uo. 868/1848.

„Először is a püspököknek itt Pesten és pedig saját lakásomon tartott értekezleteiről kívánom Excelentiádat tudósítani. Meg kell jegyezni, hogy azok június 1-sőjétől 7-dikéig tartottak [...] a conferentiákban a püspökök elhatározták a Nemzeti Zsinat megtartását, és pedig a megnyitási napot szeptember 24-re tették, helyül Esztergomot választották. A tárgyakat kiszemelték, miképp az ide csatolt mellékletben fel vannak jegyezve [...] A zsinatba csak azok fognak meghívanni, kik de iure et consuetudine eddig is meghívattak [...] A szemináriumokról úgy gondolkoznak, hogy mivel többé a megyei szemináriumokat fenntartani nem lehet, négy vagy öt nagyobb szemináriumot fognak felállítani.”⁵²

A püspökök tanácskozásáról Kovács Miklós erdélyi püspök már korábban értesült a *Religio és Nevelés* oldalairól. Tekintve, hogy „célját ezen, nekem hivatalosan értesemre nem adatott értekezletnek, nem tudhatom; tudnom pedig a magyar katolika egyházaihoz hasonló érdekektől vezéreltetett erdélyi egyházmegyémnek jelen teendőinek biztos és célravezető elintézésében, nem csak hasznos, hanem szükséges volna”, megkérte tehát püspöktársát, hogy tájékoztassa a tanácskozásról, illetve érdeklődött a tervezett nemzeti zsinatról is: „mikorra fog a nemzeti zsinat kihirdettetni? Hol fog tartatni és kinek elnöklete alatt? Mily arányban fogja minden megye követeit felküldeni? Mik lesznek főbb tárgyai? Fognak-e világiak is megjelenni, és mily arányban? sat[öbbi]”.⁵³ E levélre adott válaszként foglalta össze röviden a fentiekben a tervezett nemzeti zsinatnak tárgyait Fogarasy Mihály választott skodári püspök.

Miközben Kovács Miklós megyéspüspök az egységes szempontok mentén a nemzeti zsinatot előkészítő egyházmegyei zsinatát szervezi, az erdélyi radikális alsópapság nagyon intenzív szervezkedésbe kezdett, hogy önállóan értelmezhető egyházmegyei zsinatra kerülhessen sor. A kézdiorbai kerület papsága az egyházmegyei zsinat szükségességét a forradalom teremtette új helyzettel indokolta. Megfogalmazták, hogy a kerület papsága „határozottan vissza utasítand minden, a kor szelleméből kinövő újítási ferde viszketeget,” de a „megyei Nemzeti Zsinatok⁵⁴ megtartásának általánossá vált óhaját ilyenek nem tartjuk, annál fogva annak rendelkezéséért, megtartásáért könyörgünk”.⁵⁵ A gyergyói papság május 22-én kelt körlevelében⁵⁶ kifejtette,

⁵² Fogarasy Mihály választott püspök levele Kovács Miklós erdélyi püspökhöz. 1848. június 13. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 3. csop. 990/1848., 945/1848., 850/1848.

⁵³ Kovács Miklós erdélyi püspök levele Fogarasy Mihály választott skodári püspökhöz. Gyulafehérvár, 1848. június 4. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 10. csop. 745/1848.

⁵⁴ A megnevezés jól jelzi az alsópapság bizonytalanságát: tudnak a nemzeti zsinati tervről, de mégis inkább az egyházmegyei zsinattól remélik problémáik megoldását. A szóhasználatban végül egy egyházjogilag nem ismert fogalmat használnak: egyházmegyei nemzeti zsinat.

⁵⁵ Kádár Antal esperes és Elekes István jegyző által aláírt esperesi tanácskozási jegyzőkönyv, átküldve Kovács Miklós püspöknek. Gelence, 1848. Pünkösöd hava 17. – GYÉFKL. PI. 393. dob. 37. csop. 688/1848.

⁵⁶ Mészáros Antal gyergyói esperes beadványa az erdélyi Consistoriumhoz, Gyergyószentmiklós. 1848. május 27. – GYÉFKL. PI. 393. dob. 37. csop. 823/1848.

hogy „a buda-pesti papság 12 pontból álló petícióját⁵⁷ [...] annak minden pontját illő komolysággal, higgadt ésszel megvizsgálók, úgy találtuk, miképp azok nem csak a buda-pesti, de az egész magyar clerus sérelmeit, kéréseit foglalják magukban, azért egész készséggel, egyes akarrattal azokat magunkévá tettük, elfogadtuk”. Ugyanakkor e kérdések „legtöbbike csak egy nemzeti, vagy megyei zsinaton eldönthető,” ezért kérték ennek – az egyházmegyeinek – összehívását. A Gyergyóújfaluban megtartott rendkívüli gyűlés jegyzőkönyvéből⁵⁸ kiderül, hogy ezt egyrészt a püspöki konzisztórium útján kérték kieszközölni a megyéspüspöknél, de ugyanakkor „hogy pedig ezen folyamódásunk annál sikeresebb legyen, annak pártolására felszólítandónak véltük a szomszéd Esperes urakat, u[gy] m[int] a fel- és alcsíki, háromszéki, sepsi és miklósvári, megint az udvarhelyi, M[aros]vásárhelyi, kükküllői és tordai esperes urakat, ezen kérelmünk pártolására.” A beadvány és a kerületekhez küldött körlevél tartalmilag azonos, az indoklásban viszont eltérést találunk. A püspöki konzisztóriumhoz írt beadványban az egyházjogi szabályokat felsorolva kiemelték az évenkénti egyházmegyei zsinatolás szabályát, a zsinat azonnali összehívását a kepe problémával indokolva.⁵⁹ Kitérve a papi nyugdíjalap kérdésére, burkoltan jelezték, hogy az alap költségvetésére is kíváncsiak. A kerületi esperesekhez írt felhívásukban rámutatva az átalakulások nagyságára, feltették a kérdést, hogy „vajon Egyházunkban, melyben szolgálunk, - vajon Statusunkban, melynek tagjai vagyunk a tökély azon pontján állanak é fegyelmi intézeteink, rendszabályaink, melyeket még a jelenkor mindent magával ragadó árja is sérthetetlenül, bántatlanul kell, hogy hagyjon? S midőn ezen kérdésre ön meggyőződésünk, tapasztalásunk szerint nemmel felelt” – kérték, hogy a budapesti papság pontjait az esperesi kerületekben is tárgyalják meg. Ezt követően az esperesekhez írt körlevél folytatása szó szerint megegyezik a konzisztóriumhoz írottal, de a szóhasználatban erőteljesebb fogalmakat használtak. Itt már nem csak kíváncsiak a költségvetésre, hanem számoltatni akarták a kezelő urat, kifejtve, hogy a papi nyugdíjalap veszélyben van. Körlevelük mérhető hatása, hogy ennek szellemében fogalmazta meg már május 24-én beadványát a Belső Szolnoki kerület is.⁶⁰ Körlevelük másik hatása, hogy a gyergyói beadványban szereplő meglátások (például az ún. kepekérdés, elaggott papok és a papnevelde tőkéje stb.) tárgyalására az egyházmegyei zsinaton sor került.

Annak behatárolásában, hogy az erdélyi 1848-as nemzeti zsinatot előkészítő egyházmegyei zsinaton az előkészítő jelleg vagy az önálló

⁵⁷ A beadványban az aláírók az egyházon belüli demokratizáló javaslatok mellett síkra szálltak az anyanyelvi liturgia, a papság méltányos és arányos fizetése, a világi ruha viselése, a teljes papság bevonásával tartandó évenkénti zsinatolás mellett.

⁵⁸ Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Gyergyói Gyűjtőlevéltára (továbbiakban: GyFL. GyGyL.): Gyergyószentmiklósi Plébánia iratai. Helyi egyházi archontológia. 1276-1861. Gyergyói esperesi kerület papságának gyűlési jkt. 1814-1862. 1848. május 22. Gyergyóújfalu, rendkívüli gyűlés jegyzőkönyve.

⁵⁹ „E felett, ha csak azt nem akarjuk, hogy a világiak rólunk nélkülünk önkárunkra határozzanak, múlhatatlanul össze kell gyűlnünk mentől előbb.”

⁶⁰ Gajzágó Kristóf Belső Szolnoki esperes levele Kovács Miklós püspökhöz. Szamosújvár, 1848. május 24. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 11. csop. 821/1848.

egyházmegyei zsinati jelleg bizonyult meghatározónak, elsődleges fontosságú azoknak a radikális kéréseknek a sorsa, amelyeket az alsópapság az egyházmegyei zsinat szintjén igyekezett megoldani. Már az egyházmegyei zsinat megnyitóján a résztvevők megpróbálták átvenni, hogy az egyházmegyei zsinat ne csak előkészítő jelleggel bírjon. Az egyik résztvevő rákérdezett, hogy „vajon ezen gyűlés csak egyszerűen tanácskozmányi gyűlés leend, vagy pedig olyan, mely szótöbbséggel érvényes határozatokat hozhat? Mely kérdésnek megvitatása után elnöklő püspök úr ezen zsinatot oly erejűnek nyilvánítja, minőnek azt a Tridenti zsinati köz-zsinat határozza”.⁶¹ A résztvevő nevét, aki a kérdést feltette, a jegyzőkönyv ugyan ebben az esetben nem őrizte meg, de valószínűsíthető, hogy a kérdést feltevő pap András Antal gyergyóalfalvi plébános, gyergyói kerületi jegyző volt. A zsinat előkészítése során az önállóan értékelhető egyházmegyei zsinat szervezését leginkább a gyergyói kerület sürgette. Ez az esperesi kerület messzemenően elfogadta András Antal tekintélyét, aki a térség legmagasabban képzett papja volt. Miután Kolozsvárt a gimnáziumi tanulmányait elvégezte, 1827 és 1829 között a filozófiai alapképzésben Gyulafehérváron részesülve, teológiai tanulmányait Pesten folytatta. Két évi pesti tanulmány után a kolerajárvány miatt visszakerült ugyan öt hónapig Erdélybe, majd a járvány megszűntével folytathatta tanulmányait, de ekkor már Bécsben, a Pazmaneumban. Pappá szentelése után⁶² rövidesen, 1833-tól⁶³ tovább folytatta bécsi tanulmányait, de ekkor már az Augustineumban,⁶⁴ ahonnan egyházzogi és történelmi szigorlati letétele után visszarendelték Gyulafehérvárra teológiai tanárnak. Egy évig tanított dogmatikát, utána hét évig egyházzogot és történelmet. „Ez alatt voltam egyszersmind prefektus, administrator, számvevő, ülnök, majd felesküdttem ügyvédnek” – vallja önéletrajzában.⁶⁵ Egészségi okok miatt⁶⁶ került sor elhelyezésére, „az orvosok

⁶¹ Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve. Első ülés, 4. pont. – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. 1085/1848.

⁶² Erre 1833. július 14-én került sor Pozsonyban, a felszentelést egyházmegyei püspöke, Kovács Miklós végezte. FERENCZI SÁNDOR: A gyulafehérvári (erdélyi) főegyházmegye történeti papi névtára. Bp.-Kolozsvár, 2009. 152. P.

⁶³ 1833-ban szerepel a növendékek névsorában. TUSOR PÉTER: A bécsi Frintaneum tagjai Magyarországról, 1816–1918. In. Lymbus. Magyarságtudományi forrásközlemények. Bp., 2007. 211. p.

⁶⁴ A bécsi Augustineum a Habsburg-birodalom sajátos egyházi elitképző intézménye volt. 1816-ban alapította I. Ferenc császár. Rendelgetése dinasztiahű, megbízható egyházi elit nevelése volt. A teológiai tanulmányaikat befejezett, rendszerint felszentelt papnövendékek általában 2-3 évet tölthettek a császár és király közelében. Általában 8-10 magyarországi hallgatója volt, de 1824 és 1848 között csak évi 6. A jelöltek kiválasztásában a szemináriumi előjárók véleménye volt a meghatározó. A budapesti Központi Szeminárium az Augustineum utánpótlásában kulcsfontosságú volt, mert ennek a pesti szemináriumnak a hallgatói tanulhattak egyetemi szinten teológiát. A végzett növendékek esetében az Augustineum vezetősége tett javaslatot az elhelyezésükre. Lelkipásztori foglalkozás helyett oktatói vagy aulai szolgálatra javasolták őket. TUSOR PÉTER: A bécsi Augustineum és Magyarország, 1816–1918. In. *Aetas*, 2007. 1. sz. 32–40. p.

⁶⁵ András Antal önéletrajza. In. Liber oblongus in pelicea compactura, de fundis, peculia, supellectili Templi et constitutionis Parochialibus, inclesatus ab Inventaris ani

jónak látták és mulhatatlannak a légváltotatást”, s így került Gyergyóalfaluba megválasztott plébánosként 1844-ben. Március 4-én érkezett meg, s már májusban ki is nevezték kerületi főjegyzőnek, októberben pedig Csík-Gyergyó és Kászsorszék ülnökének is. A gyergyói kerület által készített beadványokon egyformán érződik alapos teológiai, elsősorban egyházi és egyháztörténeti képzettsége, de ugyanúgy tetten érhető, hogy pesti és bécsi tanulmányai alatt kialakult kapcsolatait ápolva első kézből értesült az országos változásokról és törekvésekről. Az 1848 augusztusában megtartott, a zsinatra javasolt témák véleményezésére összegyűlt gyergyói kerületi gyűlés jegyzőkönyve tételesen rögzíti is, hogy „ezekre feleletét jegyző András Antal előlegesen el készítve, fel olvassa, mit a gyűlés pontonként meg vitatva igen kevés észrevétellel magáévá tett.” Nem tekinthető a véletlen művének, hogy az egyházmegyei zsinaton hivatalból jelen levő Mészáros Antal esperes mellett a kerület képviselőként András Antalt delegálta.⁶⁷ Az egyházmegyei zsinat munkálatait megelőző vegyes Státus-gyűlésen szintén mindketten jelen voltak, a Státus-gyűlés kérésére a megyéspüspök a világi jegyző, Vinkler Ferenc mellé egyházi jegyzőnek a jelenlevők kérésére András Antalt jelölte ki.⁶⁸

Az erdélyi egyházmegyei zsinaton elhangzó, az előkészítő bizottságok által összesített javaslatok tárgyalása során megállapítható, hogy az erőteljesen jelentkező alsópapsági döntési vágy jelenléte mellett a megyéspüspök kézben tartotta a tárgyalásokat,⁶⁹ kitarva a nemzeti zsinatra történő előkészület mellett. Az első zsinati nap jegyzőkönyvének felolvasása után, 1848. szeptember 2-án a jegyzőkönyvbe bekerült, hogy a püspök „nem ellenzi, hogy a már megállapított gyűlési határozat kérelmi alakba felterjesztessék” a nemzeti zsinat elé.

Több olyan kérdéskörrel is találkozunk az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyvében, ahol egyértelmű, hogy a résztvevők csak javaslatokat összegeznek, s a megoldást a kérelmi alakban történő felterjesztés után a nemzeti zsinattól várták. A gyermekek elsőáldozásának szertartásánál például utaltak arra, hogy irányadónak az 1843-as mainzi *Studienmaier Geist des Christenthumst Ritual dem Geiste und Anordnungen der Kath.*

1697. Consegneuter ante Ruinea Gyergyóiens. – Bőrbe kötött hosszúka könyv az Egyházközség földjeiről, a pénztárról, a templomi berendezésről és az Egyházközség szabályzatáról, végzéseiről, az 1697-es leltárról. Feljegyzések Gyergyó romlása előtti időből. Az eredetiből készült fénymásolat, Fülöp Sándor magángyűjteménye. Másolatban: GyFL GyGyL.

⁶⁶ Önéletrajza szerint: „ennyi hivatalos foglalatossággal, a szünetlen olvasást egybekapcsolva, kénytelenítettem éj-nappal dolgozni, mi megrontá egészségemet s 1842-ben májbjában meghalok vala, ha az Előpataki 5 heti cura ne segilyen rajtam. Csakugyan ez üdő óta egészségem oly gyenge, kedélyem levert és búskomor volt.”

⁶⁷ Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve. Résztvevők névsora. – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. 1085/1848.

⁶⁸ Az erdélyi katolikus vegyes Status gyűlésnek Kolozsvárott 1848-ik év Kisasszony hava 27-kén tartott ülésének Jegyzőkönyve. – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. szám nélk.

⁶⁹ Nem lényegtelen rámutatni, hogy csíktusnádi Kovács Miklós erdélyi püspök jogi diplomát is szerzett Kolozsvárt, mielőtt nagyváradi teológiai tanulmányait elkezdte volna. JAKUBINYI GYÖRGY: Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia. Gyulafehérvár, 2004. (2. kiad.) 31. p.

Kirche című könyvét, illetve az 1833-as tübingeni – stuttgarti Rituálékát⁷⁰ kellene tekinteni, viszont ezek célszerű magyarosítását a nemzeti zsinat teendői közé sorolták.⁷¹ Hasonlóan a szentmise előtt vagy utánra javasolt ima mondását a pápáért, királyért, egyházi és világi vezetőkért, illetve a népért, a nemzeti zsinat által megvitatásra javasolt kérdéskörben is a nemzeti zsinatra bízták egy megfelelő formula összeállítását, miközben az esperesi előkészítő javaslatokból kicseng, hogy voltak esperesi kerületek, amelyek konkrét megoldással készültek.⁷² Hasonlóan a nemzeti zsinattól várták, hogy a moldvai magyar katolikusok (csángók) nyelvi és vallási identitásának megőrzésére megfelelő döntés szülessen.⁷³ A legnyilvánvalóbban a Kollonich-féle szerződés esetében figyelhető meg, hogy javaslatétel nélkül a nemzeti zsinatra bízzák a résztvevők a kérdés rendezését, főleg mert ez Erdélyben nem is volt érvényben. De ugyanúgy a moráliter deficiensek (vagyis erkölcsi hiányosságok) kérdésénél is csak rögzítik azt az elvet, hogy ha ismételt megfenyítés után sem adná a pap jelét a javulásnak, akkor el kell bocsátani. A fenyítés módjáról viszont nem szól az egyházmegyei zsinati jegyzőkönyv, csupán azt adja tudunkra, hogy a fenyítési rendszer és az elbocsátás módjának kidolgozására bizottságot kívánnak a nemzeti zsinat által kineveztetni.

Ezen egyértelmű példák mellett az egyházmegyei zsinaton több alkalommal a megyéspüspök kénytelen volt a radikális és az azonnali életbe léptetést váró papság akaratát megfékezve az egyházmegyei zsinat előkészítő jellegét kihangsúlyozni. Szeptember 2-án, amikor hozzájárult, hogy az előző nap elhangzott javaslatok a nemzeti zsinat elé kerüljenek felterjesztésre, egy kikötéssel élt: a kanonokok kinevezésére vonatkozó tervezet felterjesztéséhez nem járult hozzá. Az egyházmegyei zsinat ugyanis azt fogalmazta meg, hogy az egyházmegyes papság zsinatilag fog három személyt jelölni egy-egy stallumra.⁷⁴ Az ebben a kérdéskörben a javaslatok összegzésére megbízott egri érsekhez történő felterjesztésben az erdélyi egyházmegyei zsinati jegyzőkönyvi kivonatban viszont egészen más szerepelt: „használva a kanonokok választását is a megyés püspök

⁷⁰ STUDENMAIER: Geist des Christenthumst Ritual dem Geiste und Anordnungen der Kath. Kirche. 2. Anlage. Stuttgart und Tübingen, 1833.

⁷¹ Választmányi munkálat azon zsinati tárgyról, melyekről készítendő megyezsinati munkálat a veszprémi nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő. – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. Szám nélkül.

⁷² A gyergyói kerület mintaként a Szepesy imakönyv megfelelő részeit, illetve a Rituálé 485. lapjának lefordítását ajánlotta. Gyergyói kerület beadványa. Gyergyócsomafalva, 1848. augusztus 1. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 11. csop. 1010/1848.

⁷³ Csak javaslatként fogalmazva meg, hogy magyar nyelvű (nem pedig olasz) lelkészeket és tanítókat kell hozzájuk küldeni, s ugyanakkor magyar nyelvű könyvekkel is ajánlatos volna őket ellátni. Gyulafehérvári papság beadványa. Gyulafehérvár, 1848. július 31. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 11. csop. 1010/1848.; Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve. Első ülés, 6. pont. – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. 1085/1848.; Vélemény azon zsinati tárgyról, melyekről készítendő megyezsinati munkálat a besztercebányai nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő. D. a. 2. – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. Szám nélkül.

⁷⁴ Az erdélyi egyházmegyei zsinat jegyzőkönyve. Első ülés, 7. pont. d. 13. – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. 1085/1848.

kinevezési jogának tiszteletben tartása mellett, óhajtának az erdélyi megyének kerületei”.⁷⁵ Kovács Miklós tehát nem járult hozzá, hogy a szabad püspöki kinevezés jogát megszorító egyházmegyei zsinati kérés egyáltalán felterjesztésre kerülhessen.

A liturgikus kérdések tárgyalásakor a Gergely-féle naptár betartását a görögkeleti szertartásúak között is a Julianus-féle naptár helyett az erdélyi egyházmegyei zsinat résztvevői szintén megpróbálták a hatályos egyházi jogi szabályok ellenére döntéserőre emelni. Egyértelmű volt, hogy ennek érdemi eldöntésére csak a soron következő nemzeti zsinat képes, ha azt a Római Szentszékhez való felterjesztés után a pápa jóváhagyja, s kihirdethetővé válik.⁷⁶ Mégis megpróbálták erőltetni, hogy már az egyházmegyei szinten érdemi döntés történjen. A válaszmányi munkában közóhajtás kerület megfogalmazására, hogy a görögkeletiek Julianus-féle naptára eltöröltessék. A válaszmányi jegyzőkönyvben végül ezt a teljes részt kihúzzák, s jól látható, hogy más tintával, tehát utólag odairják: „a nemzeti zsinat eszközölje ki az egyformaságot”. Az utolsó, erre vonatkozó mondatot (minthogy ez a G[örög]Kat[oliku]sok hitvallásával nem ellenkezik) újra csak kihúzták.⁷⁷ Az előkészítő válaszmányi jegyzőkönyvben alkalmazott javítgatások jelzik, hogy a zsinati munkálat során a döntéshozást feltehetően a megyéspüspök megakadályozta, csak ahhoz járulva hozzá, hogy a javaslat a nemzeti zsinat elé kerüljön felterjesztésre.

Hasonló a böjti fegyelem esete is, ahol, már a kérdés tárgyalásának kezdetekor figyelmeztette a résztvevőket a megyéspüspök, hogy a jegyzőkönyvbe csupán vélemény és óhajtás formájába jegyezzék fel a hozzászólásokat, hiszen a böjtöt a nemzeti zsinat fogja szabályozni⁷⁸ a pápával történő egyeztetés során.⁷⁹ Az egyeztetés szükségességét indokolta az is, hogy az egész egyházat érintő kérdésben (márpedig a böjti fegyelem ilyen)⁸⁰ még a nemzeti zsinat sem hozhatott volna érvényes döntést. Az erre vonatkozó egyházi előírás ugyanis eléggé egyértelmű: „A böjt az egyház parancsa szerint szigorúan megtartandó; a trienti zsinat is meghagyja a püspököknek,⁸¹ hogy a böjtöt, amennyiben csak lehet,

⁷⁵ Az augusztus 27-re összegyűlő Erdély megyei zsinat tanácskozási tárgyainak rövid átnézete, – az egri érseknek beküldendő pontok. 13. d. – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. Szám nélk.

⁷⁶ SZEREDY, 1883. 258. § 645–648. p.

⁷⁷ Válaszmányi munkálat azon zsinati tárgyról, melyekről készítendő megyezsinati munkálat a veszprémi nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő. a. 4. – – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. Szám nélk.

⁷⁸ E tárgyalási pontot a magyar püspöki kar részéről Fogarasy Mihály választott skodári püspök eleve azzal a megjegyzéssel küldte meg, hogy érdemben csak a nemzeti zsinat fogja tárgyalni.

⁷⁹ Ettől függetlenül 1849-ben Kovács Miklós megyéspüspök az egyik plébános kérését figyelembe véve egy partikuláris döntéssel a máréfalvi községnek engedélyt ad az adventi böjt alóli felmentésre, megfogalmazva azt is, hogy ez nem általános engedély, hanem csak átmeneti rendelkezés. Kovács Miklós püspök válaszevele Csergő Antal máréfalvi lelkésznek. 1849. november 4. – GYÉFKL. PI. 391. dob. 24. csop. 516/1849

⁸⁰ SZEREDY, 1883. 258. § 645–648. p.

⁸¹ Conc. Trid. Sess. XXV. de delectu cibor.

mindenütt megtartassák.”⁸² A püspöki figyelmeztetés miatt a jegyzőkönyvbe a radikális reformokat sürgető javaslatok után oda is került, hogy „tartassék szem előtt az egyházi szellem és szabály.” A megjegyzésre szükség is volt, ugyanis a túlfűtött reform-vágy miatt esetenként az is előfordult, hogy a zsinaton résztvevő képviselők annak ellenére, hogy tudatában voltak annak, hogy kéréseik egy része nem megoldható nemzeti – s még kevésbé egyházmegyei– zsinati szinten, mégis megpróbálták ezt keresztülvinni. A cölibátus esetében például a szebeni és fogarasi esperesi kerületi jegyzőkönyv ennek eltörlését „függetlenül az esztergomi Zsinat belé vagy belé nem egyezésétől” kérte.⁸³ A megfogalmazás jelzi, hogy a radikális papság komolyan hitte, hogy az önálló egyházmegyei zsinat egy világegyházat érintő fegyelmi törvényt képes megváltoztatni. Az erdélyi egyházmegyei zsinaton, annak ellenére, hogy természetesen ennek a kérdésnek a tárgyalása nem volt a felsőpapság által tervezve, mégis sor került a megvitatására. A résztvevő papság a zsinaton „határozottan oda nyilatkozik, miszerint a papi nőtlenség a maga útján töröltessék el, és a házasság minden feltétel nélkül engedessék meg”, annak ellenére, hogy a püspök jelezte, a kérdés tárgyalására az egyházmegyei zsinat nem illetékes fórum. A kompromisszum megszületik, a jegyzőkönyv alaposan enyhíti az elhangzó papi döntést, amikor rögzíti, hogy „a coelibatus megtartása vagy consiliumá változtatása, mint az egyetemes egyházat érdeklő ügy, a nemzeti zsinat teendői közé soroztatik”.⁸⁴ Tehát Kovács Miklós a papság véleményét meghallgatja, továbbítja, s ezzel egyházmegyei zsinatának előkészítő jellegét hangsúlyozza ki. Értelemszerűen a böjt és a cölibátus kérdésében, még ha a papság kérésével egyet is értett volna, akkor se hozhatott volna egyházmegyei szinten jogerős döntést. Az egyházmegyei zsinat után, amikor a megyéspapság szembesült azzal, hogy például a cölibátus esetében a követelését valóban a püspök csak továbbította, névtelen levéllel külön is követelik az azonnali hatályba léptetését kérésüknek.⁸⁵

Azon túl, hogy az egyházmegyei zsinat jogkörét meghaladó kérdésekben Kovács Miklós a nemzeti zsinatra bízta a döntést, hozzáállásának értékelése szempontjából fontos megvizsgálni eljárását azokban a kérdésekben, amikor egyházmegyei szinten törvényerőre emelhetett volna egy-egy javaslatot, s ezt a jelenlévők kérték is. Ezek esetében is azt látjuk, hogy az előkészítő jelleg mellett kitarva a püspök mindent a nemzeti zsinat elé kívánt terjeszteni. Például az egyházi ünnepek részleges szabályozásának a kérdéskörében is ezt a megoldást választotta,

⁸² SZEREDY JÓZSEF: Egyházjog. Különös tekintettel a Magyar Szent Korona területének egyházi viszonyaira, valamint a keleti és protestáns egyházakra. II. Pécs, 1974. 503. § 1224. p.

⁸³ Erzsébetvárosi kerület beadványa. Brassó, 1848. július 20.: Erzsébetváros, 1848. augusztus 9. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 11. csop. 1010/1848.

⁸⁴ Vélemény azon zsinati tárgyról, melyekről készitendő megyezsinati munkálat kassai nagyméltóságú püspök Úrnak leszen beküldendő. – GYÉFKL. EZS. d. I. 1/e. Szám nélk.

⁸⁵ „Coelibatusnak rögtöni eltörlését komolyan követeljük minden pápai vagy érseki befolyást kirekesztve.” Aláírás nélküli beadvány a püspökhöz. Iktatva: 1848. szeptember 6. – GYÉFKL. PI. 393. dob. 37. csop. 1148/1848.

annak ellenére, hogy ebben az esetben a zsinaton résztvevők a hatályos egyházi előírások betartásával készítették elő a tervezetet. A kánonjog ugyanis az általános ünnepek („festa universalis”) megülése mellett lehetőséget adott országoként, egyházmegyéenként, illetve ennél kisebb területenként történő szabályozásokra. A szabályok felállítására a tartományi és a nemzeti zsinat, de maga a megyéspüspök is jogosult volt. Éppen ezért ez a kérdés az egyházmegyei zsinaton eldönthető lett volna. A választmányi munkálat fel is sorolta, hogy mely ünnepek maradjanak a helyükön,⁸⁶ kérve ugyanakkor, hogy Kisasszony napja, ha hétköznapra esik, vételezzék elő az azt megelőző vasárnapra. Amennyiben hétköznapra esnének a templomok védőszentjeinek ünnepei (templombúcsúk) és a Boldogságos Szűz Mária fogantatásának ünnepe, a javaslat szerint azokat jobb lenne áttenni a következő vasárnapra. Annak ellenére, hogy a döntést a püspök meghozhatta volna, ebben az esetben is kitartott az előkészítő jelleg mellett, csak kérve a veszprémi püspöknek elküldött javaslatban, hogy „néhány, köznapokon eső ünnepek áttéessenek az azokat követő vasárnapokra”.

A kérdést árnyaltabbá teszi, hogy a megyéspüspök esetenként néhány javaslatot elfogadva partikuláris törvénykezéssel, a nemzeti zsinattól függetlenül alkalmazta az egyházmegyei zsinaton megfogalmazott elképzeléseket. Így például rövidesen az egyházmegyei zsinat után a „kerületi papságnak a zsinati pontokra beküldött feleletei rendén felfejtett kívánságát” figyelembe véve, a kerületi jegyzők kinevezésében elfogadta a kerületi jelöléseket.⁸⁷ Szintén 1848 szeptemberében Kovács Miklós püspök válaszelevelében Sántha Imre kilyénfalvi plébános és Török Antal nyugalmazott gyergyóalfalusi kántor felterjesztésére,⁸⁸ amelyben kérték, hogy a Gyergyó kerületi tanítók özvegyei és árvái gyámintézetének alapszabályát hagyja jóvá, a jóváhagyást egy kitétellet tette meg. Ebben rámutatott, hogy a benyújtott alapszabályzat „II. fejezet 2-ik cikkelyének azon kitételét: hogy a legszegényebb pap hátra maradt vagyonából 5 p[engő] f[orin]tot a gondnokok követelhetnek”, nem hagyhatja jóvá, hiszen a „a papoknak szabad végrendelkezési joguk levén”, ezt ő is tiszteletben tartja. Márpedig a papok szabad végrendelkezési jogát éppen az 1848-as egyházmegyei zsinaton mondták ki, s a püspök a gyakorlatban, a zsinati munkálatok befejezése után már egy héttel, mint hatályos rendelkezésre hivatkozik.

A szórványos kivételektől eltekintve, amelyek tulajdonképpen csak egy-egy kérdésben hozott püspöki rendelkezés, nem pedig általános

⁸⁶ Karácsony, újesztendő, vízkereszt, húsvét, áldozósütörtök, pünkösöd, úrnapi, Gyertyaszentelő-, Gyümölcsoltó-, Nagyboldogasszony, Szent Péter és Pál, Szent István király ünnepnapja és mindenszentek ünnepe.

⁸⁷ Gábor János vízaknai plébánost a fogarasi kerületbe, Matskási János túri plébánost a fehérvári kerületbe, Bögözi Lajos erzsébetvárosi plébánost az erzsébetvárosi kerületbe, András Ferenc tordai plébánost a torda–aranyosi kerületbe és Györfi Lajos szászrégeni plébánost a marosi kerületbe. Kovács Miklós esperesi kerületi jegyzőket kinevező körlevele. Kolozsvár, 1848. szeptember 13. – GYÉFKL. PI. 389. dob. 11. csop. 1010/1848.

⁸⁸ Kovács Miklós püspök válaszeleve Sántha Imre kilyénfalvi plébános és Török Antal nyugalmazott gyergyóalfalusi kántor felterjesztésére. 1848. szeptember 9. – GYÉFKL. PI. 391. dob. 18. csop. 1114/1848.

érvényű szabályként jelentkezett, az egyházmegyei zsinati dokumentáció azt bizonyítja, hogy Kovács Miklós egyházmegyei zsinatát a nemzeti zsinat előkészítésének szánta. Amikor 1848. szeptember 20-án levélben értesítette Nádasdy Ferenc kalocsai érseket, hogy a nemzeti zsinatra személyesen nem tud elmenni, rámutatott, hogy ezt elsősorban azért fájlalja, mert ott lehetett volna befejezni azt a munkát, amelyet egyházmegyéjében a megyei zsinaton elkezdett: „azok után, miket megyémben, a folyó hó elején tartott megyei zsinat alkalmával, egyházam javára tenni igyekeztem, felléphettem volna még a nemzeti zsinaton is”.⁸⁹ Az előkészítő jelleg mellett a magyar egyházmegyékkel közös álláspont kialakítására törekedve az 1848-as nemzeti zsinat tervébe Kovács Miklós püspök feltétlenül kész volt belekapcsolódni. Ezzel párhuzamosan az egyházmegyes radikális papság kéréseit abban a reményben készítette elő az esperesi kerületi gyűléseken, hogy a magyar egyházmegyékben jelentkező hasonló törekvésekhez kapcsolódva azoknak a nemzeti zsinaton érvényt szerezhessenek. Érzékelve viszont, hogy a nemzeti zsinat során a megyéspüspökök elsősorban a politikai változások miatt fontossá váló önvédelmi lépéseket fogják előtérbe helyezni, s látva, hogy a legtöbb püspök eltekintett az egyházmegyei zsinatok megtartásától, s csak papi gyűléseken készítették elő a javaslatokat, minden kérésüknek már az egyházmegyei zsinaton igyekeztek érvényt szerezni, még az egyértelműen az egyházmegyei, sőt még a nemzeti zsinat hatáskörét is túllépő javaslataiknak is. Kiváló érzékkel Kovács Miklós püspök megengedte, hogy papsága minden kérését előterjeszthesse, arra viszont nagyon ügyelt, hogy a zsinati jegyzőkönyvből egyértelművé váljon, hogy a teljes egyházmegyei zsinati anyag csak előkészítő jellegű a nemzeti zsinatra. S végül, amikor a nemzeti zsinat elmaradt, annak ellenére, hogy az egyházmegyei zsinaton megfogalmazott kérések közül, amelyeket főpásztorként kivitelezhetőnek tartott, néhányat érvényesített is püspöki rendeleteivel, nem változtatta meg az erdélyi egyházmegyei zsinat előkészítő jellegét. Az elmaradó nemzeti zsinat miatt az előkészítés fázisában megrekedő egyházmegyei zsinatát nem fejezte be azzal, hogy püspöki hatalmával élve új Statutát adjon egyházmegyéjének. Ebben természetesen szerepe volt az 1822-es erdélyi, a nemzeti zsinattól független Szepeszy-féle erdélyi Statuta viharos fogadtatásának, az 1848-as politikai helyzetnek, az 1849-es pápai tiltásnak is. A radikális erdélyi alsópapság a maga részéről kénytelen volt elfogadni, hogy egyházmegyei szinten nem sikerült érvényt szerezni törekvéseinek, ami miatt egyrészt az önkényes életbe léptetés kétes megoldásával próbálkozott, illetve a következő, 1849-ben tervezett nemzeti zsinat előkészítésébe is bekapcsolódott.

⁸⁹ Kovács Miklós erdélyi püspök levele Nádasdy Ferenc kalocsai érsekhez. 1848. szeptember 20. – GYÉFKL. EZs. d. I. 1/e. 1085/1848.

Etatizmus, liberalizmus és egyházkép dualizmus kori egyházkritikai vitáiratokban

Rada János

„... a modern állam a régi egyházzal incompatibilis.”¹

A régebbi egyháztörténet-írás² igen sötét képet festett az 1867 és 1900 közötti korszakról, amelyet gyakran egyház-, sőt vallásellenesként láttatott, de legalábbis egy olyan történeti periódusként, amely súlyos kihívást jelentett a katolikus egyház számára. E korszak ugyanis az egyház és az állam elválasztása felé mutató liberális egyházpolitikai reformok kora volt, az egyháznak tehát fel kellett adnia hagyományos, tulajdonképp államegyházi pozícióit. Ezekben az egyházas szemléletű, meglehetősen egyoldalú elbeszélésekben, amelyekben a katolicizmus legfontosabb kihívójaként rendre a liberalizmus jelent meg, igen sok szó esett az egyházat a közvélemény részéről ért támadásokról is. E tanulmány feladata a kor egyházkritikai gondolatvilágának a feltérképezése vitáiratok alapján, eközben pedig annak bizonyítása, hogy a liberálisként aposztrofált korszak egyházkritikai diskurzusában, amelyben a szerzők a kor megkívánta liberális egyházpolitikai reformok mellett érveltek, épp olyan fontosak, sőt gyakran fontosabbak voltak az etatista, mint a liberális gondolatok.

Eötvös József absztrakt egyházpolitikai programja, amelyet *A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* című művében fogalmazott meg, kiváló példája a korabeli liberális, illetve liberális katolikus egyházpolitikai elképzeléseknek, ekképp fontos támpont lehet a liberalizmus kérdésében. Eötvös amellet érvelt, hogy a polgári szabadság abból a kereszténységből eredt, amely mindig is a szabadság vallása volt. Épp ezért lett káros, hogy az egyház állami függésbe, pártfogásba került. Az egyháznak tehát, ahogy egykor is független volt az államtól, újra függetlenné kell válnia, ezt pedig az államnak sem szabad megakadályoznia. Másrészt az egyház sem várhat többet az államtól magánál a szabadságnál. E toqueville-i gondolat³ tulajdonképp azt jelentette, hogy a katolikus egyháznak le kell mondania államegyházi pozícióiról, privilégiumairól, hiszen – írta a szerző – „a vallás egyedül

¹ TOLDY ISTVÁN: *Elmélkedések az egyházreformról*. Lipcse, 1868. (továbbiakban: TOLDY, 1868.) 112. p.

² Pl.: HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973.; KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Veszprém, 1929.; SALACZ GÁBOR: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867–1918*. München, 1974.; TÖRÖK JENŐ: *A katolikus autonómia-mozgalom, 1848–1871. Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez*. Bp., 1941. (továbbiakban: TÖRÖK, 1941.)

³ „Aki magán a szabadságon kívül is vár valamit a szabadságtól, az szolgaságra született.” Bár a liberális Tocqueville e gondolatait nem az egyházzal kapcsolatban fogalmazta meg, maga is problémaként tekintett az egyház állami szolgaságára, és értékként annak régi szabadságára. TOCQUEVILLE, ALEXIS DE: *A régi rend és a forradalom*. Ford.: Hahner Péter. Bp., 1994. 143–146., 181–182., 197. p.

természetes állása keresztyén államokban: ha a világi és az egyházi hatalom függetlenül állnak egymás mellett”. Itt fontos volt az is, hogy egy független, önkormányzattal bíró egyház a központi hatalom térnyerésének is gátat szabhat, ekképp a szabadság fontos bástyája lehet az államban.⁴ Eötvös tehát liberálisként elvetette az állam mindenhatóságát, tehát a korlátlan központi hatalmat, és itt érhető tetten az egyik legfontosabb különbség közötté és a később hivatkozott szerzők között, akik – mint később látható lesz – igen gyakran épp a központi állami hatalom kiterjesztésére és megerősítésére, illetve az attól független hatalmi tényezők felszámolására hivatkoztak, amikor az egyházpolitikai reformok mellett érveltek. A centralizáció és a liberalizmus körüli dilemma egyébként is jelentékeny kérdés volt a dualizmus korában. A koradualista állam eszköztára ugyanis igen szűk volt, a hatalomra jutott liberálisok feladata lett tehát, hogy erőfeszítéseket tegyenek az állami mozgástér kibővítéséért is. Eötvös, Deák és társaik, többek között épp liberális elveik miatt, mérsékeltek maradtak e kérdésben, miközben a politikai gondolkodók egy fiatalabb generációja már egy fokozottabb állami szerepvállalás mellett tett hitet a reformok érdekében.⁵

Ami a történeti kontextust illeti, igen fontos az egyetemes egyháztörténet, amelyre egyébként az egyházkritikai irodalom is rendre hivatkozott. A katolikus egyház korabeli politikáját jól demonstrálhatja IX. Pius 1864. évi *Syllabus*a, amely a kor egyház elítélte tévedéseit foglalta pontokba, ekképp – többek között – a lelkiismereti szabadságot, a tudományok és a vélemények szabadságát, az egyház és az állam elválasztását, vagy épp azt a gondolatot, hogy „a római pápának lehet, sőt kell az előhaladással, a liberalizmussal és az új civilisációval kiegyezkednie és ahhoz alkalmazkodnia”. A dokumentum tévedésként jegyezte azokat a teóriákat is, amelyek az egyház kizárólag lelki, tehát nem-világi hatalmáról, illetve az államok egyház feletti jogairól szóltak, így például arról, hogy „midőn mindkét hatalom törvényei összeütköznek, a polgári jog bír fölénnyel”.⁶ Tulajdonképp a *Syllabus* képviselte elvek szerint járt el IX. Pius 1868-ban, amikor semmisnek, az egyház számára nem létezőnek nyilvánította az osztrák liberális egyházpolitikai törvényeket. E római politika vezetett az I. vatikáni zsinathoz, amely dogmaként fogadta el a pápai tévedhetetlenséget. E dogmára egyébként Németország a kultúrharccal, Magyarország pedig a felújított királyi tetszvényjoggal válaszolt.⁷ „A zsinat püspökei a pápa kolomposága alatt körülállják a modern civilisáció nagyszerű palotáját, s vásott utcagyerkócök módjára sárral dobálják be annak falait” – fogalmazott a Papramorgóként publikáló

4 EÖTVÖS JÓZSEF: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az államra. II. Pest, 1871. (2. kiad.) (továbbiakban: EÖTVÖS, 1871.) 539–556. p.; TÖRÖK, 1941. 53–61. p.

5 CIEGER ANDRÁS: A hatalomra jutott liberalizmus és az állam a dualizmus első felének magyar politikai gondolkodásában. In: *Századvég*, 2001. 20. sz. 95–118. p. (továbbiakban: CIEGER, 2001.) 96–107. p.

6 A *Syllabus* magyar fordítását ld.: FÜSSY TAMÁS: IX. Pius pápasága. III. Bp., 1880. 518–545. p.

7 FAZEKAS CSABA: Egyházak, egyházpolitika és politikai eszmék az Osztrák–Magyar Monarchiában. Miskolc, 2008. (Műhelytanulmányok, 4.) Online: Magyar Elektronikus Könyvtár: mek.oszk.hu (2013. november) (továbbiakban: FAZEKAS, 2008.) 9–11. p.

Kóródy Sándor,⁸ a zsinat alatt igen aktív antiklerikális szerző *Barátfülek* című kiadványában.⁹ Sorai kiváló példái lehetnek a tipikus korabeli reflexióknak.

Ekkorra Magyarországon is időszerűvé váltak az egyházpolitikai reformok, Eötvös pedig kezdeményezte annak a katolikus autonómiának a felállítását, amelynek gondolata rendre akkor merült fel, amikor alapvető változások kerültek kilátásba egyház és állam viszonyában. A viták hamar rámutattak, hogy az autonómia más és más jelentett az eltérő érdekekkel bíró csoportok számára. Amíg Eötvös nyomán a liberálisok az új intézményt a papság és a világi hívek közös önkormányzataként képzelték el, addig a püspöki kar lényegében jogbiztosítási céllal kívánta azt – az állam által gyakorolt egyházi jogkörök átvételének szándékával –, de a laikusok valós befolyása nélkül. Ugyanakkor a radikális körök számára az autonómia a katolikus egyház demokratikus és nemzeti jellegű, gyökeres reformjának lehetőségét jelentette. E tábor tehát egyházfegyelmi reformokat is felvetett, amíg Eötvös az autonómia ilyen hatáskörét elvetette. Végül egyik elképzelés sem valósult meg.¹⁰ A vatikáni zsinat és az autonómiamozgalom keltette feszültségeket szemléltethetik az egyházi reform iránt elkötelezett Hatala Péter sorai, amelyekben arról értekezett, hogy a püspöki kar félt az autonómiától, ugyanis felismerte, hogy „a magyar kath. világi intelligencia nem hajlandó az egyházi hierarchiában, ez idő szerint lábra kapott, s a csatározhatlan pápaságban dogmatizált egyházi absolutismusnak, a hazátlan ultramontanizmusnak, a főpapi kényuralomnak, vakon engedelmeskedni”.¹¹

Amíg Eötvös az *Uralkodó eszmék*ben, amelyet először 1851–1854-ben publikált, még nem írt ultramontanizmusról, addig később e fogalom vált az egyik, ha nem a legfontosabb kulcsfogalommá az egyházkritikai irodalomban. Katus László definíciója szerint az ultramontanizmus „a Rómára, mint a katolicizmus egyetlen központjára tekintő, a pápa iránt feltétlen engedelmisséget tanúsító, a megváltozott világ új jelenségeivel, problémáival kapcsolatban tőle eligazítást váró irányzat”.¹² E jelenség 19. századi egyházkritikai interpretációját példázhatják Toldy István¹³ sorai, amelyeket a jeles irodalomtörténész fia *Elmélkedések az egyházreformról*

⁸ Az antiklerikális és politikai ellenzéki Kóródy munkásságáról ld.: VÁRKONYI ANDRÁS: Az elfelejtett „papramorgó”. In: *Világosság*, 1962. 7–8. sz. 92–96. p.

⁹ PAPRAMORGÓ [KÓRÓDY SÁNDOR]: *Barátfülek*. Szent elmélkedések a papság vérszomja, az inquisitív gaztettei, az új Syllabus káromkodásai és a zsinat egyéb botrányai felett igazhívők számára. Pest, 1870. (továbbiakban: KÓRÓDY, 1870/a.) 6. p.

¹⁰ SARNYAI CSABA MÁTÉ: A katolikus autonómia megközelítési lehetőségei Magyarországon 1848-tól a századfordulóig. In: *Századvég*, 2001. 21. sz. 85–101. p., 93–98. p.

¹¹ HATALA PÉTER: *Az én hitvallásom*. Bp., 1875. (továbbiakban: HATALA, 1875.) [Előszó, I. p.]

¹² KATUS LÁSZLÓ: Liberális katolikusok és katolikus liberálisok Nyugat-Európában a 19. század derekán. In: *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon, 1848–1918*. Szerk.: Sarnyai Csaba Máté. Bp., 2001. 17–28. p.; 17. p.

¹³ Toldy antiklerikális irodalmi munkásságáról ld.: GUTTER JÓZSEF: Egy elfelejtett antiklerikális publicista nyomában. Toldy István emlékezete. In: *Világosság*, 1970. 1. sz. 52–55. p.

című vitairatában jegyezt. „A római egyház nemcsak státust alkot a státusban, hanem megtámadja annak erkölcsi alapját, melyen nyugszik. Ezen erkölcsi alapok egyik legfőbbike a hazafiság. – De az ultramontán hierarchia nem szülőföldjén, hanem az olasz havasokon túl találja hazáját.” Ugyanakkor a katolikus papok a politikai és a társadalmi reakció elkötelezett harcosaiként jelentek meg a szövegben, akik a hierarchia érdekeit szolgálják a haza érdekei helyett. E hierarchia célja pedig a társadalom, sőt az állam feletti papi hatalom fenntartása volt. Toldy, amikor egy, a kor megkívánta egyházreform mellett érvelt, gyakran hivatkozott arra is, hogy „a katolikus egyház szervezete a legridegebb absolutismusnak mintaképe”.¹⁴ Tipikus gondolatok voltak ezek az egyházkritikai szövegekben, amelyek a vatikáni zsinattal még inkább előtérbe kerültek. Ugyanis a pápai primátust megerősítő tévedhetetlenségi dogmát, amely lényegében az ultramontán irányzat győzelmét, valamint a liberális irányzatok vereségét jelentette az egyházban, a kortársak gyakran úgy értelmezték, hogy az egyház – elutasítva a század alkotmányos és demokratikus vívmányait – újra az abszolút monarchia mellett tett hitet.¹⁵

A *Syllabus* képviselte egyházi irány is fontos szerepet játszhatott abban, hogy az állami önvédelem gondolata került előtérbe az egyházkritikai vitairatokban megfogalmazott programokban, amíg a liberális gondolatok gyakran háttérbe szorultak. „A kormányok józanul nem támogathatnak tovább oly hatalmat, mely elvi ellentétben áll az állam életfeltételeivel, mely lázadást prédikál híveinek a törvény ellen, melynek papjai breviáriumjokban naponként az állam elleni lazításokkal táplálják lelküket” – írta Kóródy. Később *Antisyllabus*ában, amelyben az eredeti pontokra utalt, de nem mint tévedésekre, olyan állításokat fogalmazott meg, hogy „az egyházi hatalomnak a maga tekintélyét az államhatalom engedélye s beleegyezése nélkül gyakorolnia nem szabad”, hogy „az egyház szolgálja a pápa a világi ügyek vezetésébe való minden befolyásból kizárandók”, vagy épp, hogy a „királyok és fejedelmek nemcsak ki vannak véve az egyház joghatósága alól, de felette is állanak”.¹⁶ Toldy már a hivatkozott vitairatában is az állam egyház feletti jogait hangsúlyozta. „Az állam természeténél fogva a legfőbb hatalom a maga területén. Nem fér meg az államsuverainitás fogalmával, hogy maga mellett még egy másik kormányt tűrjön; hogy külföldi, elérhetetlen, absolute létező hatalomnak módot nyujtszon ügyeibe beavatkozni” – fogalmazott a szerző.¹⁷ Később, *A katolikus egyházi autonomia és veszélyei* című röpiratában ismét arról értekezett, hogy a katolikus egyháznak csak akkor adható szabadság, tehát autonómia, ha megtörténik többek között az egyházszervezet demokratikus reformja, mégpedig a világi katolikusok bevonásával, az egyházi javak részleges szekularizációja és a szerzetesrendek eltörlése. Arról is írt, hogy a magyarországi katolikus egyháznak függetlenednie kell Rómától. Ellenkező esetben az állam, ha egy idegen hatalomtól függő, ugyanakkor jelentékeny pozíciókkal és privilégiumokkal bíró egyháznak ad szabadságot, amely „idegen organismus” az államban, merényletet követ el maga ellen. Toldy

¹⁴ TOLDY, 1868. 24., 29–30., 84–85., 94., 195. p.

¹⁵ A zsinatról és a közvéleményről ld.: TÖRÖK, 1941. 201–245. p.

¹⁶ KÓRÓDY, 1870/a. 101–102., 114–119. p.

¹⁷ TOLDY, 1868. 97. p.

katolikusként fogalmazta meg e programot.¹⁸ „Az egyház, illetőleg Róma, nyílt hadat üzent magának a modern államnak, elkárhoztatta a türelmességet, a lelkiismereti szabadságot, a modern civilisatiót, sőt magát a modern államot” – fogalmazott Simonyi Iván *Állam és egyház* című vitáiratában, amelyben tulajdonképp a liberális egyházpolitikával polemizált. Szerinte nem kaphat szabadságot egy olyan egyház, amely nem ismeri el más felekezetek hasonló jogait, valamint magát az állam és a törvény fölé helyezi, azok a liberálisok pedig, akik mégis egyházi szabadságról beszélnek, az ultramontanizmus érdekeit szolgálják. Ugyanis, ha az állami kontrolltól megszabadulna, az ultramontanizmus még nagyobb hatalomra tehetne szert. Simonyi szerint egyébként is képtelenség „egy világi és lelki auctoritásnak egymás mellé állítása”. A katolikus egyházat tehát, amellet, hogy meg kell fosztani előjogaitól, még szigorúbb állami gyámság alá kell helyezni. Az államnak a maga hatáskörébe kell vonnia a papság képzését és a stallumok betöltését, meg kell határoznia az egyházvagyon maximumát, el kell törölnie minden szerzetesrendet, zárdát és káptalant, sőt még a cölibátust is, és felül kell vizsgálnia mind a pápai bullákat, mind a kánonjogot, mégpedig az állami törvények alapján. Ahogy Toldy, úgy Simonyi is utalt arra írásában, hogy maga is katolikus volt.¹⁹ Később egyébként antiszemita közíróként és politikusként működött.²⁰

A vitáirat-irodalom az egyházi–egyházpolitikai kérdéseket egy olyan diskurzusba illesztette, amely rendre az egyházi hatalomról és az állami szuverenitásról szólt. Igaz, különösképp a vallásszabadság és a polgári házasság kérdésében, a liberális elvek és jelszavak is fontosak voltak. „Hogy csak némileg plausibilis jogcímmel bírjon az universalis uralkodásra, Róma feltalálta azon tant, hogy egyháza az egyedül üdvözítő” – fogalmazott Kóródy, majd arról értekezett, hogy a vallásszabadságot elítélő *Syllabus*-tétel egyik tanulsága épp az, hogy az egyház a 19. században is uralkodni akar. Ugyanis az intolerancia, amely egykor az eretneküldözéseket és az inkvizíciót generálta, amelyekről egyébként igen sokat írt a szerző, mindig is az egyházi hatalom alapja volt. Arról is írt, hogy „a különbség a múlt és jelen közt csak az, hogy ma már nem onthat a papság annyi vért, mint hajdan”.²¹ Toldy is úgy fogalmazott, hogy „az uralkodó vallás a türelmetlenség, a vallásüldözés elvének megtestesülése”. Az államnak tehát alapvető feladatákként fel kell számolnia a katolikus egyház államegyházi privilégiumait, és egyenjogúsítania kell a felekezeteket, a vallásokat. Toldy, ahogy más szerzők is e kérdésben, az állami értéksemlegesség liberális elvére hivatkozott.²²

A IX. Pius által elítélt és semmisnek nyilvánított 1868. évi osztrák liberális egyházpolitikai törvények egyike épp arról a polgári házasságról

¹⁸ TOLDY ISTVÁN: A katolikus egyházi autonomia és veszélyei. Pest, 1870. 92–95., 102–107., 116. p.

¹⁹ SIMONYI IVÁN: Állam és egyház. Bp., 1874. (továbbiakban: SIMONYI, 1874.) 10–13., 15., 19., 24–25., 32–40., 51–52., 144–147. p.

²⁰ SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írok élete és munkái. XII. Bp., 1908. (továbbiakban: SZINNYEI.) 1098–99. col.

²¹ KÓRÓDY, 1870/a. 46., 84–86. p.

²² TOLDY, 1868. 160–161. p

szólt,²³ amely ekkorra Magyarországon is az elsők között szerepelt a vitairatokban megfogalmazott egyházpolitikai követelések között. „Alkotmányos államban a polgári házasság intézménye által a házasságot megmentik az egyház tyrannismusától” – fogalmazott Kóródy *Coelibatus és polgári házasság* című vitairatában, amelyben amellet érvelt, hogy a házasságban – mint polgári szerződésben – az alkotmányos állam az illetékes. Bár alapvetően liberális érvekre hivatkozott, így például a jogegyenlőségre és a lelkiismereti szabadságra, a szövegben előtérbe került a kultúrharc gondolatvilága is. Tehát arról írt, hogy a magyar papság, ha a polgári házasság ellen izgat, később pedig nem ismeri el azt, tehát a pápai irányt követi, akkor nem ismeri el az állam főségét és joghatóságát sem, ekképp hazaárulást követ el. „De hiszen a hazaárulás kenyere az ultramontánoknak” – jegyezte meg a szerző.²⁴

Az egyházpolitikában, ekképp az egyházkritikában is igen fontos volt az oktatás kérdése. Amíg Eötvös – bár az 1868. évi népoktatási törvénye teret engedett a nem-felekezeti alsófokú oktatásnak, és erre az egyház oktatásügyi monopóliuma elleni támadásként tekintett²⁵ – nem törekedett a felekezeti oktatás felszámolására,²⁶ addig az egyházkritikai vitairatok jellemzőképp épp a teljes szekularizációt foglalták programjaikba. „A nyilvános iskoláknak az állam, illetőleg a világi hatalom vezetése alatt kell állniok; és pedig oly módon, hogy semmi más tekintélynek, sem az iskolai fegyelembe, sem a tantárgyakba s tanrendszerbe, sem a tanítók alkalmazásába semmi beleszólása ne legyen.” Az idézett gondolatokat Kóródy jegyezte *Antisyllabus*ában,²⁷ de ezen a párton állt Toldy is. „Aki a gyermekén uralkodott, befolyással fog bírni a férfira is” – írta a szerző, aki szerint a papság többek között épp e hatalomért ragadta magához az oktatást, és a régi Magyarország egyik legnagyobb hibája volt, hogy hagyta ezt. „Kecskére bíztuk a háját, midőn azon hierarchia kezébe adtuk a tanügyet, mely csak addig tarthatja fenn túlsúlyát államéletünkben, míg népünk tudatlan, míveletlen marad” – fogalmazott a szerző.²⁸ Hasonlóképp a tudomány monopóliuma volt az egyházi hatalom egyik legfontosabb alapja annál a Simonyinál is, aki a liberális tanszabadságot olyan káros elvként látta, amely teret engedhet az ultramontán szellemű oktatásnak. „Felekezeten államban felekezeti iskolának nincsen helye” – jelentette ki a szerző, aki szerint az államnak a maga hatáskörébe kell vonnia az oktatást.²⁹

A szerzetesrendek állami eltörlése ugyancsak gyakran merült fel követelésként a 19. században, még a radikális katolikus papság részéről is.³⁰ A rendekkel kapcsolatban még inkább előtérbe kerülhetett az idegen

²³ FAZEKAS, 2008. 9. p.

²⁴ PAPRAMORGÓ [KÓRÓDY SÁNDOR]: *Coelibátus és polgári házasság*. Pest, 1870. (továbbiakban: KÓRÓDY, 1870/b.) 66–67., 136., 142–147., 152–154., 159–164. p.

²⁵ FAZEKAS, 2008. 9. p.

²⁶ Eötvös, aki hitt a liberális tanszabadságban, az oktatás központosítását is elvetette. Ld.: EÖTVÖS, 1871. 287–298. p.

²⁷ KÓRÓDY, 1870/a. 117. p.

²⁸ TOLDY, 1868. 184–189. p.

²⁹ SIMONYI, 1874. 15–16., 29., 83–84., 137–138. p.

³⁰ TÖRÖK, 1941. 43. p.

befolyástól, valamint az attól való félelem, hogy idegen testet képeznek az államban. „Ki ne ismerné azon nagy kaszárnyákat, melyekből a pápai absolutismus őrseregei megszállva tartják hazánkat?” – tette fel a kérdést Toldy, majd arról írt, hogy a szerzetességre fokozottan igaz mindaz a rossz, amellyel egyébként a világi papságot is jellemezte. „Abban az örök harcban pedig, melyet az egyház még ma is folytat a felvilágosodás ellen, a szerzetesek Róma legkitartóbb, legfanatikusabb, legügyesebb előharcosai.” Toldy a rendek eltörlését később állami feladatként jegyezte.³¹ Akárcsak Simonyi, aki szerint az egyház, ha megkapná kívánt szabadságát, elárasztaná az országot barátokkal, apácákkal és jezsuitákkal. Arról is írt, hogy a szerzetesek, akiket az egyház mindig is távol akart tartani az állami törvények hatályától, feltétlen engedelmességet fogadnak a rendre külföldi generálisaiknak, amit egy állam sem tűrhet meg. A legtöbb támadás természetesen a jezsuitákat érte. Simonyi például a jezsuitákat a katolikus egyház igazi uraiként említette szövegében.³² Másutt a jezsuitizmus tulajdonképp az ultramontanizmus szinonimájaként szerepelt az egyházkritikai irodalomban. (Toldy például arról írt, hogy a fiatal papok jezsuitákként és ultramontánként lépnek ki a papi szemináriumokból.)³³

Gyakran került az egyházkritika fókuszába a papi ágyasság, illetve a cölibátus is, amelynek eltörlését egyébként még a radikális papság is felvetette a katolikus autonómia körüli vitákban.³⁴ Kóródy a papságot nemcsak ágyassággal, hanem a legsúlyosabb szexuális aberrációkkal is vádolta, amelyeket a cölibátus természetellenes mivoltával magyarázott. Szerinte a pápák célja a cölibátussal az volt, hogy a társadalomból kiszakított papságot „a pápai hatalom rabszolgájává” tegyék, és valóban – jegyezte meg később a szerző –, az intézmény „hatalmas emeltyűje lett a pápai s általában a papi hatalomnak”. Kóródy emellett érvelt, hogy a cölibátust, amely a társadalom feletti papi hatalom érdekeit szolgálja, az államnak el kell törölnie.³⁵ Hasonlóképp írt Toldy is a „pápaság korlátlan tyrannismusát a papság felett” biztosító intézményről, amely a papokban „az embert s a hazafit” egyaránt elnyomta. „Így lett a papságból szilárdan organisált hadserege Róma hatalmi törekvéseinek” – fogalmazott a szerző, aki szerint, mivel a cölibátus ellenkezik az állami érdekekkel, az államnak joga, sőt kötelessége is, hogy eltörölje azt.³⁶ Simonyi írásában is megjelent az a gondolat, hogy a cölibátus elszakította a papságot a társadalom érdekeitől. „A pap még hús volt a mi húsunkból, vér a mi vérünkben. Velünk ment a csatába és velünk együtt vett részt a haza és emberiség érdekeiben” – írta a kötelező papi nőtlenség előtti időkről a szerző, aki a cölibátus eltörlését szintén állami feladatként jegyezte.³⁷

„A hierarchia, dogmaival uralkodni kívánt az ész, a tudomány felett, megtámadta a polgári szabadságot a csalatkozhatlan tekintélyének hirdetett Syllabussal” – jegyezte Hatala Péter *Az én hitvallásom* című

³¹ TOLDY, 1868. 223–227. p.

³² SIMONYI, 1874. 16., 29., 44–45., 82–83., 144. p.

³³ TOLDY, 1868. 23. p.

³⁴ TÖRÖK, 1941. 43. p.

³⁵ KÓRÓDY, 1870/b. 18–20., 44., 48–49. p.

³⁶ TOLDY, 1868. 200–206. p.

³⁷ SIMONYI, 1874. 94., 144. p.

művében. A filológus és teológus, aki többek között a pesti egyetem rektora is volt, végül pedig szakított a katolikus egyházal és unitárius hitre tért,³⁸ e vallástörténeti munkájában törekedett cáfolni mind a pápa, mind pedig az egyház tévedhetetlenségét, sőt Jézus isteni természetét is a Szentírás alapján. A dogmatikus és hierarchikus egyházal, amelynek célja szerinte is a papi hatalom fenntartása volt, a régi idők szabad és toleráns, jézusi kereszténységét állította szembe.³⁹ (A Constantinus előtti, hatalmi pozíciókkal még nem bíró ősegyház idealizálása másutt is megjelent az egyházkritikai irodalomban, így például Simonyinál is.)⁴⁰ Hatala később arról értekezett, hogy a haladó keresztényeknek felül kell emelkedniük a felekezeti elvetésen, majd meg kell alapítaniuk a független magyar nemzeti egyházat, mégpedig épp e jézusi, őskeresztény elvek szerint. E nemzeti egyház alapjaként tekintett az unitárius egyházra. Egyházpolitikáról itt keveset írt, de akkor, bár maga is utalt egy, a katolikus egyház jelentette fenyegetésre, valamint arra, hogy a papok inkább a pápát követik, mint az állami törvényeket, mégis a liberális egyházpolitika mellett tett hitet. Az állam tehát teremtse meg a teljes lelkiismereti és vallásszabadságot, valamint a felekezetek egyenjogúságát, de – amíg nem sértik a törvényt – ne avatkozzon e felekezetek ügyeibe.⁴¹

Amikor a fent hivatkozott vitairatok megjelentek, a kormányok még a kiegyezés rendszerének stabilizálására törekedtek, és nem kívántak konfrontálódni a katolikus egyházal. Később Tisza Kálmán hasonlóképp került a konfliktusba, az állam és az egyház elválasztását szolgáló fontosabb liberális egyházpolitikai törvények tehát, mint például a polgári házasságról, a polgári anyakönyvezésről, vagy épp a vallás szabad gyakorlásáról szóló, egészen az 1890-es évekig elmaradtak. A kultúrharccal ekkor a keresztelések körüli vitákkal indult, az állam és az egyház közötti konfliktusban pedig a katolikus papságot gyakran Rómából bátorították és tüzelték fel.⁴² Szigetvári Iván⁴³ *Lázadó papok* című röpiratában, amely 1893-ban jelent meg, a kultúrharccal gondolatvilága artikulálódott. A szerző a katolikus egyházat olyan felekezetként írta le, amely „nem tűr meg maga felett hatalmat, az állam hatalmát sem, hanem folytonos törekvése, hogy az államot leigázza”. A kultúrharccal a papság állam elleni küzdelmeként definiálta. Utalt arra is, hogy a katolikus papságot Rómából irányítják. E harcban tehát – emlékeztette a szerző az utókort – „az állam legfőbb érdekei, egész hatalma forgott kockán”, fő kérdése pedig az volt, hogy „ki bírja a hatalmat a négy folyó és hármas bérc honában”. Nacionalista szövegek is megjelentek a szövegben. „Évtizedek óta folytatjuk a magyarosítást, nyelvünk hódít minden téren, csak a kath. teológiát nem bírja meghódítani; ennek a nyelve idegen marad örökké, hogy ez idegen nyelven dirigálhassák a papságot Rómából” – fogalmazott a szerző. Bár Szigetvári főként liberális elvekre hivatkozott, így például arra, hogy a vallás magánügy, később radikális programjába foglalta a felekezeti

³⁸ SZINNYEI, IV. 1896. 493–496. col.

³⁹ HATALA, 1875. 66., 113., 173. p.

⁴⁰ SIMONYI, 1874. 91–92. p.

⁴¹ HATALA, 1875. 173–177. p.

⁴² FAZEKAS, 2008. 10–15. p.

⁴³ SZINNYEI, XIII. 1909. 846–848. col.

iskolák, az iskolai vallásoktatás, de még az utcai körmenetek felszámolását is.⁴⁴ A *Hallgassanak a papok!* című anonim röpirat szerzője a fiatal Gárdonyi Géza volt.⁴⁵ Miután a papokat a denevérekhez hasonlította, amelyek félnék a fénytől, tehát a felvilágosodástól, ugyancsak megfogalmazta a tipikus vádat: „A zsidópap soha nem ágál az állam ellen, a lutheránus papnak nincs oka fenekedni; a református papjaink hazafisága kétségbevonhatlan; csak a katolikus papság az, a melynek nem Budapest parancsol, hanem roma, s nem a magyar nemzet boldogulása a törvénye, hanem a papi uralom biztosítása.” Ugyanakkor azt is felvetette, hogy a kormány a papok érdekeit is szem előtt tartja a polgári házasság kérdésében, pedig az egyház rendre háborúban áll az állammal. Gárdonyi mint „római katolikus polgár” publikálta e röpiratot.⁴⁶

A kultúrharc idején már hivatkozási alapként is egyre inkább a nacionalizmus jelent meg az egyházkritikai irodalomban. A *Harc a nemzetállam ellen* című röpirat szerzője többek között arról írt, hogy hiába vette el II. Viktor Emánuel Rómát, a Vatikán még mindig nem mondott le a világi hatalomról. A kultúrharc márpedig mindig is e hatalomért folyt Európában. „És kétségtelen az is – fogalmazott a szerző –, hogy a pápaság, ez a világra szóló hatalom, soha sem állott talán jelentékenyebb áramlattal szemben, mint a mit a jelen század uralkodó eszméje: a Nemzetiségi eszme indított.” A röpirat azzal zárult, hogy a magyar állam és a római kúria harca, többek között a polgári házasságról szóló törvénnyel fontos fejezetéhez érkezett. „Az ifjú Nemzeti Eszme harca ez a Világi Uralom életunt ideájával” – hirdette a szerző –, eredménye pedig „a nemzeti eszme térfoglalása”.⁴⁷ Etatista és nacionalista gondolatok uralták a Beksics Gusztáv⁴⁸ publikálta *Ultramontanizmus és nemzeti állam* című vitáiratot is, amelyben már explicite megjelent az a gondolat, hogy „szükség van erős állami öntudatra, melynek legfőbb és legerélyesebb kifejezése a nemzeti fejlődés útján minden gátat letipró állami akarat”. A szerző jelentékeny veszélyként láttatta a felekezeti szellemet és az ultramontanizmust, amely gyakran liberálisként ható jelszavakra is hivatkozhatott. „A liberalizmus azonban nem mehet tovább, mint a hol már az állami érdekbe ütköznék” – fogalmazott a szerző, majd amellet érvelt, hogy a katolikus autonómia ellentétes az állami–nemzeti érdekekkel, ugyanis a katolikusok java része nemzetiségi, ekképp a katolikus autonómia nemzetiségi autonómiaként is működhetne. Beksics egyébként is elvetette azt a liberális egyházpolitikát, amely az egyház államtól való elválasztását célozta meg, és arról írt, hogy az államnak elég a legfontosabb funkciókat magához ragadnia. A polgári házasság itt már úgy jelent meg, mint „az állami és nemzeti célok

⁴⁴ RUTILUS [SZIGETVÁRI IVÁN]: *Lázadó papok*. Bp., 1893. 4–17. p.

⁴⁵ GÁRDONYI GÉZA: „Világossággal meglepett denevérfészek”. In: *Világosság*, 1961. 7. sz. 30–34. p. – A folyóirat nem közölte a szövegkiadó nevét.

⁴⁶ [GÁRDONYI GÉZA]: *Hallgassanak a papok! Miért prédikálnak a r. kath. papok a polgári házasság ellen?* Bp., 1894. 3–5., 14–15. p.

⁴⁷ TREBLA KÁDDEK [REDDÁK ALBERT]: *Harc a nemzetállam ellen. A kulturharc mai jelentőségében*. Kolozsvár–Bp., 1894. 8–10., 33–36. p.

⁴⁸ Életpályájáról és politikai gondolkodásáról ld.: MÜLLER ROLF: *A liberalizmus és a hazaszeretet hitvallása. Szabadság és nemzet Beksics Gusztáv politikai gondolkodásában*. In: *Hitel*, 2008. 5. sz. 106–115. p.

megvalósításának egyik legfőbb eszköze”, amely lebonthatja a felekezetek közötti házasodás akadályait, így pedig segítheti a nemzetiségek és a zsidóság beolvadását.⁴⁹ Beksics, aki fiatalként katolikus papi pályára lépett, majd elhagyta azt, e vitairatot Febronius álnév alatt publikálta. A febronianizmus egy olyan 18. századi német egyházpolitikai elmélet volt, amely többek között a Rómától független, ugyanakkor a császártól és a fejedelemtől függő nemzeti egyházak alapítását hirdette.⁵⁰ A kultúrharc alatt publikált szövegek kapcsán fontos, hogy ekkorra a politikai gondolkodásban másutt is egyre gyakrabban kerekedtek felül a nemzeti gondolatok a liberális gondolatokon, a liberális paradigma tehát az etatizmus felé mozdult.⁵¹

Összegzésként elmondható, a dualizmus kori egyházkritikát az indukálta, hogy a katolikus egyház elutasította a liberalizmus elvi alapjait, ekképp a polgári állam megkövetelte az egyházpolitikai reformokat is, és ragaszkodott hagyományos állami–társadalmi pozícióihoz. Ugyanakkor a IX. Pius pápa képviselte katolikus felfogás az állami szuverenitás tagadásaként is hathatott. E politikai és ideológiai konfliktus légkörében egyaránt az egyházkritikai vitairatok az egyházpolitikai reformot tulajdonképp egy állami–nemzeti önvédelmi küzdelemként láttatták, e küzdelemben pedig gyakran a liberális szabadságok korlátozását is lehetségesnek, sőt szükségesnek ítélték. Tehát etatista szempontok kerültek előtérbe. Később, a kultúrharc idején a liberális jelszavak mellett egyre hangsúlyosabban jelentek meg nacionalista jelszavak is az egyházkritikai diskurzusban. A vitairatokba foglalt egyházpolitikai programok, amelyek elszakadtak a liberalizmustól, olyan pontokat is tartalmaztak, amelyeket nem is a polgári állam, hanem majd csak az 1945 utáni, a pártállami diktatúra felé haladó állam hajtott végre, amikor például a felekezeti iskolákat és a szerzetesrendeket egyaránt felszámolta.⁵²

⁴⁹ FEBRONIUS [BEKSICS GUSZTÁV]: Ultramontanizmus és nemzeti állam. Bp., 1891. 12–15., 60–69., 95–99. p.

⁵⁰ Magyar Katolikus Lexikon. III. Főszerk.: Diós István. Szerk.: Viczián János. Bp., 1997. 520–521. p.

⁵¹ Ld.: CIEGER, 2001. 107–116. p.

⁵² ROMSICS IGNÁC: Magyarország története a XX. században. Bp., 2005. 326., 360. p.

A katolikus politika dilemmái Magyarországon 1945–46-ban*

Hantos-Varga Márta

Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás halála (1945. március 29.) és Mindszenty József esztergomi érsekké történő kinevezése (1945. szeptember 14.) között százhatvankilenc nap telt el. E pár hónap alatt – mely idő egybeesett a köztes-európai¹ politikai erőviszonyok ismételt módosulásával – egyértelművé váltak a „katolikus érdekek” képviselőjének mikéntjét és a követendő stratégiát közvetlenül érintő véleményeltérések. 1948 végéig, az új főpásztor letartóztatásáig, mindegyik ekkor felmerülő kérdés napirenden maradt. Az eszmecserék, beadványok, elemzések négy téma körül forogtak: 1) a demokrácia értelmezése, 2) a társadalmi közéletben való részvétel lehetőségei, 3) a katolikus politikai cselekvés formája, s mindebben 4) a klérus szerepének mértéke és módja.

E tanulmány keretei között – az Esztergomi Prímási Levéltár iratanyaga alapján – közismert katolikus személyiségek nézeteit összegezzük és ütköztetjük a hierarchia politikaformáló szerepéről, annak módzatairól. Egy releváns, átmeneti időszak eseményeinek narrációjához meg nem kerülhető adatokat és szempontokat szeretnénk sorakoztatni. A Mindszenty-Barankovics vitára nem térünk ki, nem a Demokrata Néppárt története, hanem annak tágabb közege áll írásunk fókuszában.

Kiindulópontunk a korabeli – az 1960-as évekig érvényes – egyházmodell felidézése, mivel az egyszerre határozta meg a működést és a mentalitást. Schütz Antal piarista egyetemi tanár 1923-ban jelentette meg a katolikus dogmatika nagyszabású foglalatát. Az egyházzól szóló fejezet híven tükrözi a 16. század óta domináns fogalmi hangsúlyokat.² Nyomatékot kap az egész emberiséghez forduló „üdvözítő intézmény” különleges szerepe, mely „az idők végéig valósítja az emberek megszentelését”. Tagjai a közös hit megvallása mellett elsősorban a „kegyelem-eszközök” (szentségek) felvétele és a „törvényes felsőbbtség iránti hódolat” (a papság hivatali hatalma iránti engedelmesség) által kerül(het)nek közösségbe egymással és Istennel. Az intézményesség történelmi jelensége miatt – amely nem azonos az intézményi lét tényével – két aspektus, a klérus funkcióiból eredő kivételes rangja, s ilyenformán a hierarchiai alá-fölérendeltség domborodik ki. A megszilárduló klerikalizmus a világiakat eo ipso másodrendű állapotba helyezte. Úgy

* A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 Nemzeti Kiválóság Program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

¹ „Köztes-Európa” (Zwischeneuropa) modernkori történelmi, valamint hatalmi politikai szempontokat kiemelő fogalma e kontextusban a hagyományos terminusnál (Kelet-Közép-Európa) plasztikusabban szemlélteti régióink helyzetét. E terület nem csupán kisállamok alkotta határsáv, hanem ütközőzóna a nagyhatalmi/birodalmi terjeszkedés (ezen időszakban a német, illetve szovjet ambíciók) számára.

² SCHÜTZ ANTAL: Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere. Esztergom, 2008. (Reprint.) (továbbiakban: SCHÜTZ, 2008.) II. köt. 122–124. p.

jelentek meg, mint a papság apostoli hivatásának „függeléke”, ahogy ezt a nézetet az Actio Catholica-ról szóló nyilatkozataiban XI. Piusz és XII. Piusz pápák is megerősítették.³

A dokumentált döntések, lépések helyes interpretációjához tehát érdemi adalékot ad a teológiai látószög megfontolása is. Ez az egyházkép az I. Vatikáni zsinat (1870) után élte virágkorát. Az okok összetettek. Az európai politikai berendezkedések laicizálódása ugyanúgy veszedelmesnek tűnt, mint a „modernizmus” bölcséleti-teológiai irányzata, mely a századfordulón „belülről támadta” a hitletéteményt. Tagadhatatlan egyfajta fenyegetettség-érzés, mely tovább erősítette az egység garanciájaként felfogott legfelső illetékességi kört. De ezen túl az sem felejtendő, hogy az egységesítésre törekvő liberális államok helyi szinten valóságosan is maguk alá akarták gyúrni a „köztes testületként” működő egyházakat.

Magyarországon a két világháború közötti évtizedekben a katolikus egyház jó vagy szívélyes viszonyt ápolt az államhatalommal. Nem kellett tartania a szétválasztás rémétől. E dolgozat tárgyára nézve nem mellékes, hogy a Horthy-kor kasztszerű társadalmi rétegződése jellegzetes kommunikációs stílussal párosult. Minden megmozdulást, politikai eseményt, valamint a személyközi kontaktusokat általában is áthatotta ezen évtizedek „túlillelmes, az érdekeket túladminisztráló, mesterkélt tekintélytisztelő neobarokk szelleme”.⁴

Két korszak határán: Egy ismeretlen levél Serédi Jusztiniántól

Amennyiben célkitűzésünket követve az egyházi tekintély és a világi elem kapcsolatát a politikai cselekvés specifikus nézőpontjából boncolgatjuk, az 1945 előtti történelmi tapasztalat egysíkúnak tűnik. Kétségtelen a (felső)klérus befolyása. A két világháború közötti időszakban az alakuló és számos alkalommal újjászerveződő keresztény pártok erkölcsi támogatásért, anyagi szubvencióért a püspöki karhoz folyamodtak.⁵ Új alakulat a hierarchia elismerése nélkül nem jöhetett létre, amint ezt 1943-ban a Katolikus Szociális Népmozgalom története is tanúsítja.⁶

Az is tudvalevő, hogy 1944 októberében expressis verbis világnézeti pártként⁷ született meg az a (Keresztény) Demokrata Néppárt, mely valós, bár kérészetletű politikai súlyt az 1947-es augusztusi választások után

³ DULLES, AVERY: Az egyház modelljei. Bp., 2003. 37–48. p.; GIANONE ANDRÁS: Az Actio Catholica története Magyarországon. Bp., 2010. (továbbiakban: GIANONE, 2010.)

⁴ ALMÁSY JÓZSEF: A katolikus politika alapjai. In: Katolikus írók új magyar kalauza. Bp., 1941. 513. p.

⁵ GERGELY JENŐ: A katolikus egyház története Magyarországon, 1919–1945. Bp., 1999. (továbbiakban: GERGELY, 1999.) 105–120. p.; LÁSZLÓ T. LÁSZLÓ: Egyház és állam Magyarországon, 1919–1945. Bp., 2005. (továbbiakban: LÁSZLÓ, 2005.) 206–212. p.

⁶ A Katolikus Szociális Népmozgalom a politikai katolicizmus mélypontján egy új, markánsabb politikát folytató pártot volt hivatva helyettesíteni mozgalmi, azaz kevésbé szabályozott keretek között. LÁSZLÓ, 2005. 257–276. p.; BALOGH MARGIT: A KALOT és a katolikus társadalompolitika, 1935–1946. Bp., 1998. (továbbiakban: BALOGH, 1998.) 148–150. p.

⁷ BALOGH SÁNDOR – IZSÁK LAJOS: Magyarországi pártprogramok, 1944–1988. Bp., 2004. 14–16., 74. p.

kapott, miközben Mindszenty József bíboros⁸ bebörtönzéséig rendszeresen felbukkant egy másik, irányíthatóbb világnézeti párt alakításának terve.

Kézenfekvőnek tűnhet a háttérmagyarázat: a laikusok által képviselt dinamika, sőt reformvágy megtört a döntést magának fenntartó főpapság hatalma miatt, akár a kormányzattal szembeni túlzó óvatosság (Serédi jogászi habitusa), akár a merev szembehelyezkedés (Mindszenty karaktere) indokolta. Mivel mindkét esetben egy különleges történelmi szituációról van szó (erős jobb-, illetve baloldali nyomás), a fentebbi állítás tényszerűségét az említett egyházképen felül finomíthatja egy újabb hermeneutikai réteg. A keresztény társadalom- és államfelfogás kulcsfogalmainak ismerete („lelkek java”, „közjó”, „természetjog”, „igazságosság”) nagyban segítheti az állam és az egyház viszonyának, valamint a politikai katolicizmus akcióinak „objektívebb” értékelését.⁹ Ezért emblematisz az alábbi, két korszakot „összekötő” akta.

1945 tavaszán, mikor is Grósz József kalocsai érsek vette át a katolikus püspöki kar elnöki tisztségével járó feladatokat, a Serédi-hagyatékból előkerült egy, a maga idejében nem iktatott levél. 1944. február 28-án a hercegprímás ragyogó érveléssel válaszolt a katolikus politikusok összefogását sürgető Maróthy-Meizler Károlynak.¹⁰ A történelmi krízishelyzet ekkor már evidens. A Harmadik Birodalom ötödik éve Magyarország szomszédja, a háború fordulóponthoz érkezett. A Kállay-kormány titkos tárgyalásairól értesülő német vezetés épp ugyanaznap véglegesítette az ország megszállását jelentő Margaréta tervet. Meizler pályája elején még keresztényszocialista politikus, majd a Keresztény Nemzeti Szocialista Front, végül a Nyilaskeresztes Párt prominens személye. 1936-tól képviselőházi tag, később a *Pesti Újság* főszerkesztője. 1938-ban az első zsidótörvény parlamenti vitája alkalmával egy határozati javaslatban akarta hatályon kívül helyezni az emancipációs törvényt, s megtiltotta volna a zsidók és keresztények közötti házasságot és nemi életet.¹¹ Ekkoriban a Tisztelt Házban az egyik legtöbbet szereplő tag.

Egyházfőként, nemkülönbön közjogi méltóságként Serédi bíboros feladata az évek előrehaladtával különösen kényes lett. A hazai szélsőjobboldal specifikumaként a pártprogramokban keresztény szóhasználat kapott helyet.¹² Az 1939-es választások eredménye pedig rávilágított, hogy radikális szociális propagandájuk tömegeket mozgósított. E jelenség a klérus nem egy tagját nyugtalanította.¹³ Mindennek tetejébe

⁸ XII. Piusz 1946. február 21-én kreálta bíborossá Esztergom érsekét, Magyarország primását, Mindszenty Józsefet, aki az eseményre, a magyar hatóságok akadékoskodása után az amerikai katonai misszió gépén utazott Rómába.

⁹ HANTOS-VARGA MÁRTA: Interdiszciplináris szempontok a katolikus politikai cselekvés értelmezéséhez. In: *Sapientiana*, 2013. 2. sz. 45–76. p.

¹⁰ Esztergomi Primási Levéltár (továbbiakban: EPL.) 245/1945. (A keresztény pártok egységéről.)

¹¹ GYURGYÁK JÁNOS: A zsidókérdés Magyarországon. Bp., 2001. 140. p.

¹² PAKSA RUDOLF: Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években. In: Magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Szerk.: Romsics Ignác. Bp., 2009. 275–304. p. A keresztény nemzetiszocialistákról: Uo. 299–300. p.

¹³ 1942 márciusában a püspökök elé került egy vélemény: „Ha eretnokség [a nyilaskeresztes ideológia], ne legyen katolikus tagja; ha közömbös, maradjanak a

Magyarország külpolitikai kényszerpályán mozgott. A konzervatív Egyesült Keresztény Párt ez időre elerőtlenedett, fakóvá vált. A katolikus tábor egy vékony szelete, a „hitlerizáló” irányzat párbeszédet javasolt a nyilasokkal.¹⁴ A reformkatolikusok egy kicsiny csoportja ellenben a totális berendezkedések képében ismerte fel a hazára leselkedő igazi veszélyt. Szószólói ragaszkodtak a nemzeti önállósághoz, a parlamentáris képviseleti rendszerhez és az „embereszmé” (az emberi méltóság) csorbíthatatlan értékéhez.¹⁵ A háború után a kereszténydemokraták ugyanezen értékeket vallották.

1944-ben a hercegprímás a Meizlernek írt fogalmazvány első szakaszában az állam keresztény definícióját adja. Feltűnő, hogy a levél több pontján is kiemeli a politikusok személyes felelősségét. Az egyedül helyes politika kritériumaként már a felütésben az igazságosságot és a felebaráti szeretetet nevezi meg. A nemzet kohéziója érdekében a különféle viszonyrendszerekben, így az állampolgárok egymás közötti kapcsolataiban, de a hatalom és az egyén relációjában is érvényesülnie kell ezeknek az erényeknek. Hogyan? Természeti jogi argumentációval vezeti le az állam kötelezettségeit, beleértve az isteni törvények követését, amely hathatósan biztosíthatja a politikai közösség céljának elérését: a polgárok anyagi, testi, szellemi, lelki boldogságát. Állítja, hogy az ezzel való szembehelyezkedés vezetett el a világháborús borzalmakig.¹⁶ A nyilaskeresztes reprezentánsnak szóló gondolatok teljesen egybecsengenek Serédinek 1942-ben, a Szent István Társulat 87. közgyűlésén elmondott beszédével. A minden egyes ember és minden egyes nemzet azonos méltóságáról és alapértékéről szóló előadás¹⁷ zárógondolata a teoretikus sík után gyakorlatiassá vált:

„A politikában szintén nem azt kifogásolja az egyház, hogy hívei – mint polgárok – a nemzet igazi érdekeit különböző utakon, de megengedett és törvényes eszközökkel kívánják előmozdítani, hanem azt, hogy olyan politikát kövessenek, amelynek célja az Isten törvényeivel vagy a

hívek a pártban, és érvényesítsék ott a katolikus elveket. [...] Nagy baj ütőképes katolikus politikai párt hiánya.” A vita után a végső állásfoglalást a hercegprímás fogalmazta meg. Szerinte az Apostoli Szentszék „már behatóan foglalkozott a kérdéssel, de a fenti mozgalmakkal szemben cenzúrát nem alkalmazott. Ez a sokszor jóhiszemű párthívekkel szemben kevésbé volna alkalmazható a püspöki kar részéről”. BEKE MARGIT: A magyar katolikus püspöki tanácskozások története és jegyzőkönyvei, 1919–1944 között. München–Bp, 1992. (továbbiakban: BEKE, 1992.) II. köt. 321. p.

¹⁴ GERGELY, 1999. 112–113. p. Nyisztor Zoltán pap közíró 1938 márciusában vetette fel a nyilasokkal való együttműködés gondolatát Serédinek. A főpapság elzárkózott ezelől. BEKE, 1992. 148. p.

¹⁵ HANTOS-VARGA MÁRTA: Szemben a totális nacionalizmussal – Almásy József politikai publicisztikája, 1939–1943. In: Egyén és politikai gyakorlat. Szerk.: Gózszy Zoltán – Vitári Zsolt. Pécs, 2013. 75–89. p.; UÓ: A katolikus politikai cselekvés megközelítése a két világháború közötti Magyarországon. In: Kutatási Füzetek, 19. Pécsi Tudományegyetem. Pécs, 2013. 163–184. p.

¹⁶ EPL. 245/1945. 1. p.

¹⁷ SERÉDI JUSZTINIÁN: Az emberek és nemzetek helyes értékelése. In: *Katolikus Szemle*, 1942. 4. sz. 97. p.

nemzet igaz érdekeivel ellenkezik, vagy azt, amely a különben helyes célt meg nem engedett és törvénytelen eszközökkel akarja elérni.”¹⁸

A fellelt háromoldalas kéziratban a rendkívül precízen fogalmazott elméletet nem csupán kiegészíti a hiteles megvalósításra utalás, hanem mind terjedelemben, mind a hangsúlyozást tekintve a praxis kap nagyobb fontosságot. Olyannyira, hogy a hercegprímás elvárja, hogy a keresztény jelző ideológiai, taktikai használata helyett az evangéliumi értékrend legyen a cselekvés legfőbb, a pártfegyelmet is felülíró irányító elve. Az együttműködést, a pártok koalícióját csak azok között és csak olyan mértékben tartja megvalósíthatónak, amennyire a világnézeti/lelkiismereti szempont a politikai haszon elé kerül. A bekezdés egyszavas pontosító beszúrásai kulcsgondolatokat hivatottak kiemelni. A „magyar haza” e kontextusban a független ország szinonimája, „Krisztus változatlan törvénye” a jogvédelem transzcendens hivatkozási pontja. E betoldások legfontosabbika a „bátor és következetes” politikai munkára vonatkozott. A következetlenség a prímás szóhasználatában, amint azt az 1943. évi közgyűlési beszédéből tudjuk, az igazság és az erkölcs elhagyását, egy (rész)érdek uralmát jelentette.¹⁹ A Maróthy-Meizlernek szánt levél fő gondolategysége világos üzenet:

„A mondottakból következik, hogy hazánkban is – nemcsak most, hanem mindig – csak az lehet a helyes politika, amelyben minden magyar államférfinak és politikusnak egyet kellene értenie és ennek megfelelően cselekednie: hogy ne csupán negatíve fogjanak össze a bármely oldalról jövő és Krisztus tanításával, tehát a [utólagos beszúrás: magyar] haza, illetve a magyar polgárok igazi javával ellentéző irányzatokkal szemben, továbbá, hogy ne csupán töröljenek pártprogramjaikból mindent, ami nem egyezik Krisztus törvényeivel, hanem hogy programjuk és politikai munkájuk pozitíve is Krisztus [utólagos beszúrás: változatlan] törvényeihez igazodjék, maguk pedig bátran és [utólagos beszúrás: következetesen] összefogjanak a Krisztus tanítását követő politika mellett akár úgy, hogy különböző politikai pártokba tartozó és a most kifejtett irányelveket helyeslő tagok a pártfegyelemnek elébe helyezik Krisztus törvényeit (melyeket az Egyház hivatott hitelesen magyarázni) és ennek a helyes politikának érdekében entente-ba lépnek egymással, akár pedig úgy, hogy olyan közös pártot alakítanak, amelynek tagjai törvényhozó és egyéb közéleti

¹⁸ Uo. 100. p.

¹⁹ „A közélet bel- és külpolitikai viszonylatban még inkább tele van következetlenséggel, mert az elhatározások és a cselekvések rugója igen sokszor nem az igazság, hanem az érdek [...] bár a közületek rendszerint a többségi elv alapján fejezik ki akaratukat, mégis nem egyszer nagy következetlenséggel engedik, vagy túriák, hogy egy törpe kisebbség ragadja magához az irányítást vagy a hatalmat, és a nagy többség igazodik a kisebbség akaratához. [...] A párthűség vagy szövetség megkötése és felbontása egyaránt az igazságon, valamint az erkölcsi törvényeken alapuljon, és mindig összhangban legyen az érdekelt nemzetek igazi közjával.” SERÉDI JUSZTINIÁN: A következetlenségről. In: *Katolikus Szemle*, 1943. 4. sz. (továbbiakban: SERÉDI, 1943.) 99–100. p.

munkásságukkal hazánk életét az említett vonatkozásokban Krisztus törvénye szerint kívánják irányítani.”²⁰

A keresztény államfogalom és az abból fakadó helyes politika ismérveinek ismertetése után a bíboros szóba hozza annak méltó képviselőjét. A politikusok „magán- és nyilvános élete” nem térhet el a leírt elvektől, sőt szükséges a (körülrít) karrierpolitizálás felhagyása. A prímás támogatja az erős sajtójelenlét, a K.S.V. tulajdonában lévő *Új Lap* átadását, feltéve, hogy az előfizetői bázis azokból a társadalmi körökből kerül ki, amelyeknek lapjai a közelmúltban a „bel-és külpolitikai erőviszonyok alakulása miatt népszerűek voltak a tömegek előtt”.²¹ Serédi a nemzetiszocialista ideológia keresztény szimpatizánsainak visszatérésére gondolt. Katolikus politikusok „entente-jának” csak ez az útja.

Lehetséges, hogy a felelet 1945 áprilisáig fiókban hevert. Mégis értékes dokumentum. Egyházfőként, tekintélyként fordul egy nyílt világi politikushoz. Az érvek kijelentések. A pozitív törvényt megalapozó isteni törvény számos említésével egyszerre veszi célba a vallási meggyőződést, s az azt valló személyt, az ügyvédet. Jóllehet a hercegprímás egyetlen párt mellett sem exponálhatta magát, a katolicizmust védjegyként használó politikai képződmények programja kapcsán nem csupán meglátásokat fogalmazott meg. Fentebbi írása az elővigyázatos szövegezés ellenére is direktíva a szélsőjobboldal katolikus politikusi számára. Mélyebb értelme, a mondanivaló teljes tartalma a közéleti résztvevők előtt a Szent István Társulat közgyűlésein mondott beszédei miatt félremagyarázhatatlan volt.²²

Hatása viszont csekély. Valamivel korábban, 1943 októberében, Apor Vilmos győri püspök a reálpolitikai helyzetből kiindulva vetette fel a papság közéleti orientálásának halaszthatatlanságát. „Fontos volna tudniok, hogy a jobb- és baloldali pártokkal szemben mi a meghúzandó határ, miképp őrizzék meg intézményeink és egyesületeink katolikus jellegét. Esetleges háborús bonyodalmak esetére útmutatások volnának szükségesek.” A püspökkari konferencián ismét a bíboros véleménye győzött. „Őminenciája veszélyesnek tartja, hogy a püspöki kar a nagy nyilvánosság előtt politikai irányítást adjon. Egyébként részint személyes érintkezésekben, részint egyes felmerült esetekkel kapcsolatban, részint maga, részint a püspöki kar körvonalazta álláspontját.”²³ A hatalmi elit meggyőzésének preferálása az állampolgárok világos útbaigazítása helyett nem vezetett eredményre. A katolikus egyház Serédi szándéka²⁴ ellenére a

²⁰ EPL. 245/1945. 2. p. (Eredeti helyesírás. Az aláhúzott szavak a hercegprímás kiemelési.)

²¹ Uo. 3. p.

²² A havonta megjelenő *Katolikus Szemle* az előadást követően közreadta a hiánytalan szöveget. A neokatolikus *Jelenkor* kötetet adott ki: Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás öt beszéde. Bp., 1943.

²³ BEKE, 1992. II. köt. 391–392. p. Serédi az esperesek tájékoztatására irányelvek kidolgozásával bízta meg Apor és Svoy püspököket.

²⁴ „Noha Krisztus egyháza mindig kereste és most is keresi a békét más vallásokkal és a különböző emberi közületekkel, nevezetesen az államokkal: az Istentől reábízott hit- és erkölcsi igazságok, valamint Krisztustól rendelt kegyelemközvetítő eszközök

háború befejeztével súlyos örökséggel küszködött.

Irányítás és kiigazítás

A felsorakoztatott tények egy első konklúzió megfogalmazásához vezetnek. Maróthy-Meizler a politikai életet közvetlenül érintő témában – bármilyen motiváció vezérelte – a hercegprímáshoz fordult.

Minden itt hivatkozott javallatból kiderül a klérus kitüntetett véleményformáló szerepe, valamint a döntési szintek hierarchizálódása. A két világháború közötti Magyarországon a papság egyébként is részese volt az országos vagy helyi szintű törvényhozásnak: a felsőklérus ex officio főrendiházi tagsága mellett különböző pártállású papképviselők ültek a képviselőházban. Vidéken a törvényhatósági bizottságok munkatársai.²⁵ A végrehajtó hatalomban a kultuszminisztériumi állások révén vettek részt. Ha a katolikus társadalmi- és közéletre pillantunk, azt látjuk, hogy a sajtóban a pap-újságírók élénk publicisztikát folytattak,²⁶ az egyesületek pedig a világi elnök mellett egyházi referenssel is rendelkeztek.²⁷ A klerikus tehát fensőbb, állásfoglalása meghatározó.

A hercegprímás szerepköre eredendően kimagaslik, mi több, 1937-től az Országtanács negyedik tagja. Az össznemzeti politikai szempontokat a keresztény állameszme értékrendszerén keresztül ítéli meg.²⁸ Serédi levele a vitathatatlan tekintély – adott esetben – pozitív lenyomata. Nyilvánvaló iránymutatás egy laikus politikus számára. Kiigazítás. A valóság összetettségét jelzi, hogy 1944 első napjaiban (mindezzel párhuzamosan) egy pap közírónak, Nyisztor Zoltánnak az *Egyházi Lapok*ban tett kijelentésével kapcsolatban, miszerint a hazai liberálisok és demokraták a keresztény világnézetnek „született ellenségei”, a szélsőjobboldal (nyilas) képviselői azonban csak „hűtlenül és durcásan elbitangolt, de visszaédesgethető gyermekek”, „eltévedt bárányok”.²⁹ Czapik érsek, az Actio Catholica ügyvezető elnöke a heves visszhangok ellenére sem foglalt állást.³⁰

Új korszak: eltérő nézőpontok

A háború vége cezúra. Nem mindenki által felismert korszakhatár. A katolikus egyház a „közjogi örvény” (Mindszenty) első hónapjaiban elviekben a társadalom 70%-át³¹ fogta át, az államhatalom ideiglenes

kérdésében semmit el nem alkudott, semmit fel nem adott.” SERÉDI, 1943. 103. p.

²⁵ GERGELY, 1999. 109., 100. p. Az Egyházi Törvénykönyv 139. kánon 4.§-a ordináriusi engedéllyel lehetővé tette a papok politikai szerepvállalását. Codex iuris canonici (1917). In: *Intratext Library*. Online: <http://www.intratext.com> – 2014. január.

²⁶ MOLNÁR ANTAL – SZABÓ FERENC SJ: Bangha Béla SJ emlékezete. Bp., 2010.; NYISZTOR ZOLTÁN: Ötven esztendő. Bécs, 1962.

²⁷ GERGELY, 1999. 124–176. p.

²⁸ „Az egyház sem egyes emberekért, sem más vallásokért, sem más emberi közületekért, nevezetesen az államokért saját életét [hitelveit] fel nem áldozhatja.” SERÉDI, 1943. 103. p.

²⁹ NYISZTOR ZOLTÁN: Olvasni a csillagokban. In: *Egyházi Lapok*, 1944. 1. sz. 1–2. p.

³⁰ Nyisztor az Actio Catholica újonnan kinevezett alelnöke volt ekkor. GIANONE, 2010. 149. p.; ADRIÁNYI GÁBOR – CSÍKY BALÁZS: Nyisztor Zoltán. Bp., 2005. 167–176. p.

³¹ Magyarország a XX. században. II. köt. Szerk.: Kollega Tarsoly István. Szekszárd,

jellege folytán törvényileg biztosított jogai még nem csorbultak, „bevett felekezteként” működhetett, egyesületeinek többsége időlegesen újjáalakulhatott, iskolarendszere a háborús károkat leszámítva érintetlen maradt, s a kötelező hitoktatás keretében a jövőben is vállalhatta az ifjúság erkölcsi- és vallásos szellemű nevelését.³² Ellenben működésének anyagi bázisát képező latifundiumait 1945 márciusában megrendítő csapás érte. A földreform³³ az egyházi célvagyon jórészét érintette. A régióban egyedülálló méretű (862 ezer kh-t kitevő) földbirtok kilencven százalékát az állam – a törvény betűje ellenére – kárpótlás nélkül sajátította ki.³⁴

Az 1945. évi májusi püspökkari konferencia után érkezett Esztergomba egy szakszerű, nemzetközi kitekintéssel bíró elemzés, Jánosi József jezsuita *Pro memoriája*.³⁵ A beadvány előbb a kardinális történelmi változásokat érzékelteti, majd a pártalakítás és a sajtó kérdéseivel foglalkozik. Részletes analizésének hermeneutikai kulcsa – véleményem szerint – két mondat. Az irat második felében, az időszerű teendők összegzésekor a kritikai hangvételhez az egyház nevében végzett cselekvés mozgatórugójára való emlékeztetés párosul:

„Az elmúlt 25 évben annyi politikai hiba és bűn aziluma volt a keresztény jelszavú politika, hogy aki valóban az Egyház lelki küldetésének biztosítása céljából akar politizálni és nem az Egyházat akarja egy politikai koncepció szekere alá fogni, annak leggondosabban ügyelnie kell arra, hogy az Egyház érdekében politizáljon, de ne az Egyház terhére.”³⁶

Jánosi a demokratikus népjogok kivívásának elodázását, továbbá a szociális kérdés megoldása és a földreform előli megfutamodást rója fel. Témánk szempontjából a befejező gondolat a legfontosabb, nem kizárt, hogy a levél egyik mondanivalója:

„Célszerűnek tartanók, ha a katolikus szellemű tudományos és politikai élet kiválóságaiból egy szellemi grémium alakíttatnék, amely

1997. 386. p.

³² A koalíciós kormányzást módszeresen kisajátító kommunista párt lépésről lépésre törte meg a katolikus egyház társadalmi, közéleti és oktatási pozícióit: 1946. évi 233. BM. sz. rendelet „A Cserkészszövetség és a KALOT feloszlásáról” (1946. július 4.); 1947. évi XXXIII. tc. „A bevett és az elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről” (1947. december 4.); 1948. évi XXXIII. tc. „A nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában” (1948. június 16.); 1949. évi 5. tvr. „A vallásoktatás tárgyában” (1949. szeptember 6.).

³³ 1945. évi 600. M.E. sz. rendelet „A nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról” (1945. március 17.); megerősítést nyer az 1945. évi VI. tc.-ben.

³⁴ ROMSICS IGNÁC: Magyarország története a XX. században. Bp., 2005. 283–284. p.

³⁵ EPL. 712/1945. (Az iratsomón rövid felirat: „Budapesti szemináriumi lakásomon adta át egy klerikus minden megjegyzés nélkül, azt hiszem, P. Jánosi munkája.”)

³⁶ Uo. 12. p.

az Egyház aktuális kérdéseivel állandóan foglalkoznék, azokat feldolgozná és elaborátumait a nagyméltóságú Püspöki Kar elé terjesztené.”³⁷

Mivel a szerző alapvetően társadalom- és pártpolitikai kérdéseket feszeget, a szélesebb körű és állandó konzultáció óhaja a világiak nagyobb mérvű bevonására tett javaslat. Jánosi, aki azután a Demokrata Néppárt tanácsadója³⁸ lesz, e levélben a múlt konzekvenciáinak levonását sürgeti. Szerinte az aktív és autentikus közéleti szereplés feltétele az egyesületek, elsőként a csúciszerv, az Actio Catholica (papi és laikus tagokból álló) szakbizottságainak revíziója. Ezekből és ezek éléről kell eltávolítani az antidemokratikus eszmék híveit, s a társulatokat politikailag is hitelképes személyiséggel kell megújítani.³⁹ Természetszerűleg a végső hivatkozási- és döntési pont szemében is a felsőhierarchia.

1945. október 7-én az új hercegprímás beiktatási beszéde politikai vetületű munkaprogram:

„Hiányzik nem egy alkotmányos tényezőnk, de az elődök helyén van már az ország prímása. Ha a balszerencse elmúltával a nemzet józansága hidat ver az örvény felett, mint Pontifex, mint hídverő és több mint 900 év jogán az ország első zászlósura, a Ti érseketek, az ország prímása is ott lesz közjogi életünk helyreállításában és továbbvitelében.”⁴⁰

Már most fontos aláhúzni, hogy Mindszenty József kontroverziákat kiváltó megnyilvánulásait egyéniségén kívül⁴¹ lelkipásztori elkötelezettsége,⁴² s annak az új politikai helyzetben sajátosan rá valló interpretációja magyarázza. Mivel kora magyar egyházának gyermeke, az állam és az egyház kapcsolatát a Schütz-féle *Dogmatika* szemlélete alapján értelmezte, melyet a hercegprímási rang évszázados gyökerű közjogi szerepköre⁴³ erősített. A hivatalos meghatározás „oldallagos hatalomról” [potestas indirecta], az állam alárendelődéséről beszél. Az egyház „a dolgok rendes menetében az ideigvaló javak fölötti rendelkezést mindenestül az állam kezében hagyja, de ha ellentétbe jutnak az Egyház céljával, vagy annak biztosítására szükségessé válnak, joga van a megfelelő módon rendelkezni fölöttük”.⁴⁴ Mindszenty-nél tehát szorosan összefonódott a főpásztori küldetés és az (általa) ehhez rendelt politikai cselekvés. Frappáns példa erre, hogy székfoglalója napján már a szlovákiai magyarok ügyében

³⁷ Uo. 17. p.

³⁸ IZSÁK LAJOS: A Keresztény Demokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt, 1944-1949. Bp., 1985. 36. p.

³⁹ EPL. 712/1945. 16. p.

⁴⁰ EPL. 2925/1945.

⁴¹ NAGY TÖHÖTÖM: Jezsuiták és szabadkőművesek. Szeged, 1990. 180–193. p. Nagy szó szerint közli a Szentszék felkérésére írt jellemzését Mindszentyről.

⁴² TÖRÖK CSABA: Mindszenty József bíboros, a lelkipásztor. In: Mindszenty József és kortársai. Vértanú és hitvalló püspökeink. Bp., 2012. 59–94. p.

⁴³ BALOGH MARGIT: Mindszenty József. Bp., 2002. 93–96. p.

⁴⁴ SCHÜTZ, 2008. 141. p.

ténykedik, majd két év múlva, annak „sikertelensége” arra készíti, hogy tudassa XII. Piusz pápával a bíborosi címről való lemondási szándékát.⁴⁵

1945 őszen mindezzel párhuzamosan Lepold Antal, a néhai Csernoch hercegprímás titkára mondja el meglátásait a katolikus politika esélyeiről. A választási előkészületek hónapjaiban, a kettészakadt Demokrata Néppárt okozta pillanatnyi űr idején, kiegyensúlyozottan jellemzi a nyugat-európai, s a bonyolultabb hazai helyzetet:

„Ma nemcsak a liberális és szociáldemokrata pártok szerepelnek, hanem Oroszország győzelme és hatalma miatt erőhöz jutottak a kommunista pártok is. Kívánatosnak látszik, hogy a világnézetiileg közömbös vagy mérsékelt ellenséges polgári illetve nem kommunista pártok mellett egy kifejezetten katolikus párt álljon, mert a keresztény elvektől függ Európa civilizációja s a keresztény elveket – sajnos – ma már csak a katolikusok magyarázzák és képviselik ortodoxe. [...] Ha arról kell véleményt mondanom, hogy Magyarországon a mostani körülmények között szervezzünk-e külön katolikus pártot, igen nehéz helyzetben vagyok.”⁴⁶

Előtűnik az a dilemma, mely nem egy reflexió hátterét adja. Egyfelől a katolikus egyház az előző politikai éra alatt egészen kivételes pozíciót foglalt el az állami, társadalmi életben, másfelől 1945 tavaszától az érték közvetítés korábbi felemás módja egy új politikai erőterben negatívan csengett. A Katolikus Népszövetség Jánosi iratával egyidejű *Pro memoriájából*⁴⁷ már kétféle nézőpont világított ki. Az egyik oldalt Kern Aurél állásfoglalása reprezentálja legplastikusabban: „a katolicizmus súlyos erkölcsi válságba jutott, még ne pártpolitizáljon”. Eszerint a sejtyszerű, egyesületi, hétköznapi közösségszervező jelenlét a megoldás. A másik látószög képviselője, Lutter Alajos viszont keresztény (katolikus) párt szervezésére buzdít. Az utolsóként felszólaló Czettler Jenő miközben a Népszövetség és az Actio Catholica kölcsönös függetlensége (az egyesületi élet felújítása) mellett voksol, zárszóként arra hív, hogy kérjék „a Püspöki Kar aktív támogatását, de ne írásban”.⁴⁸

Imént említett feljegyzésében Lepold Antal végső soron az átláthatóbb jövőbe⁴⁹ helyezi egy új világnézeti párt alakítását. Összegzésül szintén hozzát teszi, hogy „kerülni kell a látszatot, mintha a párt a hierarchia exponense, vagyis a katolikus egyház szerve volna”.

Az eddigiekből is kitűnik, hogy a katolikus társadalmi-, kulturális-, politikai és közélet reorganizációja, átfarmálása, a megváltozott miliőhöz

⁴⁵ BALOGH MARGIT: Lemondási szándék, bevégzett letétel. Mindszenty bíboros „esete” XII. Piuszal és VI. Pállal. In: *Magyar Tudomány*, 2013. 5. sz. 558–562. p.

⁴⁶ EPL. Mindszenty periratok, V-700/11. 86. p.

⁴⁷ EPL. 799/1945.

⁴⁸ A *Pro memoria* a felszólalók között említi dr. Baranyay Jusztint, Strecke Ernőt, Lutter Alajost, Sztrisoovszky Mihályt, gróf Pálffy Józsefet, Dr. Kern Aurélt, Mihalovics Zsigmondot, Közi-Horváth Józsefet, Borján Ferencet, Czettler Jenőt.

⁴⁹ EPL. Mindszenty periratok, V-700/11. 87. p. (Felekezeti párt akkor születhet, „ha Magyarország függetlensége helyreáll és a megszálló hatalom beavatkozása megszűnik” – véli Lepold.)

való adaptálása lehetetlennek tűnt a klérus hozzájárulása és irányítása nélkül. Az Actio Catholica kompromittálódott vezetőinek leváltása egyébiránt a püspökök ellenállása miatt nem volt lehetséges.⁵⁰ A demokratikus közhangulat, a nyugat-európai minta, valamint XII. Piusz mérföldkőnek számító 1944. évi karácsonyi rádióüzenete mégis egy visszafogottabb egyházi irányítás lehetőségét jelenítette meg.

A hercegprímás 1945 decemberében létrehozott egy „Hatos Bizottságot” – világi- és szerzetespap tagokkal.⁵¹ Jánosi József javaslata nem talált meghallgatásra. Feladatuk azt kapták, hogy „félre nem érthető és világos választ” adjanak az általa feltett három kérdésre. Ezek közül az első a katolikus politika századelő óta visszatérő témája volt:

„Alapítassék-e új párt vagy pedig a már meglévő vagy később alakuló politikai pártokon belül szerveződő katolikus blokk képviselje-e a katolikus érdekeket?”⁵²

A tanácskozás nem az „entente”-ot, a már létező pártok katolikus „frakcióinak” együttműködését részesítette előnyben, hanem egy új formáció alakítását, melyben a keresztény értelemben vett „konstruktívnak minősíthető erők tömörülhetnek”. Érvként hangzik el, hogy „az ország jelentős része a hercegprímásban látja – felekezeti különbségek nélkül – azt a magyar férfiút, aki körül felsorakozni lehet”. Mihalovics Zsigmond a prímásnak külön levélben kivonatolta a történeteket.⁵³

1946 tavaszán a Baloldali Blokk megalakulásával a kommunista párt megkezdte ellenfeleinek módszeres és álságos kiszorítását a hatalomból, melyet szétforgácsolásuk, összemorzsolásuk követett.

A bíboros által életre keltett szakértői csapat „Katolikus Közélet Egyházi Bizottsága” néven egy munkatervben pontosította saját hivatását. Vállalták, hogy kidolgozzák

„egy katolikus pártmozgalom szükségességének, lényeges jellegének, taktikájának és programjának egyházi oldalról mérlegelt szempontjait. E szempontok legmagasabb egyházi approbálása [ti. a hercegprímás beleegyezése] esetén tárgyalásba kezdenek a Demokrata Néppárt nemzetgyűlési képviselőivel, fővárosi bizottsági tagjaival és a párt vezetőivel a klérus és a párt belsőleges együttműködéséről.”⁵⁴

Emellett nem hagyták figyelmen kívül a létrehozandó új politikai csoportosulás jellemzőit sem, s az ún. „Nemzeti Néppárt” képében vizionálták azt. A részletek között előkerül egy fontos elem: „A hivatalos Egyház, csak a háttérből és csendes támogatást nyújtson, nem volna szabad az osztrák püspöki kar Dollfuss idejében való nyílt támogató

⁵⁰ GIANONE, 2010. 157–161. p.

⁵¹ Bánáss László, Badalik Bertalan, Kerkai Jenő, Baranyay Jusztin, Közi-Horváth József, Kiss István.

⁵² EPL. Mindszenty periratok, V-700/11. 35–40. p.

⁵³ Uo. 276. p.

⁵⁴ Uo. 124. p. (Dátum hiányában feltételezhető, hogy 1946 tavaszán, nyarán szövegezték.)

magatartását követni.”

Júniusban Mindszenty bíboros Mihelics Vid érdeklődő levelére, aki a Központi Katolikus Körben a katolicizmus közéleti helyzetéről tartott előadást, azt válaszolja, hogy világnézeti harc folytán világnézeti párt is szükségeltetik, s a nyugati értelemben vett demokrácia nem zár ki egy ilyen alakulatot.⁵⁵ Még ebben a hónapban a félhivatalos Magyar Kurir be is jelenti az új pártot, mely „az eddig engedélyezett egyetlen párttal sem azonos”.⁵⁶ Kórody-Katona János erre hivatkozva ír az egyházfőnek. Arról számol be, hogy egy új párt az őszinte demokráciára vágyók számára „valódi elánt” jelentene, de értesülései szerint Sulyok Dezső és Pálffy József a bíboros tudtával folytat tárgyalásokat pártjaik egybeolvadásáról, holott a Szabadságpártban „páholyalapító szabadkőművesek, kapitalisták, régi liberálisok, régi demagógok is helyet foglalnak”. Úgy tartja, hogy „a tiszta és konzekvens keresztény politika sorsát” nem szabadna a Sulyok-párthoz kötni, ezért Mindszenty közbelépését kéri az alku megakadályozására, azzal egészítve ki folyamodványát, hogy a primás adjon felhatalmazást „az arra alkalmas embereknek, hogy a különböző csoportokkal bizalmas tárgyalások megindulhassanak”.⁵⁷ A keresztényszocialista, majd a háború után a kisgazdapártban tevékeny Kórody-Katona értesülései pontosak voltak. Sulyok zárt ülésen jelentette be pártja képviselőtagjai előtt az arculatváltozást, a párt „keresztény alapokra” helyezésének tényét,⁵⁸ miután Endrédy Vendel zirci apát előtt kötelezettséget vállalt a katolikus érdekek képviselésére.⁵⁹

1946 augusztusában a domonkos tartományfőnök, Badalik Bertalan a kisgazdapárt által ambicionált önkormányzati választásokkal összefüggésben rövid, de tartalmas levélben a követendő taktikáról tájékoztatja a hercegprimást.⁶⁰ A kívánt, de a próbálkozások ellenére mégsem létező felekezeti/világnézeti párt kapcsán jegyzi meg: „Az átütő sikerhez szükséges felkészültséggel – különösen személyi téren – nem rendelkezünk.” Mindszenty nem tétlenkedett, arra kérte Svoy Lajos székesfehérvári püspököt, hogy nevezzen meg pár személyt, akik szívesen vállalnának szerepet „a keresztény elvekért harcoló politikai párt elindításánál”.⁶¹

Az 1945 áprilisát követő első másfél év útkeresésének egyik leghűbb tükrö az Actio Catholica Kulturális Szakosztálya Társadalompolitikai Munkacsoportja 1946 őszi ankétjának összefoglalója.⁶² A találkozón a magyar katolikus politika alapkérdéseit vitatták meg. *A klerikális párt*

⁵⁵ Uo. 130. p.

⁵⁶ Uo. 133. p.

⁵⁷ Uo. 127. p.

⁵⁸ Uo. 208. p. (Az irat keltezése: 1946. október 26.)

⁵⁹ Uo. 223. p. (Az irat keltezése: 1946. szeptember 6., illetve 16. A két aláíró eltérő időpontban szignálta a dokumentumot.)

⁶⁰ Uo. 155. p. (A kisgazdapárt végül önként levette a napirendről a választások ügyét.)

⁶¹ Uo. 279. p. (Svoy püspök négy személyt említ: elsőként Székesfehérvár volt polgármesterét, Csitáry Emilt, majd Thaisz Andort, Fejér megye volt alispánját, továbbá Szabó Ferenc volt szociális előadót és Hütter Lipót tanítót. A levél tanúsága szerint Thaisz és Szabó neve ekkor B-listán szerepelt.)

⁶² Uo. 203–207. p.

vagy laikusok irányítása? című alfejezetben pro és contra érvekkel tértek ki a koordinálás és vezetés feszélyező kérdésére. Nem is olyan rég Jánosi József a francia, belga, olasz, osztrák kereszténydemokrácia sikereire utalván arra figyelmeztetett, hogy Európában mindenütt „a katolicizmusnak radikális, szociális és népi politikai” irányzata, vagyis egy újjászületett, demokratikus gondolkodású, a hierarchiától kevésbé függő ága tört előre. Lepold Antal szintén átgondolandónak tartott egy tapasztalatot. Amikor egy katolikus (tehát a klérus valamiféle ellenőrzése alatt álló) párt valamiképp részesedik a hatalomból, gazdasági- és belpolitikai kérdésekben is kénytelen állást foglalni és dönteni. Így annak működéséért a nép nemcsak világnézeti, hanem egyéb téren is „a katolikus egyházat teszi felelőssé”.

Az *Actio Catholica* rezüméje – az alcím által – már az alternatíva megfogalmazásában láttatja a problematikát. A „klerikális párt” szokatlan megnevezés. S itt természetesen nem a baloldali propaganda ellenséges jelzője. Meglepő szókimondással nyilvánítja ki a régi politikai tradíció jelenlétét. A tétet ez a beadvány tárja fel a legkendőzetlenebb módon. Egyik oldalon, a papság meghatározó befolyását feltételezve, a társadalom nagyobb részének esetleges visszakoza vátható, a másikon ezzel szemben a hierarchia támogatásának megvonása. Klerikusok irányítása esetében a hozzáértés hiánya jelenti a kockázatot, a mérleg túlsó serpenyőjében a világiaknak az eszmétől való eltávolodása foglal helyet (amint erre a keresztény-nemzeti Magyarország nem egy példát szolgáltatott):

„A hierarchia közvetlen politikai vezető szerepe mellett szól a tévedhetetlen tan egyenes képviselője és bizonyos konzervatív megfontolások. Ellene szól az, hogy ellenszenvet válthatna ki bizonyos körökben, a papság esetében erőket vonna el a lelkipásztorkodásból, speciális politikai felkészülést és gyakorlatot igényelhetne és az egyházi személyek kompromittálhatnák magukat. Nyílt kérdés, hogy hogyan befolyásolhatná a katolikus jellegű politikai megmozdulás iránti közbizalmat.

Laikusok irányítása mellett szól az, hogy könnyebben mozoghatnak, speciálisan készülhetnek fel, nagyobb hozzáértésre tehetnek szert, nem kompromittálják közvetlenül az Egyházat. Katolikus jellegű párt vagy pártok működésénél elengedhetetlen az, hogy a hivatalos katolikus tanításhoz, és az ott szereplő személyek az egyházfegyelemhez tartásuk magukat. Ellene szól, hogy nagyobb az elvi tévedés lehetősége és esetleg ellenszenvet ébreszthetne a hierarchia részéről. Nyílt kérdés, hogy a katolikus politikai mozgalom laikus irányítása esetén hogyan volna biztosítható a kölcsönös bizalom a klérussal.”⁶³

⁶³ Uo. 205–206. p.

Konklúzió: rövid előzetekintés

A második országgyűlési választások (1947. augusztus 31.) előtt újfent előtérbe került „a valláserköleési gondolatot” felvállaló párt kérdése. Egy 1947. július 15-i *Pro memoria*⁶⁴ időhiány miatt egy már regisztrált politikai szerveződés kiaknázását szorgalmazta. Az auktor Sulyok Dezső Szabadságpártja ellenében a Barankovics-féle Demokrata Néppárt átfőmálását latolgatta, mégpedig irányadó politikusai egy részének, főképp vezetőjének semlegesítésével. „Amennyiben a Demokrata Néppárt kereteinek kialakítása terén (penetrálás) mindazok a személyi és tárgyi előfeltételek teljesülnének, amelyeket az arra hivatott tényezők a világnézeti gondolat képviselőjében a párt jelenleg létező keretével szemben szabnak”,⁶⁵ egy, az egyházi vezetés előtt is hitelesített világnézeti párt indulhat. A megszabott kikötések – ahogy még e hónapban kiderült – a valóságban egyet jelentettek volna a direkt irányítással, a pártvezetés és a pártsajtó kézben tartásával.⁶⁶ Bár a beadvány kizárta „a hierarchia aktív részvételét” a választási ügyekkel kapcsolatban (helyette a „közreműködést” preferálta), mondván, hogy „sem általános politikai, sem egyházipolitikai szempontból nem lenne kívánatos egy deklaráltan egyházi vagy papi felügyelet alatt álló politikai párt létesítése,” a Badalik tartományfőnök és Endrédy apát képviselte bíborosi követelménysor tartalmában inkább ehhez állt közel, mintsem a másik, a participációs lehetőséghez, amelyet következőképp definiáltak: „egy világnézeti tartalommal megtöltött párt a hierarchia részéről toleranciát élvez annak fejében, hogy a hitelvi és világnézeti kérdésekben a hierarchia irányításához igazodik”.

A 20. századi magyar történelem egyik legizgalmasabb, várakozással, valós és csalfa lehetőségekkel tűzdelt rövid időszakában – a vesztes háború és a békeszerződés megkötése között – a magyar katolikus egyház felső vezetése nem tudta maga mögött hagyni megszokott működési mechanizmusait. Egy demokratizálódó társadalomban a „katolikus érdekeket” demokratikus gondolkodásmód (a laikusok iránti bizalom és a világiak döntési autonómiája) nélkül képviselte. E magatartás eredete részben a kora újkorban rögzült egyházmodell, részben a sajátos köztes-európai politika-, társadalom- és egyháztörténeti fejlődés, részben Mindszenty hercegprímás karaktere és politikai helyzetmegítélése,⁶⁷ s nem utolsósorban annak a „felsőbb cél”-nak a féltése, amelyet a Katolikus Közélet Egyházi Bizottsága öntött szavakba:

„Isten ama örök szándékai után kell kutatnunk, amelyek érvényesülni hivatottak a mai magyar élet körülményei között, akár az állami élet tekintetében, akár a vallás-politika, a kultur-politika és gazdasági-

⁶⁴ Uo. 229–233. p.

⁶⁵ Uo. 232. p.

⁶⁶ GERGELY JENŐ: A kereszténydemokrácia Magyarországon. In: *Múltunk*, 2007. 3. sz. 150. p. A legérzékenyebb pontok: Barankovics lemondása a főtitkári posztról, a pártvezetőség 60%-a Mindszenty híveiből kerülhet ki, a *Hazánk* szerkesztőségét a hercegprímás nevezi ki, a világnézeti tanácsadó a Püspöki Kar irányítását követi.

⁶⁷ Nagy Töhötöm levele Mindszentynek, 1946. június 24-én. Közli: BALOGH, 1998. 188–197. p.

politika területén. Ez úton lesz a katolikus közélet a jóakarató emberek szemében az Egyház javára »argumentum fidei et motivum credibilitatis«.⁶⁸

A felsőklérus reguláló szerepét a konkrét kontextusban, az említett szempontok összességét figyelembe véve szabad minősítenünk.

⁶⁸ EPL. Mindszenty periratok, V-700/11. 124. p.

A sajóvárkonyi plébánia anyakönyvi forrásai (1695. augusztus 18. – 1737. május 4.)¹

Kovács-Veres Tamás Gergely

A történeti Borsod vármegye északi határát jelképező Hangony-patak középfolyása mentén fekszik a történelmi Bolyok község.² Római katolikus temploma már az Árpád-korban is állt.³ A későbbiekben két, kőből épült egyházzal rendelkezett.⁴ A törökkori pusztítások hatására a környék települései hanyatlásnak indultak. 1556-ban a füleki bég felégettette Bolyokot⁵ és templomát,⁶ így a település időlegesen néptelenné vált. Nemcsak az itt élők, de maga a katolikus egyház is sok kárt szenvedett. A jelentős világi kártételek mellett az anyaszentegyház hitéleti válsággal is küzdött. A 16. században Nyugat-Európában meginduló reformáció hazánkat is áthatotta. Elsősorban a nagybirtokosok, mint Perényi Gábor⁷ abaúji, és Bebek Ferenc gömöri főispán hatására a borsodi főesperesség falvainak fele még e század közepén protestáns lett. Példájukat követve a helyi középbirtokosság is hasonlóan járt el. Tetézte a problémát, hogy 1550 és 1596 között e terület a török hódoltsághoz tartozott. A 17. század első felében a protestáns erdélyi fejedelmek uralma alá került az egész megye, amelyben 1699-re csupán 7 katolikus plébánia maradt. Várkony⁸ falu az egri káptalan birtoka volt, amelynek tulajdonlása egészen az Árpádok korába nyúlik vissza.⁹ 1327-ben a helybeli pap a káptalant képviselte, 1544-ben pedig már annak kizárólagos territóriumaként tűnik fel.¹⁰ Ebből

¹ A dolgozat rövid összefoglalása 2012. november 21-én *A sajóvárkonyi plébánia legkorábbi anyakönyve (1695–1737)* című előadásban hangzott el, az *Interdiszciplinaritás a régió kutatásban* elnevezésű fiatal kutatók számára rendezett, III. nemzetközi konferencián.

² Bolyok, Ózd és Sajóvárkony községek 1940. január 1-jén egyesültek Ózd nagyközséggé, 1949-től város.

³ KOVÁCS VERES TAMÁS GERGELY: Bolyok község a középkori oklevelek tükrében, 1301–1526. Bp., 2011. 12. p.

⁴ Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásainak jegyzőkönyvei. Borsod vármegye, 1768–1769. Szerk.: Kovács Béla. Eger, 1998. 218. p.

⁵ BOROVSKY SAMU: Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelenkorig. Bp., 1909. (továbbiakban: BOROVSKY, 1909.) 85–86. p.

⁶ Ózd. In: Magyar Katolikus Lexikon. I–XV. Szerk.: Diós István – Viczián János. Bp., 1993–2009. Online: <http://lexikon.katolikus.hu> (2012. szeptember.) (továbbiakban: Kat.Lex.)

⁷ Soós Imre Perényi Pétert említi, de fia esetében sokkal inkább kimutatható a protestantizmus támogatása. Ld.: SOÓS IMRE: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp., 1985. (továbbiakban: SOÓS, 1985.) 37. p.

⁸ 1904 óta Sajóvárkony néven ismeretes, ma Ózd város része.

⁹ BOROVSKY, 1909. 17. p.

¹⁰ SÁRKÖZI ZOLTÁN: A település története a Vasmű alapítása előtt. In: Az Ózdi Kohászati Üzemek története. Szerk.: Berend T. Iván. Ózd, 1980. (továbbiakban: SÁRKÖZI, 1980.) 26. p.

következően a reformáció sem itt nem tudott gyökeret verni, sem pedig a később Várkonyhoz kapcsolódó filiákban. Tehát Várkony, Bolyok és Ózd községek a katolikus vallás kis szigeteiként emelkedtek ki a környező protestantizmus tengeréből.

A középkorban önálló plébániák működtek Bolyokon, Ózdon és Várkonyon, de a török korban nyilvánvalóvá vált, hogy nem állnak meg a lábukon. Nincs adatunk arra vonatkozóan, hogy pontosan mikor lettek a várkonyi egyház filiái. Egy korábbi feldolgozás szerint Ózd már 1597-ben Várkony irányítása alá került, Bolyok pedig 1623-ban vált leányegyházává.¹¹ Az 1597. esztendőből ismerünk egy, a dézsmaszedők részére kiállított nyugtát, melyet a várkonyi plébános adott ki gabonajárandóságának átvételét követően: „*En Melhior Somogi parochus varkonien[sis] attam az en kezem roasat ez tisztelet[es] uraimnak hagi ennekem igazan meghattak az sedecima parst ugi mint abafaluabol es osdrol az ugi mint crucis 3 ma[nipulos] vero 6 en is attam levelemet es pecetes levelemen kezem vonását m.p. Blasius l[itte]r[a]tus.*”¹² Igaz, hogy Somogyi Menyhért nem tüntette fel az évszámot a kiadott menedéken, ám az az 1597-es tizedjegyzékhez van csatolva. A nyugtát a dézsmás segédje, Balázs deák is aláírta, aki a gabonatized adminisztrációjában vett részt. Ebben az évben a bor dézsmálását is ő, valamint az egri Szabó Tamás és Erdeli György végezte. A plébános az írás szerint tizenhatod részt kapott, 1 gelima és 21 kéve mennyiségben (1,02 mázsa).¹³

A következő levél már mindhárom települést megemlíti: „*Ego Johannes Dosay pastor eccl[esi]ae Varkonien[sis] cum filialibus Boliok Adafalva¹⁴ et Ozd percepi octavam partem ab egregiis dominis Thoma Katona Francisco Ventei et Andrea Zakani una cum Stephano Szőke decimatoribus suae majestatis frug[um] auth[umnalis] g[e]l[im]as 2 man[ipulus] 1 den[aros] 8 de quibus eosdem dominos decimatores quietos reddo, in cujus rei testimonium dedi quietantiam sigillo proprio confirmatam. Dat[um] ex Vadna Anno 1620 die aug[ust]i 23. Idem qui supra.*” – „*En, Dosay János a várkonyi egyház pásztora, Bolyok, Abafalva*

¹¹ A dátumokat az Ózdi Kohászati Üzemek történetében olvashatjuk, ahol a fejezet írója – Sárközi Zoltán – Borovszky Samunak, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárban lévő kéziratot feljegyzéseire hivatkozik. Borovszky pedig minden bizonnyal a dézsmajegyzékekhez csatolt nyugták adataiból indult ki az évszámok meghatározásakor. Ld. SÁRKÓZI, 1980. 30. p.

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL. BAZmLt.), XV-32. (= Mikrofilmgyűjtemény. Dézsmajegyzékek.) 1597. év 369. tek.

¹³ Gelima = más néven kalangya vagy kepe, amely általában 15-60 kévéből állt. A 16. században vidékünkön a 30 kévés fajtája dívott. De mint az a dézsmajegyzékekből kiderült, 1601 és 1609 között áttértek a 32 kévét tartalmazó gelimára. 1609-ben 40-nel, 1616-ban 32-vel, 1619-ben 30-cal, 1620-1621-ben 40-nel, 1622-ben pedig 30-cal tették egyenértékűvé azt. Ha a vidékünkön elterjedt gelimával számolunk, amely 30 kévét tartalmazott, kévéként 2 kg-os cséplési súlyt kalkulálva, akkor egy gelima 60 kg szemes gabonát ad. Ld.: 16. századi dézsmajegyzékek. Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Közép-Szolnok megyék. Szerk.: N. Kiss István. Bp., 1960. (továbbiakban: N.KISS, 1960.) 9. p.

¹⁴ Helyesen Abafalva, másnéven Kiszvárkony.

és Ózd filiákban a nyolcad részt átvettem a jeles Katona Tamás, Ventei Ferenc és Zákány András uraktól – Szőke Istvánnal együtt – őfelségének decimátoraitól őszi búzából 2 gelimát, 1 kévét és 8 dénárt, mellyekről ugyanezeknek a decimátor uraknak ezt a nyugtatványt kiadtam, ennek az ügynek a bizonyosságára kiadtam ezt a saját pecséttel megerősített nyugtát. Kiadatott Vadnán, 1620. augusztus 23-án. Ugyanaz aki föntebb.”¹⁵ Ez esetben 1,22 mázsa őszi búza a plébános járandósága.

Bolyok az 1622-ben kiadott nyugtában is leányegyházként szerepel: „Ego plebanus Merchensis Georgius Zerdahely percepi ex decimis octavam partem cub[ulus] frugu[m] quat[t]uor den[aros] 30,5 ex possessione Sajó Nemet et Ccenter Osd Baljok ex philiati[bus] coram dominus (sic!) egregiis decimatorib[us] videlicet d[omi]nus (sic!) Franciscu[s] Vetey et Johannes Mihaliko super quibus sua[m] dominationem quieto. Datum 24. augusti An[n]o 1622. Idem qui supra.” – „Én, Szerdahely György mercesei¹⁶ plébános a dézsmákból a nyolcad részt 4 köből búzát és 30,5 dénárt átvettem Sajónémeti faluból és Center,¹⁷ Ózd, Bolyok filiákból, a tekintetes dézsmás urak előtt, tudniillik Vetey Ferenc és Mihaliko János urak előtt, amelyről az uraknak¹⁸ adom ezt az elismervényt. Kiadatott 1622. augusztus 24-én. Ugyanaz aki föntebb.”¹⁹ A 4 köből²⁰ búza 2,32 mázsának felelt meg. Bolyok ekkor 50 dánért fizetett cathedaticum²¹ címén.

Az igazolások jól mutatják a helyi egyházi viszonyokat. Mivel nem állnak rendelkezésre minden évből, így pontosan nem lehet megmondani, hogy Bolyok és Ózd mikor vált Várkonyi filiájává. Nem csak a pusztítások következményét kell ebben látnunk, hanem a paphiányt is, mely ilyen lépésre sarkallta az egyházat. A középkorra és a török korra vonatkozó iratanyag – ha volt is – sok mással együtt teljesen megsemmisült. Az azt követően megmaradt anyakönyvek viszont még mindig a sajóvárkonyi plébánia hívőisében pihennek, annak ellenére, hogy napjainkban már Bolyok és Ózd is önálló e tekintetben,²² és a sajóvárkonyi egyházi teendőket is az ózdi tisztelendő úr látja el oldallagosan. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának gyűjteménye mikrofilmtekerceken őrzi az egyházi anyakönyvek másolatait, amelyek lelőhelyei és fontosabb adatai – sok egyéb mellett – egy online adatbázisban is elérhetők a világhálón.²³ A levéltárnak azonban nincs tudomása ennek létezéséről, miként ez

¹⁵ MNL. BAZmLt. XV-32. 1623. év 378. tek.

¹⁶ 1904 után Sajómercse.

¹⁷ 1978-ig önálló település, azóta Ózd város része.

¹⁸ A „suam dominationem” egyes számban van, de a nyugta bizonyosan mindkét decimátornak szólt.

¹⁹ MNL. BAZmLt. XV-32. 1622. év 377. tek.

²⁰ Ebben az időben a kassai gabonaköből volt az elterjedt mértékegység, amely 58,2 kg-nak felelt meg. Ld. BOGDÁN ISTVÁN: Magyarországi úr-, térfogat-, súly- és darabmérték 1874-ig. Bp., 1991. (továbbiakban: BOGDÁN, 1991.) 294–299. p.

²¹ A templom lelki gondnokságáért és a lelkész anyagi háttérének biztosítása címén kis értékű illetéket fizetett a püspöknek.

²² Bolyok 1930-ban lelkészség, 1944-ben pedig önálló plébánia lett. Ózd már 1919-ben önállósodott.

²³ A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Adatbázisa: <http://193.224.149.8/adatbazisokol> (2012. szeptember.)

adatbázisukból is kitűnik. Más források azonban említést tesznek róla.²⁴

Az egyházi anyakönyvek megjelenése a 15. századra nyúlik vissza, de vezetésüket kötelező jelleggel csak a tridenti zsinat (1545–1563) rendelte el.²⁵ Azonban Európában és Magyarországon már ezt megelőzően is (a 14. századból illetve a 15. század elejéről) vannak adatok, amelyek az egyházi anyakönyvezés nyomaira utalnak.²⁶ Hazánkban az 1515-ös veszprémi zsinat újítása volt a keresztelési anyakönyvek vezetésének elrendelése a lelki rokonság ellenőrzése és az életkor könnyebb megállapítása céljából. Magyarországon területén 1895-tel bezárólag egyházi, felekezeti anyakönyvezés történt. Az állami anyakönyvezést az 1894. évi XXXIII. törvénycikk vezette be, amely 1895. október 1-jén lépett hatályba.

A várkonyi plébánián lévő egyéb iratok – mint a *Historia Domus* – mellett egy kis alakú könyvecske került elő, a borító belsejére felírták az 1695-től Várkonyon tevékenykedő plébánosok nevét – igaz, néhány évtizeddel később.²⁷ A borítótöredéken csak évre pontosan jegyezték fel ezek hivatali idejét, az anyakönyvi szövegekben azonban saját maguk pontosabban is szólnak beiktatásukról és annak idejéről. A lista nem említi Party²⁸ Istvánt, aki 1695-ben volt plébános.

1696 tavaszán Csomortányi Imre nevével találkozunk a bejegyzések közé ékelt, töredékes szövegrészben: „Anno 1696 [...] pater Emericus Csomortani actualis plebanus [...] [ecc]lesiae Sancti Nicolai in Várkony.” (3. p.) – „Csomortány Imre atya, Szent Miklós egyházának jelenlegi plébánosa Várkonyon.” Érdekessége, hogy feltűnik benne a Szent Miklós tiszteletére szentelt várkonyi templom.

1697. március 26-tól kezdve más vezette a matriculát: „Ego Nicolaus Enekes p[ro] t[unc] licentiatu[s] in Sajó Nemethi.” (3. p.) – „Én, Énekes Miklós jelenleg sajonémeti licenciátus.”

A könyv 244. oldalán lévő oklevél – melyről a későbbiekben részletesen szólok – 1699-ben Csomortányi Imrét tünteti fel aktuális plébánosként.²⁹ Ezt az információt más forrás is alátámasztja.³⁰

A keresztelesek között olvashatjuk: „Anno 1704 die 6bris Matthias Varassy pro tunc plebanus Varkoniensis.” (23. p.) – „Az 1704. év szeptember hó 6. napján Varassy Mátyás most várkonyi plébános.” Nem

²⁴ A Magyar Katolikus Lexikon szűkszavúan megemlíti Sajóvárkonyra vonatkozóan: „Anyakönyvei 1695-től.” (Ld. 6. sz. jegyz.) Az Ózdi Kohászati Üzemek Történetében: „1695-ben kezdték el vezetni”. Ld. SÁRKÖZI, 1980. 35. p. Ugyanezzel az évszámmal indít: A magyarországi katolikus egyházi levéltárak anyagának fondjegyzékei. Plébániai levéltárak. Szerk.: DÓKA KLÁRA. 2/A. köt. Bp., 1987. 54. p.

²⁵ A Magyar Országos Levéltár Filmtárában mikrofilmen őrzött anyakönyvek katalógusa. Tematikai konspektus. Szerk.: Kálniczky László. Bp., 1998. (továbbiakban: KÁLNICZKY, 1998.) 12. p.

²⁶ MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN: Név és jog. A névviseles jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon. Bp., 2013. 78–80. p.

²⁷ A felsorolás utolsó soraiban a „Parochus Varkonyiensis Alex. Sz.” bejegyzés olvasható, Szavas Sándor pedig csak 1759-től volt várkonyi plébános.

²⁸ Soós Imre Pathy Istvánnak írja. SOÓS, 1985. 183. p.

²⁹ „Quod r[evere]ndus d[omi]nus Emericus Csomortányi modernus plebanus Varkonyiensis.”

³⁰ SOÓS, 1985. 183. p.

sokkal később: „P[ater] Gabriel Szentmiklósy ingressus sum plebaniam Várkonyiense[m] in vigilia SS[anctorum] apo[sto]lorum Simonis et Judae Anno 1706. dum Germani cu[m] Rascianis furtib[us] grassarent[ur] in Hungaria.” (31. p.) – „[Én,] Szentmiklósy Gábor léptem be a várkonyi plébániába, Simon és Júdás szent apostolok ünnepének előestéjén 1706-ban [1706. október 27.], amikor a németek a rácokkal kegyetlenkednek Magyarországon.” A borítófedél is hasonlóképpen örökíti meg mindezt: „suc[c]essit Gabriel Szentmiklósy tempore kuruczonico Anno 1706.” – „utóda Szentmiklósy Gábor a kuruc időkben, 1706-ban”.

1709. március 5-től Páldy István vezette a gyülekezetet. 1714. augusztus 16-án egy újabb anyakönyvi bejegyzéssel találkozunk, amelyben a leendő utód így írt: „ego Josephu[s] Petrásko³¹ p[ro] tunc paroch[us] Balaton[iensis]” – „én, Petrásko József jelenleg balatoni plébános.” (49. p.) Majd 1714. szeptember 9-től lett Petrásko János József egri kanonok és borsodi főesperes a lelképásztor. (50. p.) 1730. december 6-án Bolyki Ignácot iktatták hivatalába, aki így örökítette meg az eseményt: „Laudetur Jesus Christus postquam a[dmodum] r[everendus] d[omi]nus Josephus Petrasko canonicus Agriensis et v[ice] archidiaconus Borsodiensis in D[omi]ne pie obivisset ego p[ater] I[gnatius] Bolyki sum installatus in parochum Varkoniensem die 6 xbris A[nno] 1730” (101. p.) – „Dicsértessék a Jézus Krisztus! Mióta az Úr kegyelmében meghalt a főtisztelendő Petrásko József úr, egri kanonok és borsodi alesperes, én, Bolyki Ignác vagyok beiktatva a várkonyi plébániába az 1730. év december hó 6. napján.” Ő egészen 1746-ig³² állt a gyülekezet élén.

A könyvet végiglapozva elmondható, hogy – egy esküformulát, illetve néhány rövid bejegyzést leszámítva – latin nyelven íródott.³³ A „címoldal” a „Protocollum” (jegyzőkönyv) és a „Liber [Parochialis]” (egyházközségi) könyv szavak olvashatóak. Alattuk jól kivehetően a „Baptizatoru[m]” (kereszteltek) és az 1695-ös évszám látható. Majd a „Filialium quoq[ue] Bolyok et Ozd” – „filiái is Bolyok és Ózd”. Előtte szerepelhetett Várkony neve anyaegyházként, de az a rész megsemmisült.

A könyv az 1695-ben született csecsemők keresztelésére vonatkozó bejegyzésekkel indul, az első augusztus 18-án kelt. 1737. május 4-én keltezték az utolsó ilyen beírást (148. oldal), ezt követően az elhunytakra vonatkozó információk következnek. Mivel a korszakban mindhárom településnek kisszámú lakossága volt, így egy könyvben vezették a keresztelésekre, házasságokra és halálozásokra vonatkozó adatokat.

A matricula – a korszak más forrásaihoz hasonlóan – latin nyelven íródott, bejegyzései formulákra épülnek, jelentős számú abbreviációt tartalmazva.³⁴ A keresztelések esetében a szülők után a keresztszülők

³¹ A Magyar Katolikus Lexikon Petraskó alakban említi a nevét. Ld. 6. sz. jegyz.

³² Ld. 6. sz. jegyz.

³³ Ez úton is köszönetemet fejezem ki dr. Tóth Krisztina egyet. adjunktusnak a latin nyelvű szövegek átírásához és fordításához nyújtott segítségével, valamint számtalan gyakorlati tanácsáért és lektori tevékenységéért.

³⁴ A szövegben szereplő latin és magyar nyelvű rövidítéseket [] között oldottam fel és a magyar nyelvű betoldásokat is ilyen formában jelöltem. A magyarázatok () között találhatóak, a szöveghagyást [...] jeleztem. A latin szövegrészekhez nagyköjtőjellel kapcsolódnak a fordítások.

megnevezése következik. Van azonban kivétel ez alól: „1696. november 20. Baptizavi i[n]f[an]tem n[omi]ne Andrea[m] ex parentibus Michaelae Nagy et Margarita[m] (sic!) Christon, matrina ejus Elizatbetha Ipacs.” (4. p.) – „Megkereszteltem az András nevű csecsemőt, szülei: Nagy Mihály és Kriston Margit, keresztanyja Ipacs Erzsébet.” A „nomine” kifejezés helyett időnként a „cui impositum nomen” – „akinek neve” formulát is alkalmazták.

A feljegyzések döntő hányadában csupán a keresztelés napját tüntették fel, a tényleges születési dátumot nem. Néhány kivételt ez alól is találunk: „1703. március 18. Baptizavi infantem n[omi]ne Josephu[m] natu[m] 16 ex parentibus Michaelae Antal et Anna Nemet de Varkony. Patrini fuerunt Gasparus Csizmadia et Anna Bencs de eodem loco.” (19. p.) – „Megkereszteltem a József nevű 16-án született csecsemőt, szülei: Antal Mihály és Német Anna Várkonyról. Keresztszülők voltak: Csizmadia Gáspár és Bencs Anna ugyanarról a helyről.” 1703. március 16-a pénteki napra esett, 18-a pedig vasárnapra. A korszak jellegzetessége, hogy a lelkipásztor a kereszteleseket általában a vasárnapi istentisztelet után végezte el. Az eseményeket mindig utólag, akár néhány nappal később, emlékezetből vagy előzetes feljegyzések alapján vezette be az anyakönyvbe, ami pontatlanságokhoz vezethetett.³⁵ Ez azt is jelenti, hogy a születés és a keresztség időpontja nem esik egybe, a köztük eltelt idő néhány nap esetleg egy-két hét is lehetett. A bejegyzésekben a születés és a keresztelés napjához viszonyított eltérésekre használták a „pridie” (előző nap) az „eodem die” (aznap) és a „postridie” (másnap) kifejezéseket.

A helyi települések magyar népessége mellett néhány helyen az itt élő, kisszámú cigányságra is találunk utalást: „1704. június 30. Baptizavi i[n]fante[m] ex natione zingarica Georgyu[m] parentes ejus Casparus Csuha et N. N. patrini Mathaeus Hagyo et Catharina Nemet” (22. p.) – „Megkereszteltem a cigány etnikumú György [nevű] csecsemőt, szülei: Csuha Gáspár és N. N., keresztszülők: Hagyo Mátyás és Német Katalin.”

Maga a lelkipásztor is vállalhatott keresztszülőseget: „1710. június 8. Baptizavi infantem n[omi]ne Stephanu[m] ex parentibus catholicis Stephan[us] Csák et Anna Havas, patrini ego pleban[us] Steph[anus] Páldy Varkon[iensis] et Dorothea Kutacs. Uraiensis.” (43. p.) – „Megkereszteltem az István nevű csecsemőt, szülei: Csák István és Havas Anna katolikusok, keresztszülők: én, Páldy István várkonyi plébános és Kutacs Dorottya. Urajiak.” Mellette lapszélen a következő megjegyzés olvasható: „Iste Stephanus fuit canonicus, cantor agr[iensis] et abbas.” – „Ez az István volt a kanonok, az egri éneklőkanonok és az apát.” A kommentárt egy későbbi plébános írta oda, kézírása alapján valószínűleg Petrásko József.

A reformáció hatására több katolikus felekezet is létrejött, melyek az anyaszentegyház értékrendje szerint eretneknek minősültek, és sokat kellett még várniuk egyenjogúsításukra. Több helyütt a plébános utalt is a szülők vallási hovatartozására: „1711. február 21. Baptizavi infantem n[omi]ne Petru[m] natu[m] ex parentibus hereticis Petro Kovács et Juditha Hromecz Bolykiensib[us]. Patrini fuer[unt] Stephan[us] Sárközy et

³⁵ SÍPOS SÁNDOR: Debreceni anyakönyvek. In: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve, 17. Szerk.: Gazdag István. Debrecen, 1965. 145. p.

Catharina Antal Varkonienses catholici.” (45. p.) – „Megkereszteltem a Péter nevű csecsemőt, aki bolyoki Kovács Péter és Hromecz Judit eretnek szülők gyereke. Keresztszülők voltak: Sárközy István és Antal Katalin, várkonyi katolikusok.” A keresztszülők általánosságban nem férjet és feleséget jelöltek, hanem csak a szülők által felkért feleket. A későbbiekben, ha férj és feleségről volt szó, akkor azt pontosan rögzítették (X consors ejusdem Y). Elvéve a „patrini fuerunt” kifejezés helyett a „eundem suscepunt” - „ugyanőt tartották (t.i. a keresztvíz alá)” formula is feltűnik. (6. p.) A nemesség ténye ritkán jelenik meg a bejegyzésekben: „patr[ini] Martin[us] Csató et n[o]b[il]is Catharina Antal, o[mn]es Várkony[i]enses.” (56. p.) – „keresztszülők: Csató Márton és nemes Antal Katalin, mindannyian várkonyiak.”

A feljegyzésekben különböző foglalkozások is fel-feltűnnek: „1722. február 22. Bapt[izavi] inf[antem] n[omi]ne Annam Adami Petrásko et Reginae Sigmond c[atho]l[ici]. Patr[ini] fu[erunt] Fridericus Hajndrich braxator Várkonyiensis et consors ejusdem Regina Szopko.” (67. p.) – „Megkereszteltem az Anna nevű csecsemőt, [akinek szülei:] Petrásko Ádám és Zsigmond Regina katolikusok. Keresztszülők voltak: Hajndrich Frigyes várkonyi sörfőző és felesége Szopkó Regina.” Valamint: „1727. január 8. Bap[tizavi] inf[antem] n[omi]ne Matthiam Andreae Enekes et Elisabethae Antal c[atho]l[ici]. Patr[ini] Matthias Holub educil[ia]tor et Juditha Ladányi.” (86. p.) – „Megkereszteltem a Mátyás nevű csecsemőt, [akinek szülei:] Énekes András és Antal Erzsébet katolikusok. A keresztszülők: Holub Mátyás kocsmáros és Ladányi Judit.”

Az 1695 és 1737 között keletkezett adatokon végigtekintve elmondható, hogy döntően az egyelemű keresztnévadás volt a jellemző. Azonban előfordult a kételemű is, elsősorban a nemesség körében. Az ikrek esetében változatos a névanyag, de minden bizonnyal vallási okokból az „Ádám és Éva” nevek kedveltek voltak a keresztségben: „1717. december 13. Bap[tizavi] infantes gemellos ex illegitimo thoro natos Adamum et Evam, matre Dorothea Galambos hic per transen[n]am pariente[m], patr[ini] fu[erunt] Adami Gregorius Morocz et Catharina Putor, Evae vero Joannes Oszrokaczky et Catharina Forgács.” (55. p.) – „Megkereszteltem a törvénytelen ágyból született ikreket, Ádámot és Évát, anyjuk Galambos Dorottya itt, út közben szült meg, Ádám keresztszülei: Morocz Gergely és Putor Katalin, Éváé pedig: Oszrokaczky János és Forgács Katalin.”

A többelemű keresztnévadás jelenik meg a következőben is: „1719. március 11. Adm[odum] r[everendus] d[ominus] Michael Pukancsay pleban[us] Sz[ent] Simon[i]ensis bapt[izavi] infantem n[omi]ne Catharinam An[n]a Mariam, d[omini] Pauli Bollyki et Helenae Utasi c[atho]l[ici], patr[ini] fu[erunt] perill[ustr]is ac g[e]n[er]osus d[ominus] Philip[p]us de Dickvaler capitaneus i[n]c[lyt]i regiminis Althann et consors ejus[dem] magnifica d[omi]na Anna Maria N. in Sz[ent] Simon hybernantes.” (58. p.) – „[Én, az] igen tisztelt Pukancsay Mihály szentsimoni plébános úr megkereszteltem a Katalin Annamária nevű csecsemőt, [akinek szülei:] Bollyki Pál úr és Utasi Heléna, katolikusok, keresztszülők voltak: a szentsimoni téli száláson lévő nagyméltóságú és nemzetes Dickvaler Fülöp úr az Althann ezred kapitánya és felesége N.³⁶

³⁶ A plébános nem ismerte a feleség vezetéknevét, így azt „N.” rövidítéssel helyettesítette.

Annamária nagyságos úrnő.” Mindezt a várkonyi plébánia anyakönyvébe a közeli Szentsimon község plébánosa jegyezte be. Az ilyen áthallások azért szerencsések, mert más települések papjairól is információt kapunk. Nem csak ebben a példában, de másutt is olvasható, hogy császári sereg kvártélyozik a helyi településeken, és ezek katonái a későbbiekben házasulandóként, szülőként vagy keresztszülőként tűnnek fel. (69. és 221. p.) Köztük magas rangú tiszteket is találunk, akik igyekeztek kölcsönösen jó kapcsolatot ápolni a helybeli birtokos nemességgel.

Az anyakönyv használatának időszakában nemcsak plébánia működött Várkonyon, hanem ehhez kapcsolódóan egyházi iskola is. Hogy ez milyen múltra tekint vissza, ebből a forrásból nem derül ki, viszont iskolamestereiről több ízben is olvashatunk: „die 24 novembris baptizavi infant[em] no[mi]ne Juditham natam die eadem ex parentib[us] Stephano Sárközi p[ro] tunc ludimagistri Várkonyi[ensis] et consorte ejus Catharina Antal. Patrini Petrus Kovács [et] Elizabetha Pap.” (31. p.) – „[1706.] november 24-én, Judit néven kereszteltem meg az e napon született csecsemőt, szülei: Saárközi István, aki most várkonyi iskolamester és felesége Antal Katalin. Keresztszülők: Kovács Péter és Pap Erzsébet.” 1710. február 4-én keresztszülőként vett részt egy keresztelésen, ahol „scholae magister”-ként (iskolamester) jelenik meg. (41. p.) 1716. augusztus 16-án pedig: „eccl[esi]ae Varkonien[si] rectoris” – „a várkonyi egyház rektora” tisztséggel szerepelt.

Később egy másik iskolamester tűnik fel: „1720. október 10. Bapt[izavi] inf[antem] n[omi]ne Josephum Martini Puskas ludi mag[ist]ri Várkonyien[sis] et Annae Bellanyi c[atho]l[ici]. Patr[ini] fu[erunt] Adalbertus Fürjes et Catharina Pap, Ományienses.” (62. p.) – „Megkereszteltem a József nevű csecsemőt, [akinek szülei:] Puskás Márton várkonyi iskolamester és Bellányi Anna, katolikusok. Keresztszülők voltak: Fürjes Béla és Pap Katalin, Ományiak.”³⁷ Puskás Mártonnak 1722. április 5-én Anna nevű lánya (68. p.), 1729. május 23-án pedig János nevű fia született. (96. p.) Mindhárom bejegyzésnél iskolamesterként szerepel, tehát 9 éven keresztül folyamatosan hivatalában volt. A ludimagiszter nem feltétlenül volt szakképzett ember, sok esetben csak írni-olvasni tudott, és ezt ilyen alacsony szinten elegendőnek vélték az oktató tevékenységhez.³⁸

Több következtetés vonható le az alábbi jegyzetből: „1721. december 15. Bapt[izavi] inf[antem] n[omi]ne Paulum Petri Kovács et Judithae Grolmis c[atho]l[ici] Bollykien[ses]. Patr[ini] fu[erunt] Joseph[us] Kötényi l[udi] m[a]g[iste]r Sz[ent] Simoniensis et consors ejusd[em] Susanna Miko.” (66. p.) – „Megkereszteltem a Pál nevű csecsemőt, [akinek szülei:] Kovács Péter és Grolmis Judit, bolyoki katolikusok. Keresztszülők voltak: Kötényi József szentsimoni iskolamester és felesége Mikó Zsuzsanna.” 1703. szeptember 2-án a házaspár akatolikusként (acatholicis, vagyis: nem katolikus) tűnik fel, Kovács Péter kálvinista (calvino), felesége pedig lutheránus (lutherana) volt. (20. p.) Az 1711-ben még „eretnekként” (hereticis) megjelenő Kovács Péter és felesége 1714. december 5-én már

³⁷ Csokva és Omány Árpád-kori községek, 1943-ban egyesültek a mai Csokvaománnyá.

³⁸ TOMISA ILONA: Írott és íratlan jogszabályok útvesztőjében. In: *Magyar egyháztörténeti vázlatok*, 1989. 1-2. sz. Online: <http://www.c3.hu/~mev/> (2012. október.) (továbbiakban: TOMISA, 1989.)

katolikusként (conversus) szerepel. Viszont egy 1716. június 22-én íródott jegyzetben Kovács Péter ismét kálvinista (calvinistis) valláson volt. (51–52. p.)

Ez a kismemesi Kovács család Gömör vármegyéből származott át Bolyok községbe.³⁹ Azon a vidéken már jóval korábban a református vallás dívott. Miután a família Bolyokra települt át, rövid időn belül áttért a római katolikus hitre, amely a falu egész népességére jellemző volt. Az egyes személyekhez kapcsolódó keresztnévek írásával általában semmi probléma nincs. Azonban a vezetéknevek esetében pontatlanságok, torzítások figyelhetők meg. Főként az idegen eredetű nevek körében, amelyeket a plébános hallás után csak nehezen tudott feljegyezni. A példában az is észrevehető, hogy ez esetben a szomszédos Szentsimon község iskolamestere, Kötényi József és felesége Mikó Zsuzsanna vállalta a keresztszülőseget. E felkérésnek olykor magas rangú tisztviselők is eleget tettek: „1723. május 30. Bapt[izavi] inf[antem] n[omi]ne Josephum g[enerosi] d[omi]ni Pauli Bolyki et Juliannae Kiss c[atho]ll[ici]. Patrini fuerunt p[rae]ter me baptizantem perill[ustr]is ac ge[ner]osu[s] d[omi]nus Andreas SzentPétery íncltyi co[m]m[un]itatus Borsodien[sis] iudliu[m] et Regina Szopko.” (72. p.) – „Megkereszteltem a József nevű csecsemőt [akinek szülei:] nemzetes Bolyki Pál úr és Kiss Julianna, katolikusok. Keresztszülők voltak: rajtam, a keresztelőn kívül a vitézlő és nemzetes Szentpétery András úr a tekintetes Borsod vármegye szolgabírája és Szopkó Regina.” A nemesi vármegye tisztségviselői számos feladatot láttak el, és a comitatus törvényhozással, végrehajtással és igazságszolgáltatással kapcsolatos politikai funkciókat is magában hordozott.⁴⁰

A következő feljegyzés érdekessége, hogy az elhunytakra vonatkozó anyakönyvi bejegyzéseken végigtekintve, sem 1730-ban, sem előtte és utána nem található Bollyki Pálra vonatkozó utalás: „1730. április 23. Bapt[izavi] infantem n[omi]ne Ignatium g[enerosi] d[omi]ni Pauli Bollyki jam posthumi et Jullian[n]ae Kiss c[atho]ll[ici]. Patr[ini] fuerunt: a[d]modum r[everendus] d[omi]nus Alexander Szentlászai plebanus Sz[en]t Simonien[sis] et Regina Szopko consors braxatorii Várk[on]iensis.” (99. p.) – „Megkereszteltem az Ignác nevű csecsemőt, aki már a nemzetes Bollyki Pál úr halála után született és [anyja] Kiss Julianna, katolikusok. Keresztszülők voltak: az igen tisztelt Szentlászai Sándor szentsimoni plébános úr és Szopkó Regina a várkonyi sörfőző felesége.”

Majd egy egészen szokatlan is felbukkan: „1734. december 12. Baptizata e[st] infans sine imposito nomine et sine patrinis ex perplexitate monachi baptizantis filia Stephani Nagy et Elisabethae Vas. Bolyk” (134. p.) – „A csecsemő és a keresztszülők nevének feljegyzése nélkül lett

³⁹ Címeres nemeslevelüket III. Ferdinánd magyar királytól kapták 1642. január 24-én. KOVÁCS VERES TAMÁS GERGELY: A bolyoki Kovács család nemesi oklevele. In: Az Ózdi Művelődési Intézmények Lajos Árpád Honismereti Körének évkönyve, 18. Szerk.: Alabán Péter – Döbör Istvánné – Kocsik László. Ózd, 2011. 74–77. p.

⁴⁰ PAPP LÁSZLÓ: Az önkormányzatiság vázlatos áttekintése, különös tekintettel a hosszú 19. század alkotmányos megoldásaira. In: *De iurisprudentia et iure publico*, 2012. 1–2. szám. 1. p.; UÓ: The concept of autonomous local governments and their different forms of appearances in the traditions of our national public law. In: *Journal on European History of Law*, 2012. No. 1. 62–65. p.

megkeresztelve, a plébános elfoglaltsága miatt, Nagy István és Vas Erzsébet lánya. Bolyok.”

Nemcsak plébánosok, néha más egyházi személyek is vezették az anyakönyvet: „1724. január 25. R[everendus] p[ater] Alexius Madiz franciscanus baptizavit” (74. p.) – „Tisztelendő Madiz Elek ferences atya megkereszteltem” vagy „1726. január 23. R[everendus] p[ater] Adalbertus Gallovics franciscanus baptizavit” (81. p.) – „Tisztelendő Gallovics Béla ferences atya megkereszteltem,” illetve „1729. január 2. [...] p[ater] Daniel Sivecz minorita gvardianus Agrien[sis].” (94. p.) – „Sivecz Dániel minorita atya egri gvardián.” A gvardián tisztséget megtaláljuk a ferenceseknél, a kapucinusoknál és a minoritáknál is, ő volt a kolostor főnöke, előjárója, és tisztségét három évig töltötte be.

A keresztelési bejegyzések után közvetlenül az elhunytakra vonatkozó beírásokat olvashatjuk az alábbi bevezetővel: „Nomina defunctorum a reparatae salutis anno 1716. in hunc librum insertorum.” (149. p.) – „Az elhunyt személyek nevei, melyeket az üdvösség helyreállításának 1716. évétől ebbe a könyvbe bejegyeztek.” 1716. április 17-vel indulnak és 1731. december 10-vel zárulnak a rájuk vonatkozó adatok. (149–161. p.) Az eltemetett személyek kora változó, a csecsemőktől egészen az aggastyánokig: „1719. március 5. Sep[elivi] Stephanum Antal Várkonyiensem, s[anc]t[iss]imis poeni[tenti]ae et extremae unct[ionis] s[a]cra[m]en[tis] munitu[m]. An[n]or[um] circit[er] 120.” (150. p.) – „Eltemettem a várkonyi Antal Istvánt, a legszentebb bűnbánat és az utolsó kenet szentségével megerősítve. 120 év körüli.”

E részbe ékelődik be (1717. május 19-e és október 23-a között) egy plébános általi megjegyzés, melyben egy hívő egyházát támogatta: „Pro loco sepulturae in eccle[si]a Bollykiensi exteriori assignavit 7 f[lorenos] ung[aricae] apud suum affinem Matthaem Bali quae pecunia e conversa pro casula in Bollyok facta noviter” (149. p.) – „A temetkezési helyért a bolyoki egyház külső részén letett 7 magyar forintot, a sógora, Bali Máténál, aki viszont nemrég a pénzből Bolyokon miseruhát készíttetett.”

A Bolyki család tagjait nem mindig a templomkertben (coemeterium - cinterem) temették el, hanem a familia birtokában lévő kápolnában. Ennek építési idejét nem ismerjük, utóéletét azonban annál inkább. Az Árpád-korban is létező, Mindenszentek tiszteletére felszentelt egyház a 18. században annyira tönkrement, hogy lebontották. A hívek az építőanyag egy részének felhasználásával a Bolyki család nyolcszög alakú kápolnáját bővítették ki a ma is álló bolyoki templommá. A kápolna megmaradt ötszögű része napjainkban is látható a templom keleti végén. Mindezt megörökíti számunkra a következő: „1719. március 28. Sepelivi in eccle[si]ae Bollykiensis sacello Helenam Utasi d[omi]ni Pauli Bolyky consortem s[anc]t[iss]imis poeni[tenti]ae et euch[aristi]ae sacramentis munitam. Annor[um] 17.” (151. p.) – „Eltemettem a bolyoki egyházban található magánkápolnába Utasi Helénát, Bolyky Pál úr feleségét, a legszentebb bűnbánattal és az oltáriszentséggel megerősítve. 17 éves [volt].”

Tragikus esetekkel találkozunk a következő években: „1721. január 30. Sep[elivi] infantes gemellos 2da die post baptismum defunctos: Joannem et Catharina[m] Andreae Enekes.” (152. p.) – „A keresztelést követő második napon eltemettem az elhunyt ikreket: Jánost és Katalint, [akik] Énekes

András [gyerekei voltak].” Végigtekintve az 1721. január 8-a és március 5-e közötti beírásokon, összesen 10, hat éven aluli gyerekről olvashatunk, akik életüket veszítették! Majd: „1721. június 13. Sep[elivi] in Várkonyien[si] caemeterio Franciscum Bartha Agriensem in fluvio Rima insperate submersum. An[no]r[um] 58.” (152. p.) – „A várkonyi temetőben eltemettem az egri Bartha Ferencet [aki] menthetetlenül elmerült a Rima folyóban. 58 éves [volt].” Illetve: „1723. december 13. Sep[elivi] in Ozd Catharinam Bartha viduam Sataiensem per transen[n]am de nocte repente mortua[m] An[n]or[um] cir[citer] 34.” (154. p.) – „Ózdon eltemettem Bartha Katalin sátai özvegyet, aki út közben az éjjel váratlanul meghalt. 34 év körüli.” Továbbá: „1729. március 7. Sepelivi Paulum Nagy, in sylvis a ligno inopinate tactum. Annor[um] 25. Ozdiensem.” (159. p.) – „Eltemettem Nagy Pált, [akit] az erdőben váratlanul fa ütött [agyon]. 25 éves ózdi.” A következő példa egy személyes sorsról árulkodik: „1729. május 31. Sep[elivi] Annam Gal virginem circit[er] 100. An[n]or[um].” (159. p.) – „Eltemettem Gál Anna kb. 100 esztendő hajadont.”

Közben egy helybeli mesterember is jobblétre szenderült: „1727. december 2. Sepelivi Wolfgangum Csutor fabrum s[anc]t[iss]imis poeni[tenti]ae [et] euch[ar]isti[ae] et extremae unctionis sacramentis munitu[m]. An[n]or[um] cir[citer] 36.” (157. p.) – „Eltemettem Csutor Farkas kovácsot a legszentebb bűnbánattal, az utolsó kenettel és az oltáriszentséggel megerősítve. 36 év körüli.”

A könyv 211. oldalán indulnak – mindenféle bevezető nélkül – a házasságkötésekre (matrimonium, coniugium) vonatkozó beírások, melyek kezdő dátuma 1705. január 25-e. Bár ezeket megelőzi egy 1709. november 23-i és 26-i formula. Mindezek a 243. lapon fejeződnek be, a záró dátum itt 1735. április 23-a. Az 1712. január 31. után következő bejegyzések hiányoznak, majd csak 1714. november 4-i dátummal folytatódnak tovább. Az 1722-es évre vonatkozó egyik, írással teli lapot kivágták.

Lássunk néhány mintát a korszakból: „1709. június 24. P[rae]missis trib[us] denuncia[ti]o[ni]b[us] defectuosum in visu Andrea[m] Nemes ex Csepany copulavi cu[m] virgine N.: ancilla Martinni Bolyki ibidem in Bolyk. Testib[us] fide dignis p[rae]sentib[us].” (216. p.) – „Előre bocsátván három kihirdetéssel, a látásában sérült (vak?) Nemes András Csépanyból összeadtam N. hajadonnal: aki Bolyki Márton szolgája, ugyanott Bolyokon. A hiteles tanúk jelenlétében.” Az esküvői szertartást megelőző három vasárnapon a plébános a templomban kihirdette a házasulandók nevét. Ennek célja a törvényellenes vagy érvénytelen házasságok megakadályozása volt. Majd: „1712. január 17. Praemissis p[rae]mittendis et nullo impedimento invento copulavi Joan[n]em Székely cu[m] relicta Stephani Farkas cora[m] toto pago in eccl[esi]a S[ancti] Nicolai ep[iscop]i.” (219. p.) – „A kihirdetendők kihirdetésével és akadály nélkül összeadtam Székely Jánost Farkas István özvegyével a teljes falu előtt, Szent Miklós püspök egyházában.” A beírás hiányossága, hogy az említett özvegyasszony neve kimaradt belőle, így csak a volt férjét ismerjük. Hasonló tartalmú formula: „1719. január 11. Conjunxi in matri[moni]um juvenem Michaelum Hegedős cum virg[ine] Anna Hajdu orphanos p[ro] tunc in Sajo Némethi habitantes...” (225. p.) – „Öszeadtam a házasságban Hegedűs Mihály ifjút Hajdu Anna hajadonnal, [akik] árvák, és jelenleg Sajónémethiben laknak [...]”

A Rákóczi-szabadságharc (1703-1711) lecsendesedését követően az idegen nemzetiségű katonák egy része leszerelt, és szolgálati helyén maradván a falusi népességből igyekezett feleséget szerezni magának: „1715. február 24. Conj[unxi] in matr[imonium] Bartholomaeum Bérger militem olim caesareanu[m] ex regimine Cusiano sub compania capitanei Ross existent[em]; sed tunc jam lit[t]eris grationalib[us] sive dimissionalibus obtentis: cum virgine Christina Farkas pro tunc in Várkony serviento: testib[us] p[rae]sentib[us] Iacobo Rudolff ex eodem regimine et Paulo Bárdos Darocziensi: ittem (sic!) attestantib[us] D[omi]no Matthia Dobovai et D[omi]no Mártino Bollyki de eadem officialib[us] incltyi comitatus Borsodiensis ordinariis.” (221. p.) – „Összekötöttem a házasságban Berger Bertalan egykori császári katonát, [aki] a Cusani ezredben, Ross kapitány századában szolgált, de most már a kegyelmi vagy elbocsátó levelet megkapta: Farkas Krisztina hajadonnal, aki most Várkonyon szolgált: a tanúk jelenlétében Jakab Rudolf ugyanabból az ezredből és Bárdos Pál Darócról⁴¹: hasonlóképp bizonyítják Dobovai Mátyás és Bollyki Márton urak, ugyanannak a tekintetes Borsod vármegyének rendes tisztviselői.” A német eredetű Berger Bertalan nem feltétlenül tudott rögtön beilleszkedni a falusi társadalomba, hiszen egy szolgálóval lépett frigyre. Tanúi között találjuk korábbi bajtársait, így Bárdos Pált, aki a császári seregben szolgált. Borovszky Samu munkájában említést tett a „Lénárdaróczy” Bárdos családról, amelyet III. Ferdinánd magyar király (1637-1657) 1647. június 9-én nemesített meg.⁴² A família egy része Bolyokra költözött át, és leszármazottaik ma is ott élnek.

A 18-19. században a lakodalmakat általában a menyasszony lakóhelyén tartották.⁴³ A feleknek tehát értesíteniük kellett azt a plébánost, ahol csecsemőkorukban megkeresztelték őket, hogy ugyanabba az anyakönyvbe vezesse be házasságkötésük adatait is.⁴⁴

Említésre kerül a várkonyi harangozó és az iskolamester is: „1727. február 5. Conju[n]xi in matri[monium] Joanne[m] Ostroziczki viduu[m] campanatore[m] Várkonyien[sem] cum Susanna Sinyawszky virg[ine] in Várkony famulante. P[rae]sentib[us] Casparo Antal, Martino Puskas ludi m[a]g[ist]ro caeterisq[ue].” (236. p.) – „Összekötöttem a házasságban Ostroziczki János özvegy várkonyi harangozót a Várkonyon szolgáló Sinyawszky Zsuzsanna hajadonnal. A jelenlévők: Antal Gáspár, Puskás Márton iskolamester és mások.”

Egészen távoli vidékekről is érkeztek ide telepesek: „1728. június 27. Conj[unxi] in matri[monium] Georgium Csizer juvenem ex Collonia oriundum cum Barbara Richter virgine Leutsoviae nata p[ro] tunc in Ozd famulantes: p[rae]sentib[us] et testimonium lit[t]eris suis perhibentib[us] Christiano Wurmb corporali Francisco Hauffstetter e compagna ill[ustrissim]i d[omi]ni comitis capitanei Venceslai Brainer et reliquis.” (238. p.) – „Összekötöttem a házasságban Csizer György ifjút, [aki] Kölnből származik Richter Barbara hajadonnal, aki lőcsei születésű és

⁴¹ Ma: Lénárdaróc.

⁴² BOROVSKY, 1909. 223. p.

⁴³ A témáról ld. részletesen: BARTH DÁNIEL: Esküvő, keresztelő, avatás. Egyház és népi kultúra a kora újkori Magyarországon. Ford.: Gulyás Judit. Bp., 2005.

⁴⁴ KÁLNICZKY, 1998. 13. p.

most Ózdon szolgálnak: a jelenlévők és az őket megnevező bizonyosságlevél, Wurmb Christian káplár Hauffstetter Ferenc századából, a méltóságos Venceslai Brainer megyei kapitány úr és mások.” A Collonia kifejezés ebben a formában hibásnak tekinthető. Colonia (teljes nevén: Colonia Claudia Ara Agrippinensium) a németországi Köln városának régi megnevezése.

A beírások között egyetlen olyan esettel találkozunk, amely magában foglalja valamelyik házasulandó életkorát: „1729. február 13. A[dmodum] r[everendus] d[omi]nus Joannes Kedves paroch[us] Harskutiensis conjunxit in matri[moni]um Georgium Zarnocsai juvene[m] Kraszno Varallyien[is] cum Sophia Petrasko virgine 15um annum agente p[rae]sentib[us] perill[ustr]i ac g[enerosi] d[omi]no Paulo Bollyki, Joanne Molnár, Gregorio Boda et reliquis fidedignis.” (239. p.) – „[Én,] az igen tisztelendő Kedves János hárskúti plébános úr a házasságban összeköttem Zarnócsai György krasznóváraljai ifjút Petrásko Zsófia 15 éves hajadonnal. A jelenlévő [tanúk] nagyméltóságú és nemzetes Bollyki Pál úr, Molnár János, Boda Gergely és más közhitelű személyek.”

1731. január 28-tól 1734. február 7-ig nincsenek házasságra vonatkozó bejegyzések. Általánosságban elmondható, hogy ezek a matriculában évek, hónapok és napok szerint vannak sorba rendezve, annak megfelelően, hogy a pap mikor végezte az adott tevékenységet. Tehát figyelemmel kell lennünk arra, hogy a születések és halálozások pontos dátuma az anyakönyvtől eltérhet, hiszen az egyház számára az volt fontos, hogy az adott ügyben mikor járultak elé a gyülekezet tagjai, és ez is került feljegyzésre.

A 17. század végéről és a 18. század elejéről származó bejegyzésekből kiviláglik, hogy nemcsak a kiinduláskor említett három település (Bolyok, Ózd, Várkony) lakosságára vonatkoznak. A környező és távolabbi községek, városok lakossága is fel-feltűnik bennük. Ezzel visszaülök arra a korábbi gondolatomra, miszerint Várkony a korszakban a katolicizmus központja volt. A visszaszorulóban lévő római katolikus vallás, – és ezzel párhuzamosan a plébániák – kényszerűségből is idevonzották az e valláson maradt híveket, hogy számukra kiszolgáltassák a különféle szentségeket (elsősorban a keresztlését, házasságát).

A vegyes tartalmú anyakönyvi bejegyzések a 243. oldalon érnek véget. Ezek után egyéb, ugyancsak lényeges források következnek. A 244. oldalon egy oklevél szövege olvasható:

<p>Paria lit[t]erar[um] sub authentico v[enera]bilis capituli Agriens[i] extradatarum: Nos capitulum Agriensis eccle[si]ae, recognoscimus tenore p[re]sentium significantes quib[us] expedit universis quod r[evere]ndus d[omi]nus Emericus Csomortányi modernus pleban[us] Várkonyien[is] requisivent nos debita cum instantia, quatenus eidem dare vellemus testimoniales</p>	<p>A tiszteletreméltó egri káptalan által kiadott oklevél hiteles átirata: „Mi, az egri egyház káptalanja megvizsgáltuk jelen oklevelünk erejével, tudatván mindazokkal, akiket illet, hogy Csomortányi Imre tisztelendő úr, a jelenlegi várkonyi plébános köteles alázattal kérte tőlünk, adjunk neki igazolást arról, hogy a várkonyi plébánosoknak jog szerint és régtől fogva a tizedekből</p>
--	---

<p>lit[t]eras super eo, quod plebanis Várkonyiensibus de jure et ab antiquo ex decimis regalib[us] possessionis Várkony quarta debeat. Cujus petitioni tanq[ua]m justae et legitimae volentes satisfacere, testamur p[re]sentibus, quod dicto d[omi]no plebano Várkonyien[s]i debeat[ur] quarta ex decimis regalib[us] de territorio possessionis n[omi]ne Várkony tam in diocesi (sic!) Agriensi, quam Strigoniensi situato provenientib[us]: quemadmodum expresse habet[ur] annotatum in libro Sancti Joannis apud nos authenticum. In cujus rei majorem firmitatem hasce nostras testimoniales memor[at]o d[omi]no plebano jurium futura p[ro] cautela sub usitato et authentico capituli sigillo n[ost]ro extradedimus. Cassoviae solito videlicet residentiae n[omi]ne loco die sexta mensis octobris An[n]o D[omi]ni millesimo sexcentesimo nonagesimo nono. L[ocus]S[igilli] capitulum Agriense</p>	<p>Várkony falu negyeddel tartozik. Akinek éppúgy jogos, mint törvényes kérésének eleget kívánván tenni, jelen oklevéllel tanúsítjuk, hogy a mondott várkonyi plébános úrnak a Várkonyinak nevezett falu – amely úgy az egri, mint az esztergomi egyházmegyében található –, a területéről származó tizedből negyeddel tartozik, amint az közölve és hitelesen fel van jegyezve a nálunk lévő Szent János könyvében.</p> <p>Ezen ügynek a megerősítésére, mi ezt a bizonyáglevelet az említett plébános úrnak jogai jövődöbéli védelmében, használatban lévő és hiteles káptalani pecsétünkkel kiadtuk.</p> <p>Kassán, azaz szokásos lakhelyünkön, a nevezett helyen az Úr 1699. évében, október hónap 6. napján.</p> <p>Pecsét helye egri káptalan</p>
--	---

Az egri (székes)káptalan története az Árpád-korba nyúlik vissza. Az egri püspökség mellett működött egészen a 16. század végéig, majd a protestánsok 1580-ban elűzték a várból, és Rudolf császár (1576–1608) a városban levő Szent Mihály templomot adta neki. 1596-ban Eger török kézre került, és a káptalan részére, hiteles helyi székhelyként Kassát jelölték ki. Innen 1613-ban Jászóra, majd 1649-ben ismét Kassára költözött, amely a püspök rezidenciája is lett. A káptalan visszatelepedése Egerbe 1725-ben fejeződött be.⁴⁵

Az egri káptalan Szent János könyve egy olyan gyűjtemény, amely különböző időben és más-más célra készült összeírásokat tartalmaz és jogbiztosító iratok összeállításából jött létre. Alapszövege 1570-ben keletkezett. Ebben kétszer is előfordul az arlói kerületben (Districtus Arlo) található Bolyok és Ózd község.⁴⁶

A 226. és 228. oldalak között felsorolták a várkonyi plébánia- és stólajövedelmét:

⁴⁵ Egri székeskáptalan. In: Kat.Lex.

⁴⁶ Az egri káptalan Szent János könyve. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2007. 251. p.; KOVÁCS BÉLA: Liber Sancti Johannis capituli Agriensis. Az egri káptalan Szent János könyve. Eger, 2005. X., 27., 80. p.

Proventus parochiae in Varkon	A várkonyi plébánia jövedelme
A lecticis par hominum kil[am] 1, metr[etam] avena[e] 1, polt[uras] 16	A fejenkénti párbérekből 1 kila (búza), 1 mérő zab és 16 poltura. ⁴⁷
Servi uxorati metr[etam] 1, media[m] metr[etam] avena[e] 1, polt[uras] 8	A nős szolgálattól 1 mérő (búza), fél mérő zab, 8 poltura.
Autumnalis seminataura kila 10 et in filialibus pariter kila 10	Őszi vetésből: 10 kila és a filiákból is hasonlóan: 10 kila
Vernalis seminataura kila 10 et in filialibus pariter kila 10	Tavaszi vetésből: 10 kila és a filiákból is hasonlóan: 10 kila
Sabellicum trium annor[um], salis lapidem unum, vel in natura vel in aere.	Egy három éves sertés, egy só kocka vagy természetben vagy pénzben.
Ita etiam in filialibus sabellicum unum triu[m] annor[um] et lapidem salis unum.	És a filiákból is egy három éves sertés és egy só kocka.
Butiri medias majores 6	Nagyobb icce ⁴⁸ vajból: 6 és a filiákból is: 6
Ita etiam filiales n° 6	A szentmiséhez 3 hordó bor, a filiákból pedig két hordó bor.
Pro missae sacrificio vini vas trium urnar[um] 1	
In filialibus autem duas urnas vini	
Prata pertinentia ad parochiam defalcare, et omnem laborem praestare, vel si prata sint deserta tenentib[us] currus aertivus n° 10	vagy ha a rét puszta lenne, akkor 10 nyári szekér [szénát] kell szolgáltatni.
A plébániához tartozó rétet le kell kaszálni, és azon minden munkát el kell végezni,	Elegendő felvágott fát hozni a plébánia udvarára.
Ligno sufficientia portare et in area parochiali secare.	Bolog-ban a rétet le kell kaszálni, mint Várkonyban.
In Bolog prata spectantia defalcare	Ózdon két nyári szekér szénából: 2 Az özvegyektől 3 rőfnyi ⁴⁹ szövet, és nekik a kerti munkát is el kell

⁴⁷ A kila föld-, és űrmérték, amely 45,56 és 241,72 liter között változott. Általánosságban, mint Borsod és Gömör vármegyékben: 1 kila = 1 pozsonyi mérő = 62,08 liter, amely 46,56 kg búzának felel meg. A mérő űrmérték, amely 31,04 és 95,171 liter között ingadozott. 1697 és 1807 között 1 pozsonyi mérő = 74 icce = 62,08 liter, illetve 46,56 kg. Ld. BOGDÁN, 1991. 294–299., 328–348. p. Az országba áramló lengyel pénzek hatására I. Lipót császár (1657–1705) kezdett polturát veretni, ennek értéke ½ garas vagy 1 ½ krajcár volt. 1753-ban megszűnt. Poltura. In: Kat.Lex.

⁴⁸ Az icce űrmérték, amely 0,6074 és 1,7835 liter között váltakozik, és számos helyi válfaja ismeretes. 1 borsodi és az ugyanakkora arlói icce is = 1 budai icce = 0,8393 liter. BOGDÁN, 1991. 187–216. p.

⁴⁹ A rőf textíliák mérésére használt hossz mérték. Értéke 58,3 és 78,3 cm között változik. A régi budai: 58,3 cm, az új 78,3 cm, a királyi: 62,5 cm, a magyar rőf, vagyis a sing 62,2 cm, a pozsonyi pedig 78,3 cm. Rőf. In: Kat.Lex.

sicut in Várkon.	végezniük.
In Ozd duos currus aestivos foeni n ^o 2	Szántóföld kendernek: 2
Viduae telae ulnas 3	A várkonyi egyház javára vessenek el 4 kilát.
Quae laborem hortensem praestare tenentur.	Ózdon 2 kilát.
Terrae arabiles pro canabibus 2	Bolyokon 3 kilát.
Pro dote ecclesiae Varkoni[ensis] seminaturam facient k[i]llas 4	Stóla jövedelem
Pro Ozdiens[i] kil[as] 2	Keresztelésért 1 kenyér, 1 tyúk vagy 8 poltura.
Pro Bolkiens[i] kil[as] 3	A bevezetésért szintén. ⁵⁰
Proventus stolaris	A közönséges temetés 16 poltura.
A baptisate panis 1, gallina 1 seu polturae 8	Ha pedig azt prédikációval és szent énekkel temeti:
Ab introductione similiter.	A prédikációért egy tallér vagy 60 poltura.
A sepultura communi polturae 16	
Si autem cum concione et sacro cantato sepelit:	
A concione imperialis seu polturae 60	
A sacro cantato 1 Rh[enensi floreno] 1	A szent énekért 1 rénes forint. ⁵¹
Si autem legit sacr[um] can[ta]tum in loco pol[tu]r[ae] 16	Ha pedig azon a helyen szent szöveget olvas fel 16 poltura.
In filialib[us] autem p[ro]pter maj[us] fatigium mariani 2	A filiákban pedig a nagyobb fáradságáért 2 máriás.
A copula contrahentium matrim[onium] ab auditoribus hujus parochiae 1 ungaricalis 1	A házasságkötésekért ennek a plébániának híveitől 1 magyar [forint].
Ab externis autem adm[odum] qualit[ate]m hospitis sicut parochi convenire placuerit.	Az idegenektől pedig a vendég helyzete szerint, ahogy a plébános megállapítja.
Facta est haec conventio Anno 1713. die 20. februar[ii]	Létrehoztuk ezt a megegyezést 1713. február 20. napján.
Coram me Gregorio Sorger, canonico Agriensi, actuali archidiacono et visitatore comitatus Borsodiensis.	Előttem Sorger Gergely egri kanonok, jelenlegi főesperes és Borsod vármegyei egyházlátogató [pecsét helye] Előttem Szöllőssy János arlói

⁵⁰ A bevezetés más néven egyházkelő liturgikus egyházi áldás volt, amely a gyerekágy idejének végét jelentette. A szülést követő 1-6 héttel, amikor az anya először mozdult ki, általában a vasárnapi mise után, a pap áldásában részesült. Célja a hálaadás a szerencsés szülésért, a gyerek bemutatása a templomban, és kettejük Szűz Mária oltalmába ajánlása.

⁵¹ A rénes forint, azaz a rajnai forint 60 krajcárral vagy 80 magyar dénárral volt egyenlő. 33, később 40 polturával tették egyenértékűvé. Forint. In: Kat.Lex. A máriás garas ezüstpénz, értéke 34 dénár.

Coram me Joanne Szöllőssy plebano Arli[ensi]	plébános [pecsét helye] Előttem Sztankovycs János csernei
Coram me Joanne Sztankovycs plebano Csernen[si]	plébános [pecsét helye] Előttem Soós György mercesei
Coram me Georgio Soós Plebano Mercsen[si]	plébános [pecsét helye] Előttem Bolyky Márton s.k. [pecsét helye]
Coram me Martino Bolyky (sic!) m.p.	E helynek bírása Koródy János.
Coram me judicæ loci hujus Joanne Korody	Énekes Gáspár egyházi [keze vonása]
Edituo Casparo Enekes X	
Petro Nagy incola Ozdiensi et edituo ejusdem loci X	Nagy Péter ózdi lakos és e helynek egyházi [keze vonása]
Casparo Nagy i[n]cola Ozdiensi X	Nagy Gáspár ózdi lakos [keze vonása]
Michaelo Forgon edituo Bolykiensi X	Forgon Mihály bolyoki egyházi [keze vonása]
Emerico Vörös judicæ Bolkiensi X	Veres Imre bolyoki bíró [keze vonása]

A tridenti zsinat előírta, hogy minden plébániához tartozzék egy állandó jövedelemforrás, a fundus (pro dote ecclesiae), melynek részei: szántó, kaszáló, bizonyos számú jobbágy, erdő, nádas, legelőhasználat valamint egyéb kiegészítések.⁵² Fontos volt az egyházi adó és a pap jövedelmének írásba foglalása, mivel ez nem volt általánosan szabályozva. Ezek körét a plébános és a hívek közösen rendezték. Korábban minden bizonytalanságot a szokásnak megfelelően adták, és csak a későbbiekben foglalták írásba mindezt. A következő tételekből tevődött össze: egyházközségi adó (proventus parochiae), a plébános megélhetéséhez való hozzájárulás (proventus stolaris) és az általa végzett különféle tevékenységekért járó díjak (keresztelés, házasságkötés, temetés). Az egyházközségi adó alapja a párbér (lecticæ) volt, melyet a házaspárok fizettek pénzben vagy terményben.⁵³

A megállapodás 1713-ban kelt Sorger Gergely vizitátor felügyelete mellett. Az aláírók között találjuk a környékbeli plébánosokat, akik saját pecséttel rendelkeztek. Majd Bolyky Márton, Bolyok község birtokosaként szerepel címeres pecsétjével, melynek vörösviasz nyomátán a heraldikai korona és a sisakdísz magasságában a „B M” monogram olvasható. A tanúk között volt Várkonyon Koródy János bíró és Énekes Gáspár egyházi, Ózdon Nagy Péter egyházi és Nagy Gáspár lakos, Bolyokon pedig Veres Imre bíró és Forgon Mihály.

A 229-230. oldalon egy, a szenátorok kinevezésekor használt eskü szövege olvasható:

Formula Juramenti Senator[um] / A szenátorok esküjének szövege

„Én N. N. Esküszöm az egy igaz élő Istenre, ki Attya, Fiú, es Szent

⁵² TOMISA, 1989.

⁵³ Párbér. In: Kat.Lex.

Lélek Tellyes szent Háromság egy bizony eörök Isten; á Boldogságos szüz Máriára, és I[s]t[ennek] minden szenteire, hogy ebben az idén való Esztendőben reám bizot eőreg Tanácsbeli Tisztemnek, hivatalyában tehetségem szerént hiven igazan eljárak, valakiknek ügyok, vagy Törvények előttem forog; vagy igazgattatik mindeneknek személy valogatas nélkül igazat tészek, itillek magam lelki ismeretem szerent ígéletet, adományt, szeretetet, gyűlölseget, Atyafiusagot Sogorságot komasagot, testi es vilagi baratsagok elvesztesének felelmét félre teszsem, egy szoval, minden emberi tekintetet hatra vetek elmem szerent á menyire á közönséges igasságot meg ismerem, mindenek Szegenyek[ne]k Arvaknak gazdagoknak, ithon valoknak uton jaroknak özvegyeknek, egy szoval minden gyamoltalanoknak, ügyefogyotaknak, és valakik hozzám folyamodónak Lelkes igasságot tanácslok és itillek. Mindenek felet pedig az elő I[ste]nnek tisztességére és elő menetelére, minden Tehetségem szerént ügyekszem es törekszem. Szentegyházunknak is iavait oltalmazom á menyire töllem lehet, és hozzám illik követ kezendő szerencsés, és szerencsetlen állapotokban Birak és Falunk mellet elől állok és ezen szegeny helyünkben lakozo kössegnek iávára igyekezem, és elő menetelere. I[ste]n engem ugy segellyen, Boldog Asszony es I[ste]nnek minden szentei.”

Hasonló eskümintákkal a reformátusoknál is találkozunk a 16-17. században.⁵⁴ Ugyancsak Sorger Gergely látogatása alkalmával rögzítették a várkonyi iskolamester jövedelmét, melynek elemei az előbbiekhöz hasonlóak (236. p.):

Proventus ludimagistri Varkon[iensi]	A várkonyi iskolamester jövedelme
Quodlibet par hominu[m] tritici metr[etam] 1 polt[uras] 8	A lakosoktól fejenként 1 mérő búza és 8 poltura.
Servi uxorati tritici metr[etam] media[m] polt[uras] 4	A nős szolgáltságtól fél mérő búza és 4 poltura.
Autumnalis seminaturae kilas 4	Őszi vetésből 4 kila.
Vernalis seminaturae kilas 4	Tavaszi vetésből 4 kila.
In filialibus autumnalis seminaturae kil[as] 4	A filiákból őszi vetésből 4 kila.
Vernalis seminaturae kilas 4	Tavaszi vetésből 4 kila.
Ex foeno currus foeni 3	Szénából 3 szénásszekérrel.
Ex filialibus currus 2	A filiákból 2 szekér széna.
Ex butiro medias majores 2	Vajból 2 nagyobb iccével.
Ex filialibus medias 2	A filiákból 2 iccével.
Communiter unum lapidem salis	Közösen egy só kockát.
Communiter duorum annor[um] sabellicu[m] 1	Közösen 1 két éves sertést.
Viduae duas ulnas telae	Az özvegyektől két rófnyi szövet. Minden egyes telepestől egy szekér

⁵⁴ Református egyházlátogatási jegyzőkönyvek, 16-17. század. Szerk.: Dienes Dénes. Bp., 2001. 379–430. p.

Quilibet hospes unum currum lignor[um]	fa.
Coram me Gregorio Sorger canonico Agriensi, archidiacono et visitatore actuali comitatus Borsodiensis m.p.	Előttem Sorger Gergely egri kanonok, főesperes és jelenlegi Borsod vármegyei egyházlátogató s.k. [pecsét helye]
Coram me Joanne Szöllőssy plebano Arli[ensi]	Előttem Szöllőssy János arlói plébános.
Coram me Joanne Sztankovycs plebano Csernen[si]	Előttem Sztankovycs János csernei plébános.
Coram me Georgio Soós Plebano Mercsen[si]	Előttem Soós György mercesei plébános.
Coram me Martino Bolyky m.p.	Előttem Bolyky Márton s.k.

A 233-236. oldalak között többféle kézírással és tintával, szöveges formában ismétlődik meg a plébánosi és iskolamesteri jövedelem felsorolása. A három település külön-külön tűnik fel benne. Az első részek datálás nélkül íródtak. Érdekessége, hogy a későbbi időkben valamelyik plébános betoldásokat fűzött a szöveghez, javította azt:⁵⁵

Proventus parochi ecclesiae Varkonyiensis et filialium ejusdem Bolyok et Ozd <i>fuít id olim</i>	A várkonyi plébánia és annak filiáinak Bolyoknak és Ózdnak a jövedelmei <i>ahogy az hajdanában volt</i>
Varkony: Quilibet hospitum jugalia pecora ad minus quatuor habentium tenent[ibus] suo parochi cruci tritici, avenae kila[m] una[m], decem mediis sive justis vini, vel in defectu vini flo[renum] 1 ung[aricalem]. Galina una. Inquilinor[um] vero unusquisque nemine excepto undecim manipulos tritici, unam metretam avenae, <i>dare</i> Sed si duos boves vel equos habet, tenent[ibus] 16 manipulos tritici dare. Decim mediis vini vel flo[renum] 1. Galina[m] una[m]. Communiter 12 kilar[um] hujus loci seminata[m] tenent[ibus] praestare autumnalem cum omni labori p[rae]ter triturationem ex semine parochi. Item laborem vineae spectantis ad ecclesia[m] vel parochia[m]. Item	Várkony: Minden, legalább négy marhás igaerővel bíró telepes a plébánosának köteles adni [egy] búza keresztet, egy kila zabot, 10 icce vagy kívánt [mennységű] bort, vagy bor hiányában 1 magyar forintot. Egy tyúkot. A zsellérek pedig kivétel nélkül tizenegy kéve búzát, és egy mérő zabot <i>adnak</i> . De, ha két ökrük vagy lovuk van, 16 kéve búzát adjanak. Tíz icce bort vagy 1 forintot. Egy tyúkot. A közösség 12 kilát köteles adni a plébániának a helyi őszi vetésből, minden munkával, kivéve a cséplést. Az egyházhoz vagy a plébániához tartozó szőlőkben végzett munkákat is [el kell végezniük]. 6 forintot

⁵⁵ Ezeket a betoldásokat *dőlt szedéssel* jelöltem.

⁵⁶ Alatta az „orgias” szó kihúzva.

<p>flo[renos] 6 pro larido, et sale butiri medias majores 6. Prata pertinentia ad parochiam (vel si deserta alia usque ad octo currus aestivos) defalcare et omnem laborem tenent[ibus] com[m]uniter praestare. Ligna ad indigentiam sufficientia portare. Viduarum quilibet tenent[ibus] parochia dare tres <i>ulnas</i>⁵⁶ telae tenuis item laborem hortensem extirpando inutiles herbas cum puellis orphanis, item sectionem caulium[m].</p>	<p>pedig szalonnára és sóra, és 6 nagyobb icce vaját. A plébániához tartozó rétet (vagy ha puszta, akkor a nyár folyamán nyolc szekér [szénát kell adni]) le kell kaszálni és a közösségnek minden munkát el kell végeznie. Szükséges és elegendő fát hozni. Mindegyik özvegyasszonynak három <i>rőfnyi</i> vékony szövetet kell adnia és elvégezni a kerti munkát, kiirtva a káros füveket az árva lányokkal, továbbá egy káposztás részt.</p>
--	---

<p>Bolyok: Hospes (sicut in Varkony) tenent[ibus] dare suo parochia crucem tritici vel duas kilas in semine item unam kilam avenae. Inquilinus medium tenet in his. Hospes tenes denariis 60, inquilinus 30, com[m]uniter flo[renos] 4 pro larido et sale, duas pintas butiri. Seminaturam autumnalem faciunt com[m]unis quantum capiunt agri pertinentis ad parochiam et omnem laborem p[rae]stare ejusd[em]. Prata pertinentia defalcabunt et omnem laborem absolvent. Viduae sicut in Varkony, p[rae]ter laborem hortensem unusquisque galina[m] una[m]. <i>dare</i></p> <p>Ozd: Tum hospes tum inquilinus segregati sicut Bolykienses. In com[m]uni solutione pro larido et sale flo[renos] 2 item duas media[s] butiri, duo currus aestivi foeni boni, galina una quilibet hospitient[es]. Pro sacrificio missae tum in matre tu[m] in filialib[us] vino tenent[ibus]. N[ota]B[ene] si in Varkony vineae spectantis ad ecclesi[am] fructi, si caret hoc parochus pro se reservans teneret[ur] vino p[ro] sacrificio.</p> <p>Proventus ludi magistri</p>	<p>Bolyok: A telepések (miként Várkonyon) a plébánosuknak adnak [egy] kereszt búzát vagy két kilát, a vetésből pedig egy kila zabot. A zsellér ezeknek a felét adja. A telepes 60 dénárt, a zsellér 30-at, a közösség 4 forintot szalonnára és sóra, két pint vaját. Az őszi vetést közösen végezzék el a plébániához tartozó földön és minden munkát teljesítsenek ugyanannak.</p> <p>Majd a rétet és tartozékait kaszálják le, és minden munkát teljesítsenek. Az özvegyek, miként Várkonyon, a kerti munkán felül, fejenként egy tyúkot <i>adjanak</i>.</p> <p>Ózd: A telepések és a zsellérek el vannak választva, miként a bolyokiak. Közösen fizetnek szalonnára és sóra 2 forintot, két icce vaját, két jó szekér szénát, és egy tyúkot [ad] minden egyes telepes. Az áldozó miséért az anyaegyházban és a filiákban is bort adnak. Jól jegyezd meg: ha Várkonyon az egyházhöz tartozó szőlők vannak, használják azt, ha nincsenek, a plébános az áldozásra <i>maga</i> tegyen félre bort.</p> <p>Az iskolamester jövedelme</p> <p>Várkonyon, Bolyokon és Ózdon a telepések [1] kila búzát kötelesek</p>
--	---

<p>Tam in Varkony tam in Bolyok et Ozd hospes tenet[ur] dare magistro kilam tritici. Inquilinus metretam unam.</p>	<p>adni az iskolamesternek. A zsellérek pedig egy mérőt.</p>
<p>Item in Bolyok unusquisque pull[um] unu[m]. Tot currus lignor[um] in utraque filiali quot sunt hospites boves jugales habentes. Item viduae duas orgias telae tenent[ibus] dare ej[us]d[em]. In Varkony unam pintam vini tenent[ibus] quilibet hospes. Varkony duas kilas tritici ex proprio semine magistri tenent[ibus] inseminare metere et inpraestare eodem modo, Ozd duas kilas Bolyok quoq[ue] duas. <i>In propriis agris incolar[um]</i>.</p> <p>Conventio (praeter supra notata) plebani Varkoniensis tam in matre qua[m] etia[m] in filialib[us] Bolyk et Ózd per adm[odum] r[everendissimus] d[ominus] Joan[n]em Zorger cathedralis eccl[esi]ae Agriensis canonicu[m] cathedralem nec n[on] archidiaconu[m] Borsodiensem A[nn]o 1709. 20 aprilis emandata est in seminataura vernali hoc modo. Varkony inseminabit 6 kilas avenae. Bolyk 4 Ózd vero 2 kilas ex semine parochi quam demetent et comportabunt.</p> <p>Praesentibus AA[dmodo] RR[everendo] DD[omino] Stephano Török plebano tunc Mercensi v[ice] archidiacono Borsodiensi, Stephano Bencsik plebano Apatfalvensi et Stephano Páldy plebano Varkoniensi.</p> <p>Pariformit[er] conventio ludimagistro eade[m] seminaturae autumnalis,</p>	<p>Bolyokon pedig minden egyes ember egy csirkét. Annyi szekér fát, – a filiákban is – ahány ökrös gazda van.</p> <p>Az özvegyasszonyok pedig két öl szövetet kötelesek adni ugyanannak. Várkonyon egy pint bort adjon minden telepes.</p> <p>Várkony két kila búzát adjon a saját vetéséből az iskolamesternek, vesse be, arassa le és ugyanúgy teljesítse, Ózd két kilát, Bolyk is [ennyit adjon]. <i>A lakosok saját földjeikből.</i></p> <p>A várkonyi plébános szerződését (mint fent mondtuk) mint az anyaegyházban, úgy a filiákban, Bolyokon és Ózdon is a nagytiszteletű Zorger János úr az egri székesegyház kanonokja, továbbá borsodi főesperes 1709. április 20-án jóváhagyta a tavaszi vetést illetően a következő módon:</p> <p>Várkonyon el lesz vetve 6 kila zab. Bolyokon 4, Ózdon pedig 2 kila a plébános vetőmagjából, amelyet learatnak és behordanak.</p> <p>A jelenlévők a nagyon tisztelendő Török István mercsei plébános úr, aki jelenleg borsodi esperes, Bencsik István apátfalvi plébános és Páldy István várkonyi plébános.</p> <p>Szintén ugyanez az iskolamester szerződése az őszi vetést tekintve,</p>

<p>in qua dare auditores difficultarent. Confirmata est impositive ut supra notatu[r] est An[n]o et die p[re]fat[is].</p> <p>A baptizmate panis un[um] et galina seu polturae 8 ab introductione similit[er].</p> <p>A sepultura com[m]uni polt[urae] 16 si autem cu[m] concione et sacro cantato sepelit a concione imperialis seu polt[urae] 60 a cantato sacro fl[oreno] R[h]enensi 2 a com[m]uni canto polt[urae] 16 si autem legit sacru[m] cantatu[m] in loco polt[urae] 16 in filialib[us] autem p[ro]pter majus fatigium mariani duo.</p> <p>Ludimagistro autem si requiem cantat sub sacro, mariani duo, aut secundu[m] qualit[ate]m hospitis uti fieri poteret.</p> <p>A copula contrahentiu[m] matrimoni[u]m ab auditoribus hujus parochiae fl[oreno] un[us] ungaricalis a denuncione den[arius]. 12 Ab externis autem s[ecundu]m qualitatem hospitis sicut parochi convenire placuerit.</p>	<p>amelyet azonban a hívek nehezményeznek megadni. Megerősítették, ahogy fentebb jegyeztük, a mondott évben és napon.</p> <p>A keresztelésért egy kenyér és tyúk vagy 8 poltura, a bevezetésért szintén.</p> <p>A közönséges temetés 16 poltura, ha pedig azt prédikációval és szent énekkel temeti, a prédikációért [1] tallér vagy 60 poltura, a szent énekért 2 rénes [forint]. A közönséges ének 16 poltura, ha pedig azon a helyen szent szöveget olvas fel 16 poltura, a filiákban pedig a nagyobb fáradságáért két máriás.</p> <p>Ha pedig az iskolamester a halotti mise alatt énekel, két máriást [kap], vagy a telepes helyzete szerint, amennyit lehet.</p> <p>A házasságkötésekért ennek a plébániának híveitől egy magyar [forint], a kihirdetésért 12 dénár. Az idegenektől pedig a vendég helyzete szerint, ahogy a plébános megállapítja.</p>
---	---

A forrás szövegében előforduló 1709-es dátumból látható, hogy ez a korábban leírt plébániai jövedelmeknél hamarabb keletkezett. A címben szereplő „*fuit id olim*” kifejezés utal rá, hogy a hajdani viszonyokat örökítették meg. Az újabb (1713-as) jövedelem összeírásakor az adózás alapja a házaspár (párbér). A régiben viszont középkori előzményekre utal, hogy az adózókat gazdasági erejük alapján kategorizálták, és a telkes, igaerővel (négy marha) bíró jobbágyfőket érintette elsősorban. Ugyancsak erre utal, hogy míg újabban meghatározott mértékű (mérő, kila) terméket kellett beszolgáltatni, addig itt egy kereszt búza a járandóság. Vidékünkön a 16. században a 30 kérés kereszt (gelima) dívott, amely kicséplése után kb. 60 kg szemtermést eredményezett.⁵⁷ Majd később nem kévében adták meg a mennyiséget, hanem mérőben, viszont a kettő egyenlő mennyiség

⁵⁷ N.KISS, 1960. 9. p.

lehetett. A két marhás igaerővel bíró gazda, valószínűleg a féltelkes kategóriába sorolható, végül pedig kitér a zsellérekre (inquilinus) is. Tehát egy rétegzett falusi társadalom képe bontakozik ki előttünk.

Az 1709-ben kelt várkonyi plébános szerződése Zorger (Sorger) János jelenlétében íródott, aki később, 1713-ban az egri székeskáptalan nagyprépostja lett.⁵⁸ Ő minden bizonnyal Sorger Gergely rokonságába tartozott.

Az anyakönyv utolsó, 236. oldalán a következő kérelő formulát találjuk:

Mendici quaestoria peticio / Kéregető kérelő kérése

„Décsértessék á Jesus Christus. Krisztusban kedves atyamfiai edes jó uraim s aszonyaim én kéregedtek Isten dicsőségére segítse k[e]g[yelmete]k[nek] n[emes] Borsod v[ár]megyében Várkont lévő Sz[en]tléleknek pusztulásra indult templomát leszen k[e]g[yelmete]k[nek] jútalma az Úr Istentől mind é világban mind holtok után örök életben. Isten áldássa terjedgyen kégyelmetekre. Amen”

A „címként” szereplő „Mendici quaestoria peticio” adományozásra, adakozásra való felkérést, kéregetést fogalmaz meg. E minta halmozza a rokon értelmű szavakat, ezzel alázatosságot fejezve ki. Az 1770-es évekig két temploma is volt Várkonyinak. A falu belsejében állót Szent Miklós püspök tiszteletére szentelték, ez 1497-ben épült. A másik, „régí” templom a falun kívül, egy dombtetőn állt a Szentlélek dicsőségére, amely az 1746-os canonica visitatio során már használaton kívül állt romos állapotban.⁵⁹ Viszont a felfebb említett egyik bejegyzésből tudjuk, hogy 1712-ben még házasság kötöttett ebben az egyházban. Így akkor még nem lehetett rossz állapotban. Ez a kéregető formula tehát a 18. század első felében keletkezett, sajnos datálás nélkül. A lelkipásztor a hívek megszólításán fáradozott, hogy azok támogassák a régi templom renoválását. A két egyház sorsáról a későbbiekben döntés született, az 1769-es egyházi vizitáció során Eszterházy Károly püspök úgy rendelkezett, hogy a falu belsejében állót kell bővíteni és korszerűsíteni.

Az épen maradt hátsó borítólap belső oldalán olvashatjuk a következőket: „Farkas Benedek egy bornút adott az várkonyi templomra.” alatta pedig: „A Bolyki Templomra való Ablakoker az Vvegesekkel meg alkuttunk 15 Magyar forint[ban].”

A katolikus egyházi anyakönyvezés sok évszázados múltra tekint vissza, és az idők folyamán sok változáson ment keresztül. Nem tudjuk, hogy a korábbiakban vezettek-e hasonló feljegyzéseket Várkonyon, ha igen, akkor azok mára elvesztek.

⁵⁸ Egri székeskáptalan. In: Kat.Lex.

⁵⁹ SOÓS, 1985. 183. p.

Summaries in English

The Catholic Church Policy System in Transylvania (1761–1774)

Kovács, Kálmán Árpád

Transylvania, this part of the Hungarian Holy Crown under Habsburg reign in the 18th century had its religious and political position, that only 10 percent of the population were roman catholic and religious rights of the Protestants were embedded in all of the legal documents of the country. The author evinced in this study, that the Viennese government had in the first half of the century the primary aim to revindicate medieval monastery buildings and to set there traditional and later grounded orders (first of all the Franciscans, Jesuits, Piarists and in the female education the Ursula nouns). Revindicating all the medieval churches was drawn up in 1731, but this program began only 30 years later to come slowly into practice. Stronger catholic missionary activity was began in 1761 in Transylvania at the example of the inner Austrian lands. The increasing number of catholic missions propagated their faith first of all under the Unitarians (Arians), but the training ground was the Anabaptist ('Hutterian', 'new Christian') mission from 1764 to 1768 (aside from the most violent features of this mission). Missionary options were, that the scope of the separate votes and secret information of catholic officials were extended not only to church restitution processes, but also to the protestant church renovation petitions. Catholic church restitution could be demanded upon 1) created catholic parish as a result of catholic missionary; 2) catholic (medieval) type of the church; 3) the non ecclesiastical use of the formal sacral building. 4) satisfaction financial base and funds of the Catholics to renovate their church and school and hold their parson and school-rector. 5) The (social, propercial or numerical) majority of the Catholics in the community. In this case were the upper class with the candidate to public offices and the underclass with the entice of financial assistance allured to the catholic church. The church renovations petitions caused an opportunity to force the protestant community to give up their formal church and to build a new one. In that case they could acquire central financial assistance to this project. In the mental stress caused by the long-lasting process and the legal and religious humiliation occurred some violent and abusive actions from the side of the protestants. The financial penalties for those were dedicated often to the catholic church (re)constructions. After 1763 were more and more the principle of state chancellor Borié approved: not the property of the (medieval) church is important but the real organization of the catholic parish and worship services.

Preparing for the National Synodus in 1848. Interpretations of the High Priests and the Clergy – in the Mirror of the Transylvanian Diocesan

Tamási, Zsolt

After the national synod plan was cancelled in 1848, the top priesthood and the radical minor orders lagged behind, being put into words, the interpretation was different. They tried to obtain validity for the diocesan synodical level for the proposals in progress while they emphasized the preparatory character. The reason of this is, that the diocesan synodical decisions can be put into life without papal approval, while the decisions in the national synod's it is necessary to submit to Rome. Rome did not look with a good eye at the national synods, so who pressed the reforms; needed to be approach to the diocesan synod. We see that the bishops did not make time for the diocesan synods' keeping in most bishoprics in national relation, that they let them prevent the radical endeavours. Diocesan synods is getting to the row at the same time preserved the preparatory character in his case. Because of the cancelled national synod these were unfinished, and left over. The same in Transylvania, too. The preparation of the diocesan synod kept in Transylvania graphically on the other hand, how these different interpretation forms appeared.

Etatism, Liberalism and the View of the Church in the Controversial Pamphlets Written in the Time of Dualism

Rada, János

The civic development and the reforms of the ecclesiastical policy generated tensions between the Catholic Church and the civic state in the 19th century Hungary as well. Earlier, the ecclesiastical history writing that drew a rather dark picture of this period, described this conflict as a complex conflict of liberalism and Catholicism in which the Catholic Church lost its former privileges. The essay scrutinizes the anticlerical literature of the age and it does not only point to the liberalist but the etatist ideas in the texts as well. The pamphlet literature inserted the ecclesiastical and ecclesiastical policy questions in such discourse, which was always about the power of the church and the sovereignty of the state. In fact, the texts always interpreted the ecclesiastical policy reform as a governmental-national self-defence fight against the Catholic Church, which was a significant political factor in the country. However, it was felt possible even necessary to apply restrictions against the liberal human rights in this fight. Therefore, the etatist views became stronger. For example, the abolition of celibacy the liquidation of religious orders and denominational schools were also demanded. Later, during the cultural struggle in Hungary during the 1890's, nationalist slogans started to appear more accented besides the liberal slogans in the discourse on the critics of the Church.

Dilemmas of the Catholic Politics in 1945 and 1946 *Hantos-Varga, Márta*

The study, based on documents found in church archives, investigates the problem of the guidance / directive of Catholic politics in 1945 and 1946, in one of the most exciting periods of 20th century Hungarian history, a transitional period which was interwoven with real and deceptive possibilities. The article reaches the conclusion that in the interval between the lost war and signing the peace treaty the leadership of the Hungarian Catholic Church could not leave their habitual functional mechanisms behind. In a society developing democratically, the Catholic Church advocated 'catholic interests' without democratic mentality (in connection with issues such as having confidence in laymen or the autonomy of laymen's decisions). On the one hand, the origin of this behaviour was the church model established in the early modern times, on the other hand, the development of the political, social and ecclesiastical history of the region, as well as the character and political judgement of archbishop Mindszenty, and last but not least, the solicitude for the 'benefit of the souls' (*salus animarum*), which has always been the supreme goal of ecclesiastical action.

The Registry Entries of the Parish in Sajóvárkony **(18 August 1695 – 04 May 1737)** *Kovács-Veres, Tamás Gergely*

In his work the author studies the earliest christening, marriage and death registry entries of Sajóvárkony Parish between 1695 and 1737. He starts with the introduction of the local and ecclesiastical relations of the era then he continues to explain the relations of the mother and the affiliated church using still existing certificates that were made out during tithing by the parsons. The registry allows the monitoring of the succeeding parsons' and schoolmasters' activities as well. The author presents the life of the population in Bolyok, Ózd and Várkony parishes by means of Hungarian-Latin source texts. The author proves that the formula-based entries include not only the most important factual data but other historical and cultural information as well. To support his findings he writes about the various religious denominations, the lower levels of education, the accommodation of the army and the occupational lines. Finally, he lists the certificates, oath text formulas, and the parsons' and schoolmaster' incomes which had been originally entered into the book separately from the mentioned entries in bilingual format. The agreements, recorded in different periods, trustworthily reflect the social stratification of the villages and the level of individual financial contribution.

Pillanatképek a magyar református lelkészség történetéből*

Csohány János

Lelkészképzés

A reformáció kezdetén nem ritkán római katolikus világi lelkészek, vagy szerzetesek, köztük számos ferences barát, olykor magasabb rangú klerikusok, kanonokok, apátok, archidiakónusok (főesperesek) adták a református lelkészek egy részét.¹ Nem egyszer ők először evangélikusokká lettek, és később tértek a helvét hitvallású, mai szóval a református egyházba. A következő lelkészi nemzedék már a reformáció jegyében végezte tanulmányait, vagy tanulmányai alatt lett a reformáció híve, köztük is az 1550-es években nem egy evangélikus lelkészből tért át reformátussá. A lelkészek nagyobb része hazai főiskolán végezte tanulmányait és szolgálatba állása előtt tett vizsgát az egyházkerületi közgyűlés, akkori nevén szuperintendenciális vagy generális zsinat előtt. Őket itthon tanultaknak, domidoctus-oknak hívták. Szolgálati helyet az egyházmegyék, reformátusoknál traktusok zsinata biztosított, amelyen az egyes egyházközségekben adandó lelkészi javadalmat is meghatározták, annál kevesebért senki sem vállalhatott lelkészi állást abban az egyházközségben.

Számos tanulmányait itthon befejezett diák külföldi egyetemekre, akkori szóhasználattal akadémiákra ment továbbtanulni, költségeiket hazai

* Elhangzott az *Európa, a keresztyénség és a magyar reformátusság múltja, jelene és jövője* c. konferencián, 2013. augusztus 4-én Kassán.

¹ MAKKAI LÁSZÓ: A keresztyén egyház története Magyarországon a XVII. század végéig. Debrecen, 1991. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei, 15.) (továbbiakban: MAKKAI, 1991.) 23-36. p.; TÓTH ENDRE: A tiszántúli egyházkerület igazgatásának és az esperesi egyházlátogatásnak rendje 1762-ből. Részletek a magyar református egyház igazgatásának történetéből. Debrecen, 1964. 81. p. (továbbiakban: TÓTH, 1964.) A szerző részletesen ismerteti a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Debreceni Református Kollégiumi Levéltárban általa talált *Constitutiones Venerabilis Superintendentiae Trans Tibiscamae, ad regimen ecclesiarum in eiusdem gremio existentium pertinentes* címen 1762-ben a superintendenciális zsinat helyett és nevében működött gyűlés alkotta esperesi vizitációs utasítást, amelyet bevezetéssel és megjegyzésekkel is ellátott. Az egész addigi magyar helvét reformáció egyházigazgatási, iskolázási történetét is bemutatja, sőt kitekint a későbbi korok egyházalkotmányának alakulására. Ezért szinte lehetetlen egy-egy kérdésnél a mű konkrét lapjára hivatkozni, mert ugyanarról több helyen szó van. A *Constitutiones*-t Tóth Endre szövegében ezen a módon idézi, ezt tesszük mi is, ha magáról a *Constitutiones*ről lesz szó. Ld. még: BÖLCSKEI GUSZTÁV: A kezdetektől a váradi iskola beolvadásáig. (1660) In: A Debreceni Református Kollégium története. Bp., 1988. 9–42. p.; FEKETE KÁROLY: A Debreceni Egyetem bölcseje a város Református Kollégiuma. In: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerk.: Orosz István – ifj. Barta János. Debrecen, 2012. 15–18. p.

patrónusok, rektorián töltött évük alatt keresett pénzükből, továbbá külföldi egyetemeken pályázható ösztöndíjakon – ezek között voltak kifejezetten magyarországi diákoknak szólók is – tanultak. A külföldön eltöltött ösztöndíjas tanulmányi idő különböző volt, akadtak, akik éveket töltöttek hazájuktól távol, és több egyetemet is felkerestek, sok esetben más-más országban lévőket. A külföldről hazatért diákokból ún. akadémikus lelkészek lettek. Az akadémikus lelkészeket is a generális zsinat vizsgálta és ordinálta, lelkészi állást pedig nekik is a traktuális zsinat döntése alapján lehetett vállalniuk. Néhányan hazatérve egy-egy főiskolán tanári állást töltöttek be különböző név alatt és különböző ideig. A 17. században kezdődött a hosszabb ideig, a század vége felé az élethosszig tartó professzorság bevezetése, addig fél- vagy egy tanévet töltöttek rektorként a főiskolán, ahol ők voltak az akadémiát járt tanárok és az intézmény tanulmányi igazgatói, a többi tanár (publikus praeceptor) a nagydiákok közül került ki, akik bizonyos számú tanéven keresztül végzett tanítás után külföldi akadémiákra mentek a praeceptor fizetésükből. Ez egyrészt olcsóvá tette a hazai protestáns iskolázást – mivel az evangélikusok iskolarendszere is hasonló volt –, másfelől biztosította a külföldi tanulmányutakra jutást, a rectorok, illetve később a professorok pedig a legfrissebb nyugati tudományos eredményeket hozták haza. Egyes korszakokban a politikai hatalom éppen ezért akadályozta, más időszakokban egyenesen tiltotta a protestáns diákok külföldi tanulmányútját. A kommunista uralom időszaka is ilyen volt.

A hazai református lelkészképzés az évszázadok során élen járt a hazai iskolázásnak a kor színvonalán tartása terén, ezért a református iskolák, főiskolák is felvették a versenyt más felekezetekéivel és az állami hasonló intézményekkel. 1914-ben megnyílt a debreceni egyetem, amelynek református hittudományi kara elsőnek tagolódtott egy állami egyetembe egészen 1950-ig, amikor az állam más egyetemek teológiai karaival együtt azt is kiiktatta az egyetem kötelékéből.² 1990-ben azonban ismét megkapta a Budapesti Református Teológiai Akadémiával együtt az egyetemi jogot, hasonló helyzetben van a kolozsvári és a komáromi teológia is. A lelkészképzés történetében minden korban a legjobban képzett lelkészeket igyekezett adni a gyülekezeteknek, tanintézeteknek és a 19-21. században egyre gyarapodó új szolgálati ágaknak.

A reformáció kora kezdeti szakaszában kialakult kényszerhelyzetben született lelkészképzéséhez tért vissza a Szovjetunió idején a kárpátaljai magyar reformátusság. Az ateista szovjet állam nem engedte református lelkészképző intézet felállítását, hanem amikor már katasztrofális lett a lelkészhiány, azt megengedte, hogy néhány ifjú lelképásztorok házában tanuljon. A különböző tantárgyakat különböző lelképásztorok oktatták, és akkor, amikor az egyes tárgyakat tanulták a teológus növendékek, az azt a tárgyat oktató lelképásztor parókiájában történt oktatásuk. A reformáció korában Huszár Gál római katolikus presbiter rangú plébánost vádolta

² FEKETE KÁROLY: A Református Hittudományi Kar. In: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerk.: Orosz István – ifj. Barta János. Debrecen, 2012. 115–140. p.; SZABÓ LÁSZLÓ AMBRUS: A Debreceni Református Teológiai Akadémia megalakulása és működése a Kollégiumban. In: A Debreceni Református Kollégium története. Szerk.: Barcza József. Bp., 1988. 307–324. p.

saját egyházi bírósága a lutheri eretnokség hirdetése mellett azzal is, hogy házában fiatalokat képzett ki és bocsátott ki evangélikus lelkészi szolgálatra. Erről a kárpátaljai református lelkészek vagy tudtak vagy nem, viszont ismerték a zsidó hitfelekezet ugyanilyen rendszerű rabbiképzését és egyes keresztyén kis felekezetek prédikátorképzését. A kárpátaljai gyakorlat bevált. Sikerült túlélni az elképzelhetetlen méretű és módszerű egyházüldözést, lettek fiatal lelkészek, akik végezték szolgálatukat és a gyülekezetek megmaradtak.

Az 1990 utáni csonka-magyarországi lelkészképzéshez az állam a hallgatói létszámnak megfelelő támogatást, ún. fejkvótát adott. Ez azt eredményezte, hogy a teológiai tanintézetek arra törekedtek, hogy minél magasabb legyen a hallgatói létszám, ezért egyrészt megnyújtották a képzési időt, másrészt szinte korlátlan számban vették fel a jelentkezőket, tekintet nélkül arra, hogy alkalmasoknak látszottak-e a lelkészi szolgálatra vagy sem. A teológia elvégzése utánra nem biztosítottak képzettségüknek megfelelő állást sem számukra. Továbbá felszabdalták a teológusképzést és a pusztán teológiát tanulni öhajtókat nem is képesítették lelkészi szolgálatra, sem más egyházi beosztásra. A lelképásztori és teológusi szakon kívül egyéb szakokat is indítottak, amik hasznosak és szükségesek. Másfelől a képzési idő meghosszabbítása érdekében olyan tantárgyak oktatását is beiktatták, amik nem feltétlenül tartoznak a lelkészi szolgálat jobb végzéséhez. Sajnálatosan túlképzés állt elő, és úgy látszik, hogy az egyházkormányzat nem tudott még megbirkózni az új feladattal, hogy valóban nagyon szükséges munkaterületeken központi költségvetésből lelkészi, misszionáriusi állásokat létesítsen, ezeket arra alkalmasokkal töltsen be. Mindez nem csupán a reformátusság létszámának vesztes csökkenését állíthatná meg, hanem lelki megelevenedést, új reformációt hozna a magyarság életébe, és segítené a globalizáció, világválság, Európa elmohamedánosodása, más nem keresztyén vallások rohamos terjedése és egyéb katasztrófával fenyegető helyzetnek a megoldását.

Gyülekezeti lelkészség. Az egyházközség patrónusi igazgatása³

A magyar alkotmányos jogrendben a reformáció előtt és után sem érvényesült a *cuius regio eius religio* elve, hanem helyette a *ius patronatus* létezett. Ez azt jelentette, hogy az országban nem az uralkodó szabta meg az ország vallását, hanem a helyi egyházközségek felett patrónusi joggal rendelkező természetes vagy jogi személyek. A király csupán a királyi birtok egyházközségei patrónusa volt, a szabad királyi városok pedig saját maguk patrónusai, e jogukat választott önkormányzati szervük gyakorolta. A mezővárosok, amelyek száma 800 és 900 között mozgott, a földesúri hatalomtól való függésük mértéke szerint a földesurukkal közösen gyakorolták a patrónusi jogot. A jobbágyfalvak teljesen földesuruk patrónusi joghatósága alatt álltak. A patrónus joga volt a patronátusa alá tartozó egyházközségekbe lelkészeket szolgálatba állítani, csupán azzal a korlátozással, hogy előzetesen az illetékes püspöknek be kellett mutatnia a

³ MAKKAI, 1991. 29–35. p.; CSOHÁNY JÁNOS: A magyar református egyházalkotmány alapelvei. In: Egyháztörténeti írások. Debrecen, 1994. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei 29.) 11–24. p. (továbbiakban: CSOHÁNY, 1994.)

kiszemelt papot (ezt hívták praesentationak). A püspök, ha nem volt az illető ellen kánonjogi kifogása, akkor jóváhagyta a patrónus döntését. Tehát a patrónus és a felettes egyházi hatóság közös joga volt a lelkészi állás betöltése, ami a reformáció után sem változott. Ez magyarázza részben a reformáció gyors terjedését és azt, hogy a reformációt tiltó országgyűlési törvényeknek nem tudtak érvényt szerezni, mivel a patrónusi jog erősebb volt azoknál, és a patrónusok megvédték az általuk beállított lelkészeket. Majd az ellenreformáció korában, a 17. században fordult a reformáció egyházai ellen a patrónusi jog, amikor a főleg főúri patrónusok katolikus hitre tértek, és kényszerítették a patrónusi hatalmuk alatt álló egyházközségeket is a katolizálásra. Különösen érvényes volt ez a főpapi vagy szerzetesi, káptalani birtokok patronátusa alatt élő jobbágyfalvakra vagy mezővárosokra.

A protestáns egyházközségeket patrónusuk, illetve annak megbízottai igazgatták. Önkormányzati szervük nem volt, sem a lelkész igazgatása alatt nem álltak, sőt a lelkész maga is alkalmazott volt. Kettős függésben volt a protestáns lelkész, egyfelől egyháza törvényeit kellett végrehajtania, amire a szénior és az egyházmegye vezetői ügyeltek, másfelől a patrónus felügyelete alatt állván annak is meg kellett felelnie, úgy azonban, hogy az egyházi törvényekkel ne ütközzék. A szénior különben védelmet biztosított a lelkésznek a patrónusi túlkapások ellen és megtorolta azokat. Károlyi Gáspár református esperesként kiátkozással büntetett egy egyházközséget.⁴

Hierarchikus egyházkormányzat a 16-17. században⁵

A 16-17. században az egyházi középszintű és felső vezetés, a szeniorátus és a szuperintendencia teljes mértékben lelkészi igazgatás alatt állt Erdélyben 1682-ig, a Magyar Királyságban 1734-ig. Erdélyben a református egyház országos egyházi szervezetben élt, ugyanakkor a Magyar Királyság és a Török Hódoltság területén élő reformátusok nem alkothattak országos egyházi szervezetet. Legnagyobb szervezeti egységük az egyházkerület vagy szuperintendencia volt. A szuperintendenciák egy részének határa átnyúlt a királysági és a hódoltsági területekre, vagyis politikailag vegyes volt a felségterület, amelyen tevékenykedtek. Ez a hierarchikus egyházszervezet ugyan merőben ellenkezett a külföldi reformátusok hitelveivel és gyakorlatával, de őseink ezt választották, mert ennek megvolt az országos törvényekben elismert jogállása, és a reformációkor nem akartak azzal ellenkező egyházalkotmányt meghonosítani. A református traktusok zsinatainak (neveztek semigeneralis zsinatnak, partikuláris zsinatnak is) kizárólag a traktusba tartozó lelkészek voltak a tagjai, azok viszont valamennyien. Belőlük választották a széniorot és a széniorot segítő tisztségviselőket. Világi tagja nem volt a zsinatnak. Ugyanez volt a helyzet a

⁴ Az eset Tarcsl mezővárossal esett meg 1584 júniusában. SZABÓ ANDRÁS: Károlyi Gáspár. (1530 k. – 1591) Bp., 1984. 49–50. p.; Uő: A rejtőzködő bibliafordító – Károlyi Gáspár. Bp., 2012. 93–96. p.

⁵ CSOHÁNY, 1994.; MIKLÓS ÖDÖN: A magyar protestáns egyházalkotmány kialakulása a reformáció századában. Pápa, 1942.; CSOHÁNY JÁNOS: A magyarországi protestánsok abszolútizmuskori bécsi kormányiratok tükrében. Bp., 1979. (továbbiakban: CSOHÁNY, 1979.); SZENTPÉTERI KUN BÉLA: A Magyarországi Református Egyház külső rendje. Bp., 1948.

mai egyházkerületi közgyűlésnek megfelelő szuperintendenciális vagy generális zsinat esetében is. A kizárólag lelkészekből álló generális zsinati tagok választották a püspököt, akit szuperintendensnek is neveztek, az 1608. évi magyar országgyűlési törvény is úgy ismerte el az evangélikusok és reformátusok vallásszabadságát és autonóm egyházalkotmányát, hogy maguk választhatják szuperintendenseiket, tehát a szuperintendens szót használta, de mindkét egyház saját körében püspöknek nevezte általában ezeket a legmagasabb vezető tisztségeket.

Világi túlsúly, az egyházalkotmányból paritásos egyházalkotmány

Az országos politikai helyzet megváltozása kényszerítette a református egyházat alkotmánya megváltoztatására. I. Apafi Mihály erdélyi fejedelem 1682-ben református főurakat állított a református püspök mellé az egyház hathatós igazgatása és szükség esetén védelme érdekében. Ez hamarosan szükségessé is vált, hiszen 1690-től Erdély uralkodója a mindenkori magyar király lett, aki katolikus vallású és a Habsburg dinasztia tagja volt.⁶ A Magyar Királyságban 1715-ben hozott olyan törvényt a katolikus többségű magyar országgyűlés, amely gyakorlatilag lehetetlenné tette a protestáns egyházak autonóm testületi igazgatási szerveinek, az egyházmegyei és egyházkerületi zsinatainak megtartását. Az ügyek intézésére ezért szűkebb testületeket hoztak létre mind az evangélikusok, mind a reformátusok, amelyekben túlsúlyban voltak a tekintélyes világi egyháztagok, főurak, ill. középbirtokos nemesek. Ez az egyház védelme érdekében szükséges volt és eredményesnek bizonyult. Hosszú folyamat után, az 1860-as években, de végső soron 1881-ben a debreceni zsinaton született meg az immár egységes református egyház, amely az erdélyi és korábbi magyarországi egyházkerületeket egyesítette. Az 1881-es egyházalkotmány paritásos alapon biztosította az egyházmegyék, az egyházkerületek és az országos egyház vezetésében a lelkészi és világi elem részvételét. Az egyházközösségekben pedig bevezette a presbiteri egyházkormányzatot, amelynek egyik elnöke a lelkész, másik elnöke a főgondnok lett, ami akkor kötelező hatállyal meg is valósult és bizonyos változtatásokkal máig is érvényes.

Lelkészek az egyházközösségben a papmarasztástól a presbitériumok állandósulásáig

Kettős függésben éltek a református lelképásztorok – amint már említettük, - a történelem során éppen ezért igen nehéz volt megfelelniük a velük szembeni elvárásoknak, amiket a törvények és a korabeli egyéb források igen részletesen elénk tárnak. A papmarasztás volt az egyik olyan intézmény, ami az évszázadok során eredeti rendeltetésének ellenkezőjére

⁶ CSOHÁNY, 1979.; CSOHÁNY JÁNOS: Magyar protestáns egyháztörténet, 1711–1849. Debrecen, 1994. (A Debreceni Református Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének Tanulmányi Füzetei 5.) (3. kiad.; továbbiakban: CSOHÁNY, 1994.) 21–37., 54–62., 110–118. p.; UÓ: Magyar protestáns egyháztörténet, 1849–1918. Debrecen, 1973. (továbbiakban: CSOHÁNY, 1973.) 61–66. p.; UÓ: A Református Egyház 1881. évi Debreceni Zsinata. In: *Theologiai Szemle*, 1981. 5. sz. 290–294. p.; UÓ: Az 1881. évi Debreceni Zsinat megnyitása. In: *Confessio*, 1981. 4. sz. 43–47. p.

fordult, és létbizonytalanságban tartotta a gyülekezeti lelkészeket. Az 1567-ben a debreceni zsinaton Melius Juhász Péter tiszántúli püspök vezetésével megalkotott (jó részben általa fogalmazott) törvények – az ún. Articuli Maiores és az azok tömörítéséből keletkezett Articuli Minores – még a lelkészek védelmére alkották meg a papmarasztást. Minden évben, amikor kitelt a lelkipásztor szolgálati ideje, ő nyilatkozhatott arról, ha akart, hogy meg óhajt-e maradni addigi szolgálati helyén, ha nem, akkor az esperestől kérhetett új szolgálati helyet. 1607-ben már arról döntött a szatmárnémeti zsinat, hogy minden lelkész minden évben jelezze a gyülekezetnek, hogy ideje kitelt, és ha az nem marasztja, akkor jelentse az esperesnek és kérjen új szolgálati helyet. Nem sokat használt az 1623. évi tasnádi zsinat határozata, amely az évenkénti papmarasztást úgy módosította, hogy a tanultabb lelkészek két évig, a kevésbé tanultak három évig maradjanak egy szolgálati helyen, és csak azután legyenek maraszthatók vagy meneszthetők. Az évi papmarasztás ennek ellenére általános lett,⁷ amíg Erdélyben 1778-ban királyi rendelet meg nem tiltotta azzal a kikötéssel, hogy csak cégéres bűn esetén, akkor is egyházi felsőbbség kivizsgálása után lehessen meneszteni a lelkészt, egyébként halálukig maradjanak szolgálati helyükön.⁸

A Magyar Királyságban 1791-ben a budai református zsinat is megszüntetni igyekezett a papmarasztást, azzal az engedménnyel, hogy háromévenként lehet egy-egy egyházmegyében egyszerre meneszteni azokat a lelkészeket, akiket semmiképpen nem akarnak marasztani. A bihari egyházmegyében 1835-ben,⁹ a tiszántúli egyházkerületben általában 1840 tájára szűnt meg a papmarasztás, ami nem csupán rendkívül megalázó intézmény volt, hanem az emberi rosszindulatnak szinte korlátlan teret engedett, amivel szemben a lelkipásztor kiszolgáltató volt. Amennyiben a lelkipásztor valóban cégéres bűnöket követett el, meg kellett volna adni az egyházi hatóságnak a lehetőséget, hogy fegyelmi úton járjon el.

A lelkészek nyugdíjáról századokon át nem volt szó. Az emberek mai szemmel nézve fiatalon haltak meg. Hosszú tanulási idő után igen rövid ideig szolgálhattak a lelkészek. A 40-es éveikben elmentek a mindenélők útján. Bocskai István 49 évesen hunyt el, ugyanannyi idős volt Bethlen Gábor is, akit Kemény János emlékiratában úgy emleget, hogy „*az öreg fejedelem*”. Ha nem tudott élete végéig szolgálni az idős lelkipásztor, mert alkalmatlanná vált a szolgálatra, ha nem volt „*valamije*”, vagy eltartására kötelezhető gyermeke, akkor egyházmegyéjétől koldulólevelet kapott, hogy annak felhatalmazásával adományokat gyűjthessen, ilyet kaptak a lelkészözvegyek is. 1762-ben a Tiszántúli Egyházkerület úgy rendelkezett, hogy a lelkészek önként adjanak járulékot saját fizetésükből az egyházmegyei nyugdíjalapba, ami segíyezheti a megélhetésre és szolgálatra képtelenné vált lelkészeket, valamint özvegyeket és árvákat.¹⁰ 1896-tól kaptak az országos református egyháztól nyugdíjat az özvegy

⁷ TÓTH, 1964. 33–34. p.

⁸ KANYARÓ FERENC: A papmarasztás eltörlése. In: *Keresztény Magvető*, 1903. 216–217. p.

⁹ MOLNÁR AMBRUS: Papmarasztás Bárádon a 18-19. században. In: *Néprajzi Látóhatár*, 1997. 1–4. sz. 400–406. p.

¹⁰ TÓTH, 1964. 15–16. p.

papnék. 1898-ban vezette be az állam az alacsony jövedelmű lelkészeknek a fizetés-kiegészítő ún. kongruát. 1907-ben a református egyház nyugdíjat szavazott meg lelkészeinek, 1908-ban lelkészi nyugdíjintézet alakult, és 1914-ben folyósítottak először nyugdíjat a református lelkészeknek.¹¹

1762-ből maradt fenn a Tiszántúli Református Egyházkerületben elkészített esperesi vizitációs szabályzat.¹² Hosszú latin címe helyett *Constitutiones* címen hivatkozunk rá. Hosszadalmas és alapos előírás, kérdés-felelet formájában készült, valóságos filmforgatókönyvhöz hasonló a *Constitutiones*, amely részletes, sokszor a mai lelkész számára is megszívlelendő kérdéseket tesz fel, tele van azonban a mai ember számára a személyiségi jogokat mélyen sértő kérdésekkel. Szinte úgy kezeli a lelkészt, mint eleve gyanúsítottat. Nem kíméli a családi életére vonatkozó területet sem, el az öltözködésig, a hajviseletig, az étkezésig, a társas érintkezésig. Mint legtermészetesebbet említi meg, hogy mindezt azért teszi, hogy az Isten ügye ne károsodjék.

Az egyházközség igazgatásában a presbitérium 1617-ben jelent meg Pápán. Kanizsai Pálfi János esperes vezette be. Aztán, amikor ő dunántúli püspök lett, az 1630-ban tartott pápai zsinaton az egész egyházkerületben kötelezővé tette. Nagy segítséget jelentett a hamarosan kibontakozó ellenreformáció elleni védekezésben, hogy ott az egyházközségeknek a helyi községi elöljáróságtól szervezetileg független igazgatási szerve volt. A puritánizmus hatására az 1640-es években Erdélyben, a Tiszántúlon és Tiszáninnen kibontakozott a presbitéri egyházigazgatás mozgalma. Ez azonban az 1646-ban tartott szatmárnémeti nemzeti zsinat határozatát törvénykönyvbe foglaló Geleji Katona István erdélyi püspök kánonos könyve szerint nálunk még nem időszerű és tilos. Ennek ellenére bizonyos helyeken megmaradt. Az 1791. évi budai zsinat vezette be a Magyar Királyság területén egyházunkban a presbitériumok kötelező megszervezését. E zsinat határozata azonban nem lépett életbe, mert a király nem szentesítette. 1822-ben végül királyi szentesítést nyert a presbitériumok felállításának kötelezése. Nem a budai kánonok rendelkezése alapján, hanem az 1819 és 22 között ülésezett generális konvent által hozott rendelet alapján. Felállítása azonban vontatottan és nem egyértelműen haladt.¹³ Végül az 1881. évi debreceni alkotmányozó zsinat írta elő kötelezően a világi hatóságtól független presbitérium felállítását és működtetését. Azóta lehet zsinat-presbitéri egyházkormányzatúnak nevezni a magyar református egyházat.

¹¹ CSOHÁNY JÁNOS: Száz éve alakult a Református Lelkészegyesület. In: *Lelkészegyesület*, 2007. 3. sz. 1–4. p.; Uő: Tanulmányok Debrecen és a reformátusság múltjáról. IV. köt. Debrecen, 2007. 193–199. p.

¹² TÓTH, 1964.

¹³ MAKKAI LÁSZLÓ: A magyar puritánusok harca a feudalizmus ellen. Bp., 1952.; Uő: Egyház és vallás Hajdúszoboszlón. In: Hajdúszoboszló monográfiája. Szerk.: Dankó Imre. Hajdúszoboszló, 1975. 511–532. p.; SZABÓ GYÖRGY: A demokratikus egyházszervezet kialakulásának kezdetei hazánkban. (A presbitéri rendszer fejlődésének története a magyar református egyházban.) In: *Confessio*, 1986. 2. sz. 27–38. p.; CSOHÁNY, 1994. 110–118. p.; CSOHÁNY, 1979. 34–39. p.; CSOHÁNY, 1973. 61–66. p.; ÁGOSTON ISTVÁN: A magyarországi puritanizmus gyökerei. Bp., 1997.; Uő: A Biblia. Hitünk és életünk zsinórmértéke. Bp., 2005.

Lélekben tisztelgünk lekipásztor őseink emléke előtt, akik a mai ember számára elképzelhetetlen körülmények között álltak helyt az evangélium hirdetése és egyházunk építése szolgálatában még akkor is, ha ezért sokszor nem kaptak köszönetet, de nem is emberek köszönetéért szolgáltak.

A hazai katolikus felsőoktatás könyvkiadási tevékenysége

Csima Ferenc

Az elmúlt két évtizedben a hazai felsőoktatás egésze, és ezen belül az egyházi felsőoktatás jelentős átalakuláson ment keresztül. Új intézmények jöttek létre, a Bologna-folyamat bevezetésre került részben a hitéleti oktatásban is (osztatlan maradt az ötéves teológus és a hatéves papképzés), s széleskörű képzési kínálat közül válogathat, aki a katolikus egyház valamelyik főiskoláján vagy egyetemi karán kíván tanulmányokat folytatni. Legváltozatosabb képzése a négy karral és egy fakultás jogú intézettel rendelkező Pázmány Péter Katolikus Egyetemnek van. Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara a nyelvi szakoktól kezdve a 'klasszikus' bölcsész szakokon át a tanárképzés és a társadalomtudományi oktatás széles skáláját foglalja magában. A Jog- és Államtudományi Kar az osztatlan jogásképzés mellett nemzetközi igazgatási és igazságügyi igazgatási alapképzést nyújt. Az Információs Technológiai és Bionikai Kar pedig a természettudományokkal határos területeken képez mérnök-informatikusokat, molekuláris bionikus és infobionika mérnököket. A hitéleti képzést a Hittudományi Kar és a Kánjogi Posztgraduális Intézet biztosítja teológus, katolikus közösség-szervező, katekéta-lelkipásztori munkatárs, illetve kánonjogász szakokon.

Az Apor Vilmos Főiskola elsősorban az óvodapedagógus és a tanítóképzés színhelye szociálpedagógia szakkal kiegészítve. Teológus és katekéta-lelkipásztori munkatárs képzést biztosít az Egri, az Esztergomi, a Győri és a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola, ez a Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskolánál a szociális munkás, a Szent Atanáz Görögkatolikus Főiskolánál kántor szakkal egészül ki. A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola civil hallgatókat is fogad lelkipásztori munkatárs, teológus és tanári szakokon. Legjobban a Gál Ferenc Főiskola képzési kínálata alakult át, amely nevében is jelezte a változást, elhagyta a 'hittudományi' jelzőt, és a hitéleti, vallási-kulturális szakok mellett mezőgazdasági képzést is nyújt.¹

Az egyetemek, főiskolák könyvkiadási tevékenységének elemzésekor sajátos szempontokat kell figyelembe vennünk. Mindegyik felsőoktatási intézmény jelentet meg kiadványokat, azonban ezek egymástól nagyon eltérő jellegűek. Elsősorban felsőoktatási jegyzetekről beszélhetünk, amely az adott intézmények képzési kínálatához igazodnak. A könyvtárak általában nem gyűjtik az oktatási célú jegyzeteket és tankönyveket, de ez nem általános érvényű szabály. Egyrészt az adott intézmény könyvtára feldolgozhatja és állományba veheti a saját kiadású tankönyveit, jegyzeteit, másrészt amennyiben a jegyzet, tansegédlet, segédanyag és egyéb kiadvány

¹ Készült az Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. www.felvi.hu c. adatbázisa alapján. A felsorolás nem tartalmazza a szakképzéseket és a szakirányú továbbképzéseket. Hozzáférés (valamennyi alábbi internetes oldalhoz hasonlóan): 2014. január.

számára ISBN számot kérnek, az így megjelentetett kiadvány jó esetben bekerül a nemzeti bibliográfiába, és – kötelezpéldányok révén – a nemzeti könyvtárba, valamint a könyvtári katalógusokba. Előfordulhat az is, hogy egyetemi, főiskolai könyvek tematikájuknál fogva a szélesebb nagyközönség érdeklődését számon tartva, akár nagyobb kiadókkal történő együttműködés keretében történő kiadási folyamat eredményeként bekerülnek a hagyományos könyvkereskedelem csatornáinak közé, és bárki könnyen megvásárolhatja azokat. Egyes intézmények karonként más módon szervezhetik meg a könyvkiadást, továbbá nagyságrendileg is más léptékekkel mérhető egy négy karral rendelkező egyetem és egy kisebb hittudományi főiskola könyvkiadása.

Az alábbiakban hangsúlyosan az önálló könyvkiadási profilt kialakító intézményekkel foglalkozunk. Nem célunk minden kiadvány ismertetése, felsorolása: kiemelt figyelmet a könyvsorozatok kaptak, hiszen ezek a kiadványok már eleve egy szerkesztési koncepciót tükröznek. Az elemzésnek nem tárgya a belső kiadványok, az online-, illetve saját hálózaton megjelentetett elektronikus könyvek vizsgálata.

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem kiemelkedő helyet foglal el a hazai felsőoktatási intézmények között. Az egyetem nem rendelkezik olyan önálló kiadói és terjesztői hálózattal, mint az Eötvös Loránd Tudományegyetem esetében az ELTE Eötvös Kiadó, vagy a Semmelweis Egyetem esetében a Semmelweis Kiadó. (Új kezdeményezés a PPKE Jog- és Államtudományi Karán a Pázmány Press.) Így is számos kiadványt jelentet meg önállóan vagy más könyvkiadókkal együttműködve. A PPKE honlapján (www.ppke.hu) a *tudományos kiadványok* menüpontban a folyóiratok mellett mindössze két könyvsorozat van feltüntetve: a Hittudományi Kar *Studia Theologica Budapestinensia* és a Kánonjogi Posztgraduális Intézet *Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae* sorozata. Az egyetem nevéhez azonban ennél jóval több könyvsorozat és kiadvány köthető.

Katolikus egyetem lévén a kutatásoknál is fókuszba kerül a vallás és tudomány kapcsolata: a vallásfilozófia, a valláslélektan, az egyháztörténet, a szakrális kommunikáció és művészet stb. A kiadványok is sokrétűek: éppúgy megtalálhatók közöttük a nemzetközi tudományos élet látóterébe került idegen nyelvű kötetek, mint a hazai tan- és szakkönyvkiadás fontos munkái.

A PPKE Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának kiadásában számos kötet jelent meg az egyetem, illetve a kar létrejötte óta. Egyes sorozatok kutatócsoportok, kutatóműhelyek, illetve tanszékek gondozásában jelennek meg. Az alábbiakban – miután az összes kiadvány felsorolása nem célunk – a kiemelt kutatások keretében megjelent sorozatokat és kiadványokat ismertetjük.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen alakult Egyháztörténeti Kutatócsoport (jelenleg MTA-PPKE Lendület Egyháztörténeti Kutatócsoport) gazdag hagyomány örököse: a Fraknoi Vilmos által kiadott *Monumenta Vaticana Hungariae* kutatását folytatja szellemi értelemben. A kutatóműhely gondozásában jelennek meg a *Collectanea Vaticana*

Hungariae sorozat kiadványai, amely immár – két alsorozatban – tizenkét kötetnél tart. A könyvek magyar, olasz és angol nyelven láttak napvilágot. A sorozat Artner Edgár *Magyarország mint a nyugati keresztény művelődés védőbástyája* kéziratban maradt kötetével indult 2004-ben. Tusor Péter *Magyar történeti kutatások a Vatikánban* címmel önállóan is megjelentetett kötete tárgyalja az Apostoli Szentszék levéltáraiban végzett magyar kutatásokat a 16. század végétől napjainkig, részletes bibliográfiával, angol nyelvű összefoglalóval és kutatási segédlettel. A legutóbb, 2012-ben megjelent kötet Tusor Péter szerkesztésében került kiadásra a *Magyarország és a római Szentszék – Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére* címmel, az írások a vatikáni magyar kutatások jelenlegi állásáról, irányairól nyújtanak áttekintést.

A kar Magyar Irodalomtudományi Tanszékének kiadásában jelennek meg a *Pázmány Irodalmi Műhely* sorozat kötetei. Több alsorozata van, amelyek az irodalomtudomány, a forráskutatás és forráskiadás, a bibliográfia területéről közölnek műveket. A *Tanulmányok* alsorozatnak tizenegy kötete jelent meg 2000-tól; több kötet a Pázmány-kutatással foglalkozik. Az alsorozatban kaptak helyet a nemzetközi Balassi-konferencia tanulmányai, és a tanszék tanárai tiszteletére összeállított köszöntőkötetek is. A Pázmány Péter-bibliográfia külön, a *Bibliográfiák, Katalógusok* alsorozatban szerepel. A *Források* alsorozat hét kötetében a peregrinációs irodalomtól a szerzetesi prédikációk feldolgozásán át Dobai Székely Sámuel levelezései kaptak helyet. Az *Opuscula Litteraria* kötetei hallgatói- és tudományos diákköri dolgozatokat közölnek.

Az MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport 2012. július 1-jén kezdte meg működését Szelestei Nagy László vezetésével, a PPKE BTK Magyar Irodalomtudományi Tanszékének kutatási programjaként, a 2006-ban alakult Lelkiségtörténeti Műhely folytatásaként. A kutatás témája a barokk irodalom és lelkiség a Kárpát-medencében, célja az 1800 előtti nyomtatott és kéziratos imádságok, népelemek, prédikációk számbavétele, feldolgozása, a róluk szóló szakirodalom bibliográfiájának folyamatos gondozása, az arra érdemes szövegek közreadása. A *Lelkiségtörténeti tanulmányok* sorozat a fentiek tükrében biztosítja a kutatócsoport publikációs tevékenységét. Az alsorozat első kötete *Lelkiségtörténeti számvetés* Szelestei N. László szerkesztésében. A további kiadványok az egyetemen megtartott lelkiségtörténeti konferenciák előadásait tartalmazzák. 2013-tól új kezdeményezés a *Lelkiségtörténeti források* alsorozat kiadása, amelyben Szent Bernát világosvölgyi apátúrnak *Az jó élet módjáról való könyve* és Loyolai Szent Ignác *Lelkigyakorlatok (Magyar fordítás 1663-ból)* c. műve jelentek meg. Szintén a tanszék sorozata a *Kötelező ritkaságok*, amelyben Fáy András *A Bélteky-ház* c. regénye, Asbóth János és Toldy István *Válogatott művei*, Erdélyi János *Színművei és Összes költeményei*, valamint *XIX. századi magyar fantasztikus regények* kerültek kiadásra.

A Magyar Nyelvészeti Tanszék gondozásában jelenik meg a *Pázmány Péter Katolikus Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszékének kiadványai* sorozat, 2012-ben került kiadásra a nyolcadik kötet.

A *Pázmány Történelmi Műhely / Történelmi tanulmányok* alsorozatának kötetei a magyar és az egyetemes történelem témaköréből közölnek írásokat, a *Khronosz* alsorozat a Történelemtudományi Doktori

Iskola publikációs fóruma.

Bár eltérő kiadói jelzéssel, de a *Művelődéstörténeti műhely / Rendtörténeti konferenciák* sorozatában jelennek meg a hazai szerzetesrendek tevékenységéről, kulturális örökségéről tartott tudományos konferenciák előadásai. 2005-től a ferences, a jezsuita, a domonkos, a pálos, a ciszterci, a piarista, a bencés rendek kötetei láttak napvilágot.

A *Studia Orientalia* sorozat könyvei a qumráni szövegek és az ókori kelet jogforrásaiból közölnek válogatást, valamint önálló kiadványok dolgozzák fel az ókori Közel-Kelet és az ókori Izrael és Júda történetét.

A *Pons Strigoniensis* és alsorozatainak kötetei a cseh és szlovák irodalom, történelem, nyelvészet, művelődéstörténet, valamint a cseh, a szlovák és a magyar kultúra érintkezési pontjaihoz nyújtanak betekintést.

A *Pázmány Szociológiai Műhely* könyvsorozatnak mindössze egy kötete jelent meg, de a *Pázmány Társadalomtudomány* sorozat a Loisir kiadó gondozásában folytatta a szociológiai és szociálpolitikai művek kiadását. A sorozatban jelent meg Tomka Miklós több vallásszociológiai tárgyú munkája, tanulmányai, továbbá két angol nyelvű kötet a kelet-európai vallásosságról.

A *PPKE Jog- és Államtudományi Karának* gondozásában több sorozatban jelennek meg kiadványok, esetenként eltérő kiadói jelzéssel. A *Jogtudományi Monográfiák* című alsorozat a Karhoz kötődő vezető oktatók önálló tudományos művei számára teremt fórumot. Az első kötet 2010-ben jelent meg Kovács Péter: *A nemzetközi jog fejlesztésének lehetőségei és korlátai a nemzetközi bíróságok joggyakorlatában* címmel, a *Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának Könyvei* sorozat részeként. A *Tanulmányok* alsorozat 2010-től gyűjteményes tanulmányköteteket, esetenként egy szerző tanulmányait tartalmaznak. A *Xenia* sorozat a jogtudomány neves személyei tiszteletére összeállított köszöntőkötetet tartalmaz – esetenként más intézményekkel, kiadókkal együttműködve. A kiadványok tanulmányai általában többnyelvűek. Önálló sorozatot kaptak a tankönyvek, a *Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karának tankönyvei* néven, immár tucatnyi kiadvánnyal a legkülönbözőbb jogi és jogtudományhoz közeli témákban. 2013-ban két új alsorozat indult: a *Doktori Értekezések* PhD-dolgozatoknak ad helyet, a *Tehetségpont* pedig a kar hallgatóinak tanulmányaiból válogat. A kötetek kiadásjelzésénél 2011 óta a *Pázmány Press* megnevezés szerepel.

A *PPKE Hittudományi Kara* – teológiai jegyzetek kiadása mellett – gondozza a *Studia Theologica Budapestiensia* című sorozatot, amelynek 2011-ig 35 kötete jelent meg. Több könyv újabb kiadásban látott napvilágot. 2003-ig 32 címet sorol fel a *Katolikus Lexikon*², azóta mindössze 3 új kiadvány jelent meg (a korábbiak új kiadásait nem számítva) a sorozatban. A köteteket a Márton Áron Kiadó jelentette meg, az utolsó három kötet az Új Ember Kiadóval közös kiadás.

A Szent István Társulat a kiadója, de a *PPKE Kánonjogi Posztgraduális Intézet* a gondozója a *Bibliotheca Instituti Postgradualis*

² *Studia Theologica Budapestiensia*. In: Magyar Katolikus Lexikon. 12. köt. Bp., 2007. Online: <http://lexikon.katolikus.hu>

Iuris Canonici sorozatnak, amelynek négy alsorozatában – *Institutiones*, *Manualia*, *Studia*, *Dissertationes* – jelennek meg kötetek különféle kánonjogi, egyházjogi, és jogtudományi témákban.

Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola

1990 előtt a szerzetesrendek maguk gondoskodtak a növendékek teológiai képzéséről, önálló teológiai főiskolákat tartottak fenn. A bencés Szent Gellért Hittudományi Főiskola, a piarista Kalazantinum, és a Ferences Hittudományi Főiskola biztosította a teológiai képzést a növendékeknek. A rendszerváltozás után új helyzet állt elő a szerzetesrendek életében: újraindulhattak a korábban betiltott rendek, megszűnt a létszámbeli korlátozás. „A bencések, ferencesek és piaristák ekkor jutottak arra, hogy egyesítik főiskolájukat. Be kellett látniuk, az erők fölösleges pazarlása, hogy tucatnyi hallgató számára önálló tanári kart tartanak fenn. [...] Hatékonyabb, magasabb színvonalú, gazdasági szempontból is előnyösebb képzést lehet folytatni egy közös főiskolán, amelynek tanári karát elsődlegesen a három alapító rend tagjaiból válogatják össze”³ – olvasható Lukács Lászlónak az új főiskolát bemutató írásában.

A szerzetesi kezdeményezés egyszerre találkozott a magyar kormányzati szándékkal, amely (elsősorban) az állami felsőoktatási intézmények integrációját tűzte ki célul, és a Szentszék sürgetésével, amely a kisebb szerzetesi intézmények összevonását szorgalmazta. Így fokozatos előkészítő munka után hivatalosan 2000. január 1-jével jött létre a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, amely a szentszéki jóváhagyást már 1999-ben megkapta. Jelenleg a teológus szak mellett a katekéta-lelkipásztori munkatárs képzés, és egyéb posztgraduális képzések is zajlanak az intézményben.

A főiskola a belső használatra szánt jegyzetek, segédanyagok kiadásán túl 2009-től tanszéki, illetve intézeti háttérrel több sorozatot gondoz, amelyek a L'Harmattan Kiadóval közös kiadásban jelennek meg.

2009-ben indult *A Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Bibliatudomány Tanszékének kiadványai* sorozat, amely bibliai témájú fordítási, kutatástörténeti és egzisztenciális könyveknek ad helyet. A sorozati koncepció a kötetek belső fülén olvasható: „Szakmai igényességű monográfiákat, fordításokat, és szerkesztett köteteket közöl a szentírástudomány és segédtudományai tárgyköréből valamint – esetenként – rokon tudományágak új kutatásainak eredményeiből.” Az első kötet *Morzsák Dánieltől Bárukig – újabb tanulmányok a korai zsidóság irodalmáról címmel* Xeravits Géza válogatott tanulmányait tartalmazza. A második kötet Szabó Xavér *Salamon zsoltárai* c. kötete, amely bevezető tanulmányt, a fordítást és magyarázó jegyzeteket tartalmaz. Hasonló szerkesztési elvek mentén került kiadásra Adorjáni Zoltán *Jób testamentuma* fordításkötete. *Izsák megköötözése – történet és hatástörténet* Xeravits Géza szerkesztésében a főiskola tudományos szimpóziumán elhangzottak gyűjteménye. Karasszon István könyvei ószövetségi témákat dolgoznak fel: *Az Ószövetség másik fele* tanulmányai a fogság utáni Izrael irodalmát, történelmét és teológiáját tárgyalják; *Az*

³ LUKÁCS LÁSZLÓ: A „Sapientia”. Régi-új teológiai főiskola szerzeteseknek. In: *Távlatok*, 2000. 47. sz. 110. p.

Ószövetség regénye. Sugárutak és zsákutcák a kutatástörténetben c. munka pedig a kutatástörténet mai kérdéseit és dilemmáit elemzi. Az *Angyalok az ókortól Szent Tamásig* Xeravits Géza, Tamási Balázs, Szabó Xavér szerkesztésében bevezetést nyújt a zsidó-keresztény kultúrkör angyalokra vonatkozó elképzeléseinek alapjaiba. Martos Levente Balázs *Misztikus malom. Zsoltáridézetek a páli levelekben* munkájában az ún. íráshasználati kutatás mentén vizsgálja, hogy a meglévő szent iratok egyes szakaszai – ez esetben az ószövetségi zsoltárok – miképpen bukkannak fel egy későbbi szövegtörzshez, Szent Pál leveleiben. Elena Bosetti *Énekek éneke* c. kötete az Ószövetség költői szépségű könyvének kortárs olvasata. Simon T. László: *A kezdetek varázsa és lendülete. Közelítések a Lukács-evangéliumhoz és az Apostolok cselekedeteihez az újszövetségi fejezetek olvasásához* ad támpontokat, és Lukács művének új fordítását is közli. Az igényes nyomdai gondozású és azonos tipográfiájú kötetek mindegyikének címlapján a kötet témájához illeszkedő illusztráció látható; a szerzői és a címadatokon kívül a sorozat elnevezése is olvasható. A könyv gerincén látható a sorozati számozás, a könyvek utolsó oldala – könyvészeti adatokkal – felsorolja az eddig megjelent kiadványokat. Xeravits Géza nemcsak a sorozat szerkesztője, és esetenként szerzője, hanem a könyvek arculatának tervezője is. 2009-től évente 2-3 kötet látott napvilágot 2012-ig; 2013-ban csupán egyetlen cím jelent meg, így a sorozat a 11. sorszámánál tart.

A keresztény egyházaknak – így a katolikus egyháznak is – saját belső szabályozási jogrendszerük van, amely a teológiai képzésben is szerepet kap. A főiskola Egyházjog Tanszéke 2010-ben indította *Sapientia Juris* c. sorozatát, amelyben – gyűjteményes kötetekben – főként különböző, egyházjogot érintő tanulmányok kaptak helyet. Az első kötet Orosz András Lóránt szerkesztésében *Emberi jogok a Katolikus Egyház életében és jogában* címmel jelent meg. A második kötet olasz nyelvű tanulmányokat közöl Orosz András Lóránt és Ujházi Loránd szerkesztésében *Vita consecrata e diritti umani nella Chiesa Cattolica dell'Europa centro-orientale ed altri saggi di diritto canonico* címmel. A harmadik kötet: *Az Egyházi jogi személy – a régi és az új egyházi jogi törvényben* Csiziné dr. Scholsser Annamária kánonjogi doktori disszertációjának kiadása. A negyedik kötet Orosz András Lóránt és Ujházi Loránd szerkesztésében jelent meg *Egyházi intézmények jogi szabályozása* címmel.

A főiskola Fundamentális Teológia Tanszéke gondozza a *Sensus fidei fidelium* sorozatot, amelynek nyitókötetét 2011-ben jelent meg Richard Gaillardetz *A katolikus teológia megalapozása* címmel. A második kötet *Mit jelent hinni? – vallásfilozófiai megfontolások* címmel Bernhard Welte tollából 2013-ban került kiadásra. A sorozat a II. Vatikáni Zsinat *Lumen Gentium* c. dogmatikus konstitúciójából merítette elnevezését, miszerint a hitérzék (a *sensus fidei*) „a keresztény ember adottsága, mellyel a hit dolgaiban képes megkülönböztetni az igazat a hamistól a Tanítóhivatallal egységben”.⁴

A Filozófia Tanszék *Scintillae Sapientiae* sorozatának eddig megjelent két kötete a főiskolán tartott konferenciák előadását közli. A *Teória és*

⁴ Hitérzék. In: Magyar Katolikus Lexikon. 4. köt. Bp., 1998. Online: <http://lexikon.katolikus.hu>

praxis között, avagy a filozófia gyakorlati arcáról című kötet az ókortól napjainkig tekinti át a filozófiai életforma, a filozófia, a hit és a teológia kapcsolatát, valamint a filozófia terápiás olvasatának témáit hazai szerzőktől. *A Korunk irányítójá – a Caritas in veritate kezdetű enciklika jelentőségéről* című kötet Bakos Gergely szerkesztésében XVI. Benedek pápa harmadik enciklikájára reflektál. A tanszék 2013-ban új sorozatot indított *Amici Sapientiae* elnevezéssel: az első kötet *Hit és ész – teológiai és filozófiai közelítések* címmel Szeiler Zsolt, Bakos Gergely OSB és Sárkány Péter szerkesztésében jelent meg.

A Gratuitas Szerzetesteológiai Intézet a Sapientia Főiskola egyik intézete, tevékenységének célja – többek között – a szerzetesség teológiai reflexiójának elősegítése, amelyet szerzetesi és lelkeségi kiadványok megjelentetésével valósít meg. 2010-től két sorozatot jelentet meg: a *Kis út* a hivatáskeresés, a döntési helyzetek, a szerzetesi életállapot megéléséhez kívánnak segítséget nyújtani, a *Vita consecrata* sorozat pedig a szerzetesi képzés, a növendéknevelés, a regulák és a konstitúciók világába nyújt bevezetést. A kötetek szerzői, szerkesztői papok, ill. szerzetesek. A *Kis út* első kötete Fabio Ciardi *Hogyan kövessem? – Válasz Jézus hívására* c. munkája. A kis könyv a hivatáskeresés útján kíván eligazítást adni; fejezetei a monasztikus élet, a papság, az aktívabb szerzetesség, a misszionárius életút és a házasság jellemzőit világítják meg. XVI. Benedek Joseph Ratzingerként írt *Örömtök szolgálói – Elmélkedések a papi lelkiségről* című műve a papi szolgálathoz ad példákat szentírási szövegek meditatív megközelítése alapján. Bernhard Waldmüller: *A közösségi döntés* c. könyve a közösségben felmerülő döntéshelyzeteket elemzi, Stefan Kiechle *Hogyan döntsek?* kötete az egyén szemszögéből vizsgálja ezt a kérdést. Rainero Cantalamessa művei az evangéliumi tanácsok (szegénység, szüzesség, engedelmesség) témáit járják körül önálló kötetekben. Az *Engedelmesség* jelent meg elsőként 2011-ben, rá egy évre a *Szegénység*, és 2013-ra várható a *Szegénység* c. könyv.

Amedeo Cencini: *A Fiú lelkülete – A szerzetesképzés menete* c. művével indult a *Vita Consecrata* sorozat. A könyv több oldalról közelíti meg a szerzetesi növendéknevelés kérdését: a pedagógiai szempontoknál kitér növendéknevelő (novíciusmester, spirituális), valamint a külső és belső környezet szerepére. Figyelembe veszi a képzés rendi- és az egyén lelki dimenzióit, és külön fejezetet szán arra, hogy a felmerülő kérdéseket a növendék szemszögéből elemezze. A második és a harmadik kötet megjelenése előkészületben van, a sorozat viszont folytatódott. A negyedik kötet Timothy Radcliffe: *Új dalt énekeljétek az Úrnak – a keresztény hivatás* könyve több részből épül fel: tartalmazza a szerző – aki 1992 és 2001 között a domonkos rend legfőbb előljárója volt – leveleit a saját rendjéhez, elemzi a szerzetesidentitás kérdését, és a mai világ helyzetére és szerzetesség kapcsolatára reflektál. Az ötödik kötet *A ferences regula – Korai és mai értelmezések* címmel ferences rendtörténeti tanulmányokat közöl a rendi regula kapcsán hazai és külföldi ferences szerzők tollából. A hatodik kötet *Az embervezetés művészete* címmel a vezetői szerep kérdéseit elemzi – nemcsak szerzetesi kontextusban.

A Sapientia Főiskola kiadványaival jelentős helyet foglal el a hazai teológiai könyvkiadásban. Mint láthattuk fentebb: ez szélesebben értelmezendő terület, hisz magában foglalja a szerzetesteológiát és a

filozófiát is.

Szent Atanáz Görögkatolikus Főiskola

A magyarországi katolikus hívók egy része a keleti (bizánci) rítusú katolikusághoz tartozik, köznapi elnevezéssel ők a görögkatolikusok.⁵ Teológiailag Rómával teljes egységben vannak, a különböző hagyományok, az eltérő liturgikus örökség és az egyháztörténelem eseményei sajátos arculatot kölcsönöznek a hazai görögkatolikuságnak.

A Hajdúdorogi Egyházmegye Papnevelő Intézetét és a Görög Katolikus Hittudományi Főiskolát Dudás Miklós püspök alapította 1950-ben. Korábban a növendékeket Ungváron, illetve Budapesten képezték. A főiskola az egész ország területén élő görög katolikusok számára képez papokat, a hallgatók is az ország egész területéről érkeznek, bár túlnyomórészt Kelet-Magyarországról, ahol a görögkatolikuság zöme él. A rendszerváltás után a főiskola civil (világi) hallgatóknak is lehetővé tette a beiratkozást, a teológián kívül más szakok is indultak (hittanár, lelképásztori munkatárs, kántor.) Az egyetemi szintű képzés keretében a főiskola a római székhelyű Pápai Keleti Intézet Pontificio Istituto Orientale affiliált és aggregált intézménye lett, így a hallgatóknak lehetősége van a teológiai baccalaureatus, illetve licencia fokozat megszerzésére.⁶

A Szent Atanáz Görögkatolikus Főiskola az évek során fokozatosan alakította ki könyvkiadói profilját. A belső jegyzetektől a tanszéki kiadványokon át jutott el az önálló arculattal és igényes tipográfiai megoldásokkal rendelkező *Collectanea Athanasiana* sorozatig. A főiskolán megrendezett konferenciák és szimpóziumok előadásai könyvként is megjelentek a tanszékek által gondozott kötetekben, erősítve az intézmény tudománysszervező munkáját; esetenként önálló művek is napvilágot láttak.

Az *Athanasiana-füzetek* 13 kötete 1999 és 2006 között jelent meg. Kis terjedelmű kiadványokról van szó, főleg görögkatolikus liturgikus témákban. A 13 füzet közül 8 szerzője Ivancsó István görögkatolikus teológus és pap. Írásai a liturgikus kéziratokról és fordításokról (*Az 1879-es hajdúdorogi liturgikus fordító bizottság és tevékenysége; Régi liturgikus kézirat Hittudományi Főiskolánk Könyvtárában*), liturgikus kötetekről (*A magyar görög katolikus egyház szerkönyvei; A magyar görög katolikus egyház Evangéliumos könyve; Danilovics János Általános egyházi énekkönyve*), és Máriapócs-hoz kapcsolódó kiadványokról (*Máriapócs-hoz kötődő magyar nyelvű liturgikus jellegű kiadványaink, A máriapócsi vallásos ponyvairódalomból, Dokumentáció a máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriumáról világaról*) nyújtanak áttekintést. Pregun István: *A sátánizmus jelensége és veszélyei* című írása a bulvármédiában gyakorta felkapott témának rövid teológiai reflexiója, a *Tanulmányok a keleti házasságjog köréből* c. kötet Szabó Péter tollából a szentségi házasság keleti jogi szabályozásában ad eligazítást, Kincses Gyula: *Görög katolikusok iskolája Pocsajban* című munkája iskola- és

⁵ Egyházi állásfoglalás szerint a görögkatolikus (egybeírt) alak használandó. Egyes kiadványokban viszont továbbra is a külön írt forma szerepel. Az alábbiakban az egybeírt alakot használjuk, kivétel az egyes dokumentumok kiadói jelölése, ahol minden esetben a kiadványokban feltüntetett módot hagytuk meg.

⁶ <http://www.atanaz.hu/> / Intézményünk / Intézményünk története.

helytörténeti dolgozat egyben. A sorozatban kapott helyett John Zizioulasz ortodox teológus-metropolita négy írása. A *Két tanulmány* című kötet A *Szimbolika és valóság az ortodox istentiszteletben* és *Az apostoli folytonosság és utódlás, az Újabb két tanulmány* című füzet *Az egyház misztériuma az ortodox hagyományban* és *Az Eucharisztia és Isten Országá* munkákat tartalmazza.

A főiskola Liturgikus Tanszéke két sorozatot gondoz. Ivancsó István szerkesztésében jelent meg a *Liturgikus örökségünk* 11 kötete 2002 és 2010 között. A sorozatban a főiskolán rendezett liturgikus szimpóziumok anyagai kaptak helyet. A *Liturgikus Tanszék Kiadványai* sorozat három féle kiadványt tartalmaz. Az egyik csoportba a Tanszék profiljának megfelelően a görögkatolikus liturgiával és szertartásokkal kapcsolatos kiadványok tartoznak. Ivancsó István *Görög katolikus szertartástan* című munkája liturgikus helyeket, eszközöket, a legfontosabb szertartási elemeket, valamint a liturgikus időt mutatja be, továbbá a szentségek és a szentelmények ismertetése is helyet kapott a kötetben. A *magyar görögkatolikusság körlevélben közölt liturgikus rendelkezéseinek forrásgyűjteménye* Ivancsó István szerkesztésében a görögkatolikus püspökök liturgikus rendelkezéseit tartalmazza az egyházmegyei körlevelekből összegyűjtve. Ivancsó István a *Görög katolikus liturgia* első részében általános bevezetést ad a témába, a második részében pedig ennek alapján nyolc istentisztelet rendjét elemzi. A *Liturgikus konkordancia a „Dicsérjétek az Urat” című görög katolikus énekeskönyv oktoechosához* a jelenleg használatban lévő görög katolikus énekeskönyv alapján készült. Ivancsó István *Az Aranyszájú-liturgia végzésének módja liturgikus dokumentumaink tükrében* műve a liturgia végzésének módját mutatja be a legrészletesebb rubrikális előírásokat tartalmazó liturgikus könyvekből, illetve püspöki rendelkezésekből. Ivancsó István *A keleti liturgiák* c. műve alapvető ismertetést nyújt az öt nagy rítuscsaládhoz tartozó liturgiákról. A másik csoportot a könyvészeti jellegű kiadványok alkotják. Az Ivancsó István által végzett gyűjtés eredménye a *Görög katolikus liturgikus kiadványaink dokumentációja* című kétkötetes munka. Az első kötet a nyomtatásban megjelent műveket sorolja fel, a második kötet kiegészítéseket, további műveket, és a nyomtatásban meg nem jelent kiadványokat tartalmazza. Szintén könyvészeti jellegű munka Ivancsó István műveiről készült bibliográfia Ivancsó Bazil gyűjtésében. A harmadik csoport mindössze egyetlen kiadványt tartalmaz. Ivancsó István *Görög katolikus kislexikona* a lexikonműfaj miatt került külön említésre. A kislexikon a legfontosabb címszavakat tárgyalja liturgikus témákban.

A *Szisztematikus Teológiai Munkák* sorozatban három kiadvány látott napvilágot: az első kötet az Alszeghy Zoltán születésének 90. évfordulója alkalmából rendezett tudományos ülés írásos anyagát tartalmazza Ivancsó István szerkesztésében, a második és a harmadik kötet *Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból* konferencia előadásai két kötetben.

Az *Erkölcsteológiai Munkák* sorozat gondozója a főiskola Erkölcsteológiai Tanszéke. Egy könyv kivételével mind a főiskolán rendezett erkölcsteológia szimpóziumok előadásait tartalmazzák. Az első kötet tanulmányai *A gyónás szentsége* címmel járják körül a kérdés teológiai vonatkozásait. A második kötet *Az élet kezdetével kapcsolatos*

erkölcsi felelősség címmel jelent meg. A kötet bioetikai vonatkozású témákat tárgyal teológiai kontextusban a mesterséges megtermékenyítéstől a prenatális beavatkozások erkölcsi dilemmáin át az őssejtkutatás kérdéséig. A sorozat harmadik kötete – Soltész János: *Megélni az evangéliumot* c. munkája – önálló monográfia. A könyv írásai változatos témákat ölelnek fel az evangéliumi üzenet, a bioetika, az emberi kommunikáció és a hitvédelem különféle területéről. *Az emberi méltóság megtartása az utolsó pillanatig* c. kötet a halál, a szenvedés és a gyászunka kérdéséről közöl írásokat. A kötetek szerkesztője ezúttal is Ivancsó István.

A főiskola 2008-ban indította el a *Collectanea Athanasiana* sorozatát, amely több alsorozattal rendelkezik. A sorozat első kötetében a szerkesztők – Szabó Péter és Véghseő Tamás – röviden összefoglalták a kiadási koncepciót:

„E szembeötlő hiány pótlására törekszük a jelen kötettel induló sorozat. [...] Mint tervezett alsorozatait is jelzik, a teológiai kutatás különböző célzatú és módszerű tevékenységi köreinek egyaránt fórumot kíván biztosítani. A *Studia* alsorozatban gyűjteményes kötetek, konferenciaanyagok, illetve önálló monografikus művek kiadását tervezzük. *Textus/Fontes* alsorozata forrásszövegek hozzáférhetővé tételét szolgálja majd. *Manualia* alsorozata a kézikönyvek, traktátusok műfajába tartozó munkák megjelentetését célozza. *Az Institutiones* alsorozata az Intézet oktatási tevékenységéhez szükséges, megújuló tankönyvek kiadására indul. Végül a *Varia* kiegészítő alsorozat – a ‘*Collectanea*’ profiljába illő – olyan tudományos értékű munkák befogadására, melyek műfaji jellegükönél fogva nem sorolhatóak a fenti kategóriákba. A ‘*Collectanea*’ így a keleti ‘szent tudományok’ egyes területein jelentkező, különböző műfajú publikációk mind teljesebb körének kíván egységes formai keretet biztosítani. E művek egybefogása azt a célt szolgálja, hogy Intézetünk tudományos tevékenységének java kifelé is könnyen beazonosítható, egységes arculatot nyerjen, ebből adódóan pedig kiadványaink követhetőbbé, s egyben könnyebben elérhetővé váljanak.”⁷

A *Studia* alsorozatban jelent meg a sorozat nyitókötete *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* címmel. A második kötet ugyanezen konferencia idegen nyelvű (német és olasz) előadásait tartalmazza. A sorozat harmadik kötetében *Symbolae – a görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* szerepelnek, az egyes tanulmányok magyar és idegen nyelveken követik egymást. A negyedik kötet Véghseő Tamás monográfiája „...mint igaz egyházi ember...” *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése* címmel. Szintén 2011-ben jelent meg az ötödik kötet, amely egyházművészeti tárgyú szakmunka. Terdik Szilveszter „...a mostani

⁷ Beköszöntő. In: *Rómából Hungáriába*. Szerk.: Véghseő Tamás. Nyíregyháza, 2008. (Collectanea Athanasiana I. Studia. vol. 1.) 5-6. p.

világnak ízlése, és a rítusnak módja szerint” Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez c. könyvében a görögkatolikus templomépítészet és a templomi berendezések művészi megformálásáról ad áttekintést.

A *Textus/Fontes* sorozat első kötete *A Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve*. A könyv alcíme szerint oktatási célú szövegkiadás, a borítón a Keleti kódex CCEO 1990 cím szerepel. A második kötet *Barkóczy Ferenc egri püspök kiadatlan instrukciója az Egri Egyházmegye területén élő görögkatolikusok számára (1749) – 19. századi kéziratos görögkatolikus szerkönyvek Nyírgyulajból és Fábíánházáról* című forráskiadvány és szövegközlés Végheő Tamás és Nyirán János gondozásában. A borítón a Barkóczy instrukció és a Kéziratos szerkönyvek felirat olvasható. Baán István *Theofánisz Mavrogordátosz, paronaxiai érsek, munkácsi adminisztrátor* munkásságát mutatja be a magyar és angol nyelvű harmadik kötet.

A *Manualia* és az *Institutiones* sorozatból eddig egy-egy kötet jelent meg: Szabó Péter *A keleti egyházak szentségi joga. Összehasonlító bemutatás* 2012-ben, illetve a 2013-ban a *Görögkatolikus Szent Liturgia – Kottás tankönyv*.

A sorozaton kívüli kiadványok között konferenciakötetek, teológiai és bibliai tanulmányok és egyháztörténeti-egyházművészeti kötetek szerepelnek. Mindenképp kiemelendő Puskás Bernadett *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon* c. munkája, amely a téma átfogó ismertetését adja.

A főiskola két kiadvánnyal emlékezett meg az alapítás ötvenedik évéről: *„Egy szájjal és egy szívvel” – A Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Jubileumi Emlékkönyve (1950-2000)* Ivancsó István, az *Örökség és küldetés 1950-2000. A Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga*, Janka György szerkesztésében jelent meg 2000-ben, illetve 2001-ben. *Ecclesiam aedificans* címmel köszöntőkötetet kapott Keresztes Szilárd görögkatolikus püspök 70. születésnapjára 2002-ben. *Orientalium dignitas* címmel jelent meg a XIII. Leó pápa által kiadott *Keletiek méltósága* kezdetű apostoli levél centenáriuma alkalmából tartott szimpózium anyaga Orosz László szerkesztésében és fordításában. Kiadásra kerültek a máriapócsi kegykép könnyezésének évfordulóira szervezett konferenciák előadásai is: *Máriapócs, 1696 – Nyíregyháza, 1996. Történeti konferencia a máriapócsi Istenszülő-ikon első könnyezésének 300. évfordulójára* 1996-ban, illetve *„Téged jöttünk köszönteni.” A máriapócsi kegykép harmadik könnyezésének centenáriuma alkalmából rendezett nemzetközi konferencia anyaga* 2005-ben.

A fentiek alapján láthatjuk, hogy főleg a tudományos konferenciák és tanácskozások anyagait gondozta-gondozza a főiskola, de új kezdeményezésekkel fontos kiadványok szakmai műhelyévé vált. Amennyiben a *Collectaena Athanasia* sorozat és sorozatai folytatódnak, úgy egy színvonalas tudományos bázissal gazdagodik a hazai teológiai könyvkiadás, amely hosszú évtizedekre is hivatkozási alap lehet mind a felsőoktatásban, mind a hittudományok világában.

Gál Ferenc Főiskola – Gerhardus Kiadó

A szegedi hittudományi képzés mindössze néhány évtizedes múltra tekint vissza: Glattfelder Gyula püspök a trianoni határ-húzások után az egyházmegye központjában, Szegeden alapította meg a Főiskola elődjét. Az első tanév 1930-ban indult. A papnevelő intézetet és a főiskolát a jezsuiták vezették 1950-ig, a szerzetesrendek működésének erőszakos felfüggesztéséig, később Egyházmegyei Hittudományi Főiskolaként működött. A rendszerváltás után nappali tagozaton is megindult a világi hallgatók képzése, 1995-ben elnyerte a Pázmány affiliációt. Az intézmény 2008-ben felvette a Gál Ferenc Hittudományi Főiskola nevet, 2012-től Gál Ferenc Főiskola néven működik.⁸

A főiskola korábban is adott ki jegyzeteket, főképp belső használatra. 2009-től azonban önálló könyvkiadót alapított Gerhardus Kiadó néven. Azóta több mint kéttucatnyi kiadvány látott napvilágot magyar és idegen nyelven különféle szakterületekről. Többféle sorozati kezdeményezést is indított egyháztörténeti és szlovák-magyar kultúrközi témákban.

Egyháztörténet témaköréből eddig két kiadvány látott napvilágot: Zakar Péter *A tábori püspökség története 1773-1868 c.* munkája 2010-ben és Kovács József *Visitatio canonica a gyulai plébánián (1715-1993)* kötete. Ez utóbbi a *Szeged-csanádi egyházmegyei könyvtár* sorozat első tagja. A vallási néprajz területéről a kiadó részt vállalt a *Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár* két kötetének kiadásában is. *Az Olvasó – tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére* a neves néprajztudós köszöntőkötete, Povedák István *Álhősök, hamis istenek? – hős- és sztárkultusz a posztmodern korban c.* munkája korunk jelenségének etnológiai olvasata. Barna Gábor *Isten szolgája, Bálint Sándor*, a szolgáló szeretet példaképe címmel állított össze kis füzetet. A média világának témaköréből három könyv jelent meg, Marton Árpád *A felettes mi – kulturális és médiaetika a sámánok korától a showmanek koráig avagy korszerűtlen elmélkedés a szimbolikus és a diabolikus világlátás válaszutján* című könyve, Antal Zsolt: *Közszolgálati média Európában – az állami részvétel koncepciói a tájékoztatásban c.* munkája, és Tadeusz Zasepa – Pavel Izrael *A televízió otthonunkban c.* kis kötete.

Szabó Mária *Bevezetés a bibliai héber nyelvbe* munkája segédanyag az Őszövetség nyelvi hátteréhez. A *Szomszédok, barátok, testvérek* sorozat a főiskola Hungaroszlavológiai Kutatóközpontjához köthető. A sorozatban a magyar-szlovák közös kulturális örökség egyházi, illetve történelmi vonatkozásai kaptak helyet. Az első kötet *Cantus catholici – Szöllősi Benedek magyar és szlovák katolikus énekeskönyve*. A második kötet *Szent Cirill, Szent Metód – Szent István* kötet Sztakovics Erika szerkesztésében, a harmadik *A kettős kereszt a magyar és a szlovák címerben* Tóth Sándor János szerkesztésében. A könyvek magyar-szlovák nyelvűek, hátlapjukkal egybekötve. Szintén a Gerhardus adta ki a *Szlovák népdalok – Bartók Béla Tót népdalok című gyűjteményének „piszkozata”* című forráskiadványt. A fentiekén kívül több tanulmánykötet is megjelent a keresztény szakkollégiumoknak a felsőoktatásban betöltött szerepéről, illetve a hallgatók Keresztény Tudományos Diákköri Konferencián elhangzott válogatott előadásai is.

⁸ <http://www.gff-szeged.hu / Magunkról / A főiskola története>.

Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola

A Pécsi Egyházmegyében a török hódoltság megszűnése után fél évszázad elteltével létesült papnevelő intézet. A szeminárium alapkövét 1742. június 4-én Berényi Zsigmond püspök helyezte el, s 1746. szeptember 4-én szentelte föl Szent Pál tiszteletére. 1951 augusztusában a szeminárium épületét át kellett adni állami iskola céljaira. A rendszerváltozást követően, 1991-ben Mayer Mihály pécsi megyéspüspök a főiskolát újraalapította, és az oktatást a jövőd papok nevelése mellett kiterjesztette hittanárak és világi teológusok képzésére is.⁹

A Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola 2005-óta jelentet meg könyveket; a *Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis* sorozatot a főiskola által alapított Pécsi Egyháztörténeti Intézet gondozza. A kiadványok borítóján a PHF és sorszám látható; ezt a számot az összes főiskolai kiadvány megkapta, de ez a számozás nem azonos a fentebb említett sorozat számozásával. 2012-ig 14 kiadvány jelent meg, ebből 9 a *Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis* sorozatban. A megjelent kiadványok többnyire a főiskolán rendezett tudományos konferenciák szerkesztett előadásait tartalmazzák. *A pécsi egyházmegye a 17-18. században* és a *Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon* egyháztörténeti, *A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai*, *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai*, *Az 1945 utáni magyar katolikus egyháztörténet új megközelítései* kötetek inkább módszertani jellegű művek. A sorozatban nem konferenciakötet az *Ecclesia semper reformanda et renovanda* könyv, amely Katus László tanulmányaiból válogat, és Varga Szabolcs *Irem kertje* c. pécsi helytörténeti munkája. Két forráskiadvány – egyházlátogatási jegyzőkönyv – is megjelent a sorozatban. Radó Bálint (*VI.*) *I. Jakab király politikai teológiája* c. munkáját az intézet gondozta, de nem része a sorozatnak. Dobos László szerkesztésében jelent meg a *Kateketikai szöveggyűjtemény* és Dobos László nyolcvanadik születésnapjára készült az *Íme, kiment a magvető vetni* című kateketikai tanulmányválogatás. Különlegességnek nevezhető Kovács Gusztáv *A páciens neve: Doktor House* c. munkája, amely bioetikai kérdésekre keres választ a népszerű televíziós sorozat alapján, ekképp kapott helyet egy hittudományi sorozat kiadványai között.

Apor Vilmos Katolikus Főiskola

Zsámbékon a Szent Keresztről Nevezett Irgalmas Nővérek 1929-ben nyitották meg Tanítónőképző Intézetüket, amely kevesebb mint húsz évig működhetett: 1948-ban más, egyházi intézményekkel együtt államosították. A tanítóképzés is megszűnt, csupán 1977-ben indult újra. 1983-tól Zsámbéki Tanítóképző Főiskola néven önálló intézménnyé vált, 1993-tól fenntartója a katolikus egyház. A Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola 2000-ben felvette Apor Vilmos püspök nevét, 2004-től Vácon működik.¹⁰

Az Apor Vilmos Katolikus Főiskola folytatta a Zsámbéki Tanítóképző Főiskola (és a Corvinus Kiadó) gondozásában megjelent *Hét szabad művészet könyvtára* sorozatot változatos témájú kötetekkel. Az önálló

⁹ <http://www.pphf.hu> / Szervezet / A főiskola története.

¹⁰ <http://www.avkf.hu> / Magunkról / Történet.

kötetek közül a főiskola oktatója, Nemeshegyi Péter 85. születésnapjára kapott köszöntőkötetet *A jóság íze* címmel. Nemes György *Kommunikáció – igazságosságban és szeretetben* a szerző doktori disszertációjának átdolgozott és bővített kiadása. Szintén kommunikációs témát dolgoz fel Szatlóczy Gajdóczki Zsuzsanna *Párbeszédkultúra – az európai polgári neveléseszmények öröksége alapján – az „és-és” kultúrája* c. könyve. A tanítást segítő szöveggyűjtemények között kapott helyet a *Családpedagógia – tanulmányok, dokumentumok, írások és a Bioetika – az emberi élet erkölsteológiája* c. jegyzet. A főiskola rendszeresen szervez tudományos konferenciákat, az előadások több kötetben jelentek meg: *Művészetek szerepe a személyiségfejlesztésben – nemzetközi művészeti nevelési konferencia 2008-ban* és *„Gravissimum educationis” – a keresztény nevelés feladatai és kihívásai a harmadik évezred elején* címmel 2013-ban.

Győri Hittudományi Főiskola

A győri papnevelés és hittudományi képzés évszázados múltra tekint vissza. A Papnevelő Intézet alapítása 1627-ben Dallos Miklós győri püspök nevéhez fűződik. Sinzendorff Fülöp püspök ezen épület bővítésével hozta létre 1732-ben a Hittudományi Főiskolát, és vezetését a pannonhalmi bencésre bízta. II. József megszüntette az egyházmegyei szemináriumokat, ezekben az években szünetelt a papképzés Győrben. A kommunizmus évtizedei alatt működhetett a főiskola; a pécsi, a szombathelyi és a veszprémi egyházmegye növendékei is itt tanulhattak. A rendszerváltást követően megindult a hitoktatói képzés, és megtörtént a főiskola római affiliációja (Pápai Lateráni Egyetem Teológiai Fakultás) is.¹¹

A főiskolának több jegyzete megjelent belső használatra liturgia (Maróti Gábor), pedagógia (Pem László és Rédly Elemér) és dogmatika (Szabó Gyula) témakörökben, több kiadásban. Később kezdte meg az intézmény a *Studia theologica Jaurinensia* címmel egy könyvsorozat gondozását, amelynek eddig nyolc kötete jelent meg főleg bibliai témákban. Öt kötetnek Schmatovich János a szerzője: a *Papok és bölcsek az Ószövetségben – történeti és teológiai nézőpontok* és az *Isten új szava – A próféták küldetése az Ószövetség világába* vezeti az olvasót. Az *Üdvözítőnk érkezése – a várakozás beteljesedése az Újszövetség területére* kalauzol, a *Bevezetés az Újszövetségbe – a beteljesülés emlékezete* pedig két kötetben nyújt alapvető tájékozódást. *Szent Pál levelei – élet és tanítás* alcímű kötet a páli levelek tükrében vázolja az apostol alakját. Szintén Szent Pál munkáját mutatja be Martos Levente Balázs a *Legyetek követőim! – képek a tanító Pál apostolról* c. kötetében. Ő a szerzője a *Szívembe rejtem szavaidat – jegyzetek Isten szavának teológiájához* kötetnek is. Zsebedics József *Fejezetek és emlékek a Győri Papnevelő Intézet életéből, 1910-1966* forráskötete a győri papképzésnek állít emléket, hasonlóképpen a sorozaton kívül megjelent *„Ut coelo assurgant!” „Hogy az égig nőjenek!” 375 éves a Győri Hittudományi Főiskola és Papnevelő Intézet 2002-2003* című, Albán József szerkesztette kötethez. Simon József *„A szolgálat munkájára...”* címmel 60 éves papi jubileumának tiszteletére, Schmatovich János *Apparatus biblicus* címmel 70.

¹¹ [http://www.gyhf.hu / Főiskola / Küldetésnyilatkozat.](http://www.gyhf.hu/Foiskola/Kuldetesnyilatkozat)

születésnapjára kapott köszöntőkötetet.

Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola

A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola jogelődjét, a Papnevelő Intézetet Volkra János veszprémi püspök alapította 1711. október 26-án. 1745-től 1952-ig (a világháborúk alatti kisebb megszakításokat leszámítva) zavartalanul folyt a papképzés Veszprémben. 1952 márciusában erőszakkal megszüntették a szeminárium működését. Majdnem negyvenévi kényszerszünet után, Szendi József veszprémi megyéspüspök 1991-ben újraalapította a Veszprémi Hittudományi Főiskolát teológia és hittanári szakkal.¹² A főiskolán a hitéleti képzéseken kívül 1995 óta szociális munkás képzés is folyik, ami tükröződik a főiskola könyv- és jegyzetkiadásában is.

A főiskola több könyvsorozatot gondoz. Ezek egyike a főiskolán szervezett konferenciák anyagainak megjelentetése *Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola / Konferenciasorozat* sorozati cím alatt. A kötetek között rendszeresen megjelentek az Ökumenikus hitoktatói fórum, illetve konferencia előadásai. Ezen kívül a család és iskola, illetve a karitásztevékenység és a családok, az euroatlanti integráció és regionális együttműködés, illetve egyháztörténeti témájú konferenciák anyagai kerültek kiadásra.

A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola lelkeségi sorozatában négy kötet került kiadásra: *A barátaim vagytok! – elmélkedések Istenről, Krisztusról, emberről, egyházzal* és *A jó harcot harcolva – ünnepi gondolatok* című munkák Kumintz Gézától, *Az időtálló papi eszmény* Szabó Kornéltól, és *Newman* címmel válogatás Newman bíboros műveiből.

A *Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola / Könyvsorozat* elnevezésű sorozata elsődlegesen a hitéleti-pedagógiai munkát segíti. A *Gyakorlati keresztény pedagógia – etikai megközelítésben* Marosi Szilvia, Trosits András szerkesztésében két kiadásban is megjelent. Gárdonyi Máté *Egyháztörténete* két kötetben tárgyalja a témát ókor-középkor, illetve újkor, modern kor bontásban. Az *Erkölc, ember, társadalom* az etikatanár továbbképzéshez közöl tanulmányokat. Szalai István *A gyermek- és ifjúságvédelem rendszere Magyarországon* könyve a szociális munkás képzéshez kapcsolható. A sorozat utoljára megjelentetett kötete Csernai Balázs *Die Fremdwahrnehmung des Christentums im Spiegel der Gerichtsszenen der Apostelgeschichte* c. doktori disszertációjának német nyelvű kiadása.

További intézmények

További katolikus hittudományi főiskolák is működnek Magyarországon, amelyeknek nincs a fentiekhez hasonló önálló könyvkiadási tevékenységük. Belső használatra szánt jegyzeteket és tanulási segédleteket jelentetnek meg, és esetenként egy-egy kiadványt gondoznak is. Így került kiadásra az Egeri Érseki Hittudományi Főiskola közreműködésével Csizmadia István *A kiengesztelődés szolgálatát bízom rád – a pap szerepének hangsúlyváltozásai a bűnbánat szentségének liturgiátörténetében* című munkája. Két teológusi életmű bemutatására is vállalkozott a főiskola: Kiss István *teológiai tanár élete és munkássága – egy élet Krisztus Urunk*

¹² <http://www.vhf.hu/> / Történeti ismertetés / A főiskola története.

szolgálatában 1999-ben, a *Kandra Kabos, 1843-1905 c.* kötet 2000-ben jelent meg; mindkettő Szecska Károly munkája.

Az Esztergomi Hittudományi Főiskola kiadásában jelent meg *Slovenská kresťanská kultúra – osudy a osobnosti* című kötet szlovák nyelvű kiadói jelzettel (Ostrihom, Vysoká škola teologická), amely a 2010. április 7-én Esztergomban a *Szlovák keresztény kultúra – sorsok és egyéniségek* címmel rendezett konferencián elhangzott előadások szövegét tartalmazza. A kötetben összefoglaló olvasható magyar és angol nyelven.

A katolikus felsőoktatási intézmények könyvkiadása legalább olyan sokféle, mint maguk az intézmények, illetve azok képzési kínálatai. A szakmai reflexió, a tudományos munkásság és naprakészség egyik eszköze a konferenciákon való részvétel. Öröndetes, ha egy-egy emlékezetes előadás nem merül feledésbe, és könyv alakjában megjelenhet. Erre szinte mindegyik intézménynél van példa. A felsőoktatási könyvkiadás másik fő profilja a tankönyvek, oktatási segédanyagok megjelentetése. Amennyiben ez a tevékenység túllép a belső jegyzet publikálásának szintjén, és markáns tipográfiai-szerkesztési koncepciót követ, főleg könyvsorozatoknál, úgy felkeltheti az egyetemi és főiskolai hallgatókon kívüli, tudományos érdeklődésű olvasók figyelmét is. Ez persze azonban a könyvkiadáson túlmenő kérdéseket is felvet: a kiadványok reklámját és a különféle csatornákon való terjesztését. Követendő példa lehet a könyvesbolti hálózattal rendelkező kiadóval történő együttműködés, amelyre a fentiekben is láthattunk példákat.

Egyháztörténészek I. országos találkozója. A katolikus egyháztörténelem oktatásának helyzete (Nemzetközi trendek, új szempontok, hazai szakkönyvek és tematikák)

Pécs, 2014. május 12–13.

A Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola (PHF) keretein belül működő Pécsi Egyháztörténeti Intézet (PEI) munkatársainak régi törekvése egy olyan, rendszeresen működő fórum létrehozása, amelynek keretei között az egyháztörténettel foglalkozó kutatók bemutathatnák újabb eredményeiket, és ahol lehetőség nyílna a közös gondolkodásra, együttműködések kialakítására. A nyitó alkalomhoz fajsúlyos témát, és majd mindenkit érintő kérdéseket állított középpontba az Intézet: Mit tanítunk egyháztörténelem címén az egyetemi, főiskolai kurzusokon, illetve a középiskolai tanórákon? Milyen jegyzetek és segédanyagok állnak rendelkezésre? Milyen nemzetközi tapasztalatok, szempontok átvétele lenne szükséges? E kérdésirányok kapcsán nyílt lehetőség arra, hogy a katolikus egyház történetével foglalkozó kutatók és oktatók párbeszédet folytassanak az egyetemes és magyar katolikus egyháztörténet kutatási feladatairól és oktatási kihívásairól.

A konferencia vezértémája az összejövétel második napján került megtárgyalásra. Az ezt megelőző napon a szervezők *Hitéleti változások és keresztény identitás az 1970-es, '80-as években Magyarországon, különös tekintettel a pécsi egyházmegyére* címmel fiatal kutatók számára biztosítottak bemutatkozási lehetőséget. A rendezvény négy előadása vezette föl azt a kerekasztal-beszélgetést, melyben a meghívottak az előadásokon elhangzottakra is reflektálva osztották meg a korszakkal kapcsolatos tapasztalataikat, ismereteiket. A programmal a szervezők egyrészt a 2013-ban hasonló metódus szerint megvalósított, nagy sikerű konferencia (*A plébániák élete/a plébánia története Magyarországon az '50-es, '60-as években*) dilemmáit gondolták tovább, másrészt az egyháztörténész találkozóra érkező vendégek és előadók számára biztosítottak a ráhangolódáshoz szükséges szakmai keretet. A két konferencia előadásait és a felkért partnerek hozzászólásait a PEI hamarosan ebook formájában adja közre. A rendezvényt CZIGLÁNYI ZSOLT, a PHF rektora nyitotta meg, a konferenciát és a kerekasztal-beszélgetést BÁNKUTI GÁBOR, a PTE BTK Modernkori Történeti Tanszékének oktatója moderálta. GONDA GÁBOR *A kép már nem a régi. Hitéleti változások két délkelet-baranyai plébánián az 1960-as, '70-es, '80-as években* címmel Majs és Nagynyárad községek vallási életének jellegzetességeit és különbözőségeit elemezte, elsősorban a helyi Historia Domusok bejegyzéseinek tükrében. SZIGETI DALMA előadásában – *Az ifjúsági pasztoráció közösségteremtő formái Pécsen az 1970/1980-as években* – interjúkra építve mutatta be mindazokat az igényeket és lehetőségeket, melyek a '80-as évek közepére számos, egymással is kapcsolatot tartó kisközösség formálódásához vezettek. Harmadik

előadóként KELEMEN DÁVID *Egy falusi egyházközség vallásgyakorlatának jellegzetességei az 1970-es, 1980-as években* címmel mutatta be prezentációját, melynek középpontjában az osztrák–magyar határ közelében fekvő Sopronkövesd vallási élete állt. A konferencia első programpontjának zárásaként GÁL ANDRÁS *Paphiány a pécsi egyházmegyében* címmel egy mai napig aktuális jelenség okait fűrkészte.

Az előadásokban felvetett szempontok egyben a kerekasztal kérdéseit is kijelölték: Hogyan alakultak a korszakban a gyülekezetek életének legfontosabb eseményei, a közösség kulturális igényei (népmisziók, körmenetek, búcsúk szerepe, plébániák alapítása, összevonása); változott-e a plébánosi szerep és világgép? A hagyománytörés, a társadalom atomizációja és az ezzel járó anomia milyen kihívások elé állította a plébániát?

A tradicionális vallási kultúra leépülése mellett integrálódott-e egy újfajta vallási kultúra? A szentségi pasztorációra épülő „konzerváló” stratégia mellett milyen új lehetőségek kínálóztak a hit továbbadására és megélésére? A papság fogyatkozásával változott-e a laikusok szerepe? Az egyházi élet mely területein volt leginkább/legkevésbé érzékelhető a II. Vatikáni Zsinat hatása? Milyen változatai voltak a vallási identitás megtartásának, a politikai, társadalmi és az egyházi normarendszerek közötti ellentmondások feloldásának?

A beszélgetés CZIGLÁNYI ZSOLT rektor, HORVÁTH ISTVÁN, a pécsi székesegyházi közösségi életbe akkoriban vidéki egyetemistaként bekapcsolódó gyermekorvos, KŐSZEGI MELINDA, az első pécsi Bokor bázisközség tagja, valamint PUSKÁS LAJOS diakónus, a pécsi egyházmegye első, „féllegális” világi plébániavezetője részvételével zajlott. Annyit már a megjelentetés előtt meg kell jegyeznünk, hogy a beszélgetés intenzitása a megadott kronológiai és a tervezett időbeli kereteket is szétfeszítette. Az interaktív beszélgetésen a hallgatóság köréből többen is felszólaltak. Az a kvantitatív adatokkal is kétségtelenül igazolható szekularizációs modell, mely egyébiránt az MSZMP ideológusainak a vallás elhalására vonatkozó prognózisát is igazolta, számos kérdést vet fel. A téma sajátosságait is figyelembe vevő interdiszciplináris megközelítés jelentősen árnyalja e tézis megállapításait, és némely esetben túlhaladja annak módszertani kereteit.

Az este zárásaként a közönség SZAKONYI KÁROLY *Adáshiba* című drámájának televíziós felvételét tekintette meg. A vetítést követő közönségtalálkozón Szakács Emília beszélgetett a darab írójával a mű keletkezésének körülményeiről, az azt befolyásoló tényezőkről. Amellett, hogy Szakonyi Károly felvázolta a színmű értelmezési lehetőségeit, számos művelődéstörténeti adalékkal is szolgált az 1970-es évekről.

A következő, keddi napon GÓZSY ZOLTÁN, a PTE BTK Újkortörténeti Tanszékének oktatója köszöntötte a konferencián nagy számban megjelent hallgatóságot. A programot TÓTH TAMÁS, a Pápai

Magyar Intézet rektorának előadása (*A Katolikus Egyház történelmének oktatása Rómában*) nyitotta. Az előadó elsősorban az egyháztörténet oktatásának római feltételrendszerét mutatta be. Részletesen kitért a graduális/posztgraduális egyháztörténeti végzettség megszerzésének lehetséges útjaira, valamint a kinti levéltári kutatási lehetőségekre. Az előadást követő kérdésekre adott válaszában Tóth Tamás kitért arra is, hogy szándékukban áll a kinti ösztöndíj-lehetőségek intenzívebb bemutatása és kihasználása.

A délutáni szekció egy könyvbemutatóval vette kezdetét: GONDA GÁBOR *Kitaszítva. Kényszermigráció, nemzetiségpolitika és földreform németek által lakott dél- és nyugat-dunántúli településeken 1944-1948* című könyvét BÁNKUTI GÁBOR ismertette. Az igen jelentős alap kutatásokon nyugvó munka a PEI sorozatának XI. köteteként jelent meg.

Ezt követően ADRIÁNYI GÁBOR, a bonni egyetem professzor emeritusa ismertette Hermann-Joseph Scheidgennek, a kölni egyetem oktatójának előadását (*A Katolikus Egyház történelmének oktatása Németországban*). Az előadás elsősorban a németországi teológiai karok oktatási és oktatásszervezési gyakorlatát mutatta be, több esetben személyes oktatói tapasztalat alapján. Az előadás után igen sok kérdést kapott ADRIÁNYI GÁBOR, ezekkel kapcsolatban kifejtette, hogy szükség van a magyar egyháztörténet-írás eredményeinek küllhoni megismertetésére, valamint a hazai egyháztörténet-oktatás szervezettebb kereteinek megteremtésére.

A németországi helyzet után a hazai kusza viszonyokat, *A katolikus egyháztörténelem tanítása a magyarországi felsőoktatásban* címmel, a különféle felsőoktatási intézmények egyháztörténeti képzéseinek és kurzusainak tematikáin keresztül JANKA GYÖRGY, a nyíregyházi Szent Athanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola tanára mutatta be. Az előadás plasztikusan vázolta fel az egymástól igencsak eltérő oktatási rendszereket. Konklúziója, hogy a hazai felsőoktatásban (azon belül különösen a hittudományi főiskolák esetében) az egyháztörténeti kurzusok tematikái, a felhasznált kötelező és ajánlott irodalmak rendkívüli sokszínűséget mutatnak, azok összehangolására pedig kísérlet sem történt eddig. Sok esetben a téma korszakolása is nagy eltéréseket mutat. Nem véletlenül fogalmazódott meg az előadást követő reakciókban az egységesítés kérdése. A felvetésre adott válaszok egy része az integrálás (oktatás, jegyzet stb.), más része a differenciáltság fenntartása mellett foglalt állást. Külön vitát képezett az egyháztörténeti jegyzetek kérdése, hiszen Gárdonyi Máté egyetemes egyháztörténeti jegyzete mellett szükség lenne egy hasonló szerkezetű, „tanítható” és „tanulható” magyar tematikájú jegyzet kiadására is. Janka György prezentációjának részeként ODROBINA LÁSZLÓ, tanszékvezető főiskolai tanár mutatta be a szegedi Gál Ferenc Főiskolán folytatott akkreditált egyháztörténeti képzést, FORGÓ ANDRÁS, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem adjunktusa pedig a Tusor Péter által elkészített egyháztörténeti jegyzetre hívta fel a hallgatóság

figyelmét.

A konferencia nagy érdeklődéssel várt záró előadását GIANONE ANDRÁS középiskolai tanár, történész, a Katolikus Pedagógiai Szervezési és Továbbképzési Intézet munkatársa tartotta *A Katolikus Egyház történelmének oktatása a magyar közoktatásban* címmel, a történelem és a hittanoktatás adottságait és lehetőségeit elemezve. Az előadás kitért a használatban lévő hittan- és történelemkönyvek egyháztörténeti vonatkozásaira, illetve bemutatta a készülő alternatív tananyagok néhány újdonságát is. Gianone András precízen mutatott rá arra, hogy a katolikus egyház ókori és középkori története összességében megfelelő mennyiségben kerül elő, a 18–20. századi vonatkozások ugyanakkor alig kerülnek megemlítésre. Elmondta, hogy rendszeresen jelzik a tankönyvszerzők felé a hibákat, fals értelmezéseket, de a felfedezett hibák javítása így sem következetes.

A plenáris előadásokat szakmai workshop követte. A PEI szándékának megfelelően bemutatkoztak azok a jelentősebb tudományos vállalkozások, kutatási projektek, amelyek meghatározó eredményeket értek el, illetve fontos módszertani kérdéseket vetnek fel. A nyíregyházi Szent Athanáz Főiskola „Görög Katolikus Örökség” Kutatócsoportjának *A Kárpátok Eurorégió görög katolikus kulturális örökségének kutatása és megőrzése: a történelmi munkácsi egyházmegye bizánci szertartású katolikus közössége kialakulásának és fejlődésének kutatása (1646-1818) és magyarországi tárgyi emlékeinek feltérképezése* elnevezésű OTKA programját, a pályázat elnyerésének nehézségeit és az elmúlt három évben elvégzett intenzív szakmai munkát VÉGHSEŐ TAMÁS, a kutatócsoport vezetője, főiskolai tanár mutatta be. A nyíregyházi vállalkozásának köszönhetően folyamatosan jelennek meg a görögkatolikus egyház történetével kapcsolatos alapmunkák, melyeket széleskörű forrásbázis és megfelelő módszertani ismeretek alapján állítanak össze. Témaválasztásaik mögött tudatos koncepció látható, az eddig megjelent kötetek egymásra épülnek, kiegészítik egymást. Nem csupán az intézet kiadványsorozata (Collectanea Athanasiana), hanem bemutatott honlapjuk is példaértékű.

BALOGH MARGIT (tudományos főmunkatárs, az MTA BTK Társadalomkutató központjának igazgatója) az MTA BTK zsinattörténeti OTKA programját és az annak keretében megvalósult, a PEI-vel együttműködve publikált kötetet ismertette.¹ Az impozáns munka egy eredményes tudományos összefogást testesít meg: egy körültekintően előkészített projekt keretén belül két műhely és számos elkötelezett kutató sikeres együttműködését.

A programban a szervezők hangsúlyt fektettek a Pécsi Egyházmegye történetével kapcsolatos kutatási eredmények bemutatására is. FEDELES TAMÁS, a PTE BTK Középkori Történeti

¹ Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században. Szerk.: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértési Lázár. Bp.–Pécs, 2014. 517 p.

Tanszékének oktatója a Pécsi Egyházmegyei Bizottság Pécsi Egyházmegye Története I. kötetét mutatta be. A pécsi püspökség középkori történetét feldolgozó kötet kapcsán Fedeles Tamás kifejtette, hogy remélhetőleg folytatódik a monográfia, és kiteljesedhet a nagy vállalkozás.

A találkozót a PHF PEI bemutatkozása zárta. GÓZSY ZOLTÁN és VARGA SZABOLCS kiemelték, hogy a jövőre 10 éves intézet arra vállalkozott, hogy fokozatosan tárja fel, adja közzé az egyházmegye 18–20. századi forrásait, és erre építve sorra jelentesse meg a korszakra vonatkozó tanulmányköteteket, szintéziseket. A házigazdák nevében a konferencia eredményeit és a lehetséges perspektívákat is összegezte Varga Szabolcs és Gózszy Zoltán. Kifejtették, hogy a két nap megmutatta, szükség van az együttgondolkodásra, illetve az eredmények bemutatására, megvitatására.

A szervezők célja, hogy az előadások és az általuk generált viták anyagai egy szerkesztett Évkönyv formájában is megjelenjenek, amely minden évben reprezentálná a magyar egyháztörténeti kutatások friss, tematikus eredményeit. A szervezők a *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv* színvonalát tartják szem előtt, ez az etalon a tervezett kiadvány számára. Ennek felelőssége egy állandó szerkesztőbizottság tagjaira, valamint az aktuális szám szerkesztőire, az évenként megrendezésre kerülő találkozó házigazdáira – 2015-ben a nyíregyházi Szent Athanáz Főiskolára – hárulna.

(ism.: Bánkuti Gábor² – Csibi Norbert – Gózszy Zoltán – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár)

² Dr. Bánkuti Gábor publikációt megalapozó kutatása a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

Tusor Péter akadémiai doktori disszertációjának nyilvános védése

2014. május 28-án szerdán délelőtt zajlott le a Magyar Tudományos Akadémia Székházának Felolvasótermében TUSOR PÉTER egyháztörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Intézete docensének akadémiai doktori védése, melynek végén az akadémia rendes tagja, OROSZ ISTVÁN professor emeritus történész elnöklete alatt összeülő bírálóbizottság, a titkos szavazást követően maximálisan támogatta a jelöltnek az akadémia doktora cím odaítélését. A címre jelölt kutató *Egy „epizód” Magyarország és a római Szentszék kapcsolataiból: Pázmány Péter esztergomi érseki kinevezése (Mikropolitikai tanulmány)* című munkájához ERDŐ PÉTER bíboros, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem nagykancellárja, az MTA rendes tagja; PÉTER KATALIN a történelemtudomány doktora, az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének kora újkorral foglalkozó kutató professor emeritusa; illetve TÖRÖK JÓZSEF PhD, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Hittudományi Karának egyháztörténelem professzora fogalmazta meg opponensi véleményét. Végezetül pedig mindhárman a cím odaítélését kérték a jelölt számára.

Az akadémia doktora címet végül elnyerő jelölt 1967-ben született Gödöllőn. A kecskeméti piaristáknál érettségizett, egyetemi tanulmányait az Eötvös Collegium tagjaként az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán végezte, mely felsőoktatási intézmény köztudomású, hogy az említett akadémiai értekezésében is vizsgált Pázmány Péter bíboros 1635-ben Nagyszombatban alapított egyetemének (egyik) jogutódja. Így lényegében közvetve már ekkor kapcsolatba került az egykori jezsuita főpappal, illetve annak örökségével, kinek a későbbiekben már történészként kutatta pályáját, s jelen esetben, akadémiai doktori dolgozatában annak esztergomi érseki székbe kerülésének körülményeit tárta a bizottság, illetve az érdeklődő tudományos közösség elé. Az ELTE-n szerezte meg 2001-ben PhD fokozatát R. Várkonyi Ágnes témavezetése mellett, majd a Szegedi Tudományegyetemen habilitált 2012-ben irodalom- és kultúratudományokból. ELTE-s tanulmányai idején, mint hallgató az Eötvös Kollégium munkájába is aktívan bekapcsolódott. A felsőoktatási tevékenységét 1999-ben kezdte meg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán, ahol az első időkben latint tanított, majd a Történettudományi Intézetben lett adjunktus, végül pedig docens mindmáig. Kutató történészként megfordult a jelentős hazai és határon túli levéltárakon kívül többek között Bécsben, és rendszeresen kutat a Vatikán rendkívül értékes levéltári anyagaiban is. Szakmai felkészültségével, illetve idegen nyelveken is megjelent publikációival nemzetközi szinten is elismertséget szerzett magának tudományos körökben. Kutatási szakterülete Magyarország kora újkori egyház-, diplomácia-, politika- és művelődéstörténete, a vatikáni magyar kutatások historiográfiája. Tusor Péter kezdetektől az Erdő bíboros támogatásával 2002-ben elindított *Collectanea Vaticana Hungariae* sorozat szerkesztője, továbbá mind az *Egyháztörténeti Szemle*, mind pedig a *Publikationen der Ungarischen Geschichtsforschung in Wien* szerkesztőbizottságának a

tagja. Kezdetektől részt vett az ugyancsak Erdő bíboros kezdeményezésére megalakult PPKE Egyháztörténeti Kutatócsoport munkájában, mely végül 2012. július 1-től az MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport néven végzi munkáját Tusor Péter vezetése alatt.

Jelen akadémiai disszertációjának – mint annak címe is mutatja – a magyar katolikus konfesszionalizáció jeles jezsuita alakjának a magyar egyházi hierarchia élére történő emelkedésének háttérét és körülményeit kívánta a tudomány nyilvánossága elé tárni, annak egyházpolitikai és politikai vonulatát egyaránt felvázolni. Sarkalatos helyet foglal el tézisei között a protestánsból katolikussá lett Pázmány Péter jezsuita volta, a szerzetes viszonyulása rendjéhez, s viszont a rend – és rendtársai – vele szemben tanúsított magatartása. Kiemelt pontja a disszertációnak, ahol a kutató beazonosítja a jezsuita szerzetespap esztergomi kinevezésének legfontosabb magyar támogatóját. Ugyancsak említésre méltó momentuma Tusor Péter megírt munkájának Pázmány Jézus Társaság-beli voltának a szerepe, s az ebből adódó bonyodalmak és nehézségek alapos és részletes bemutatása, az, hogy miként kerülhetett ilyen háttérrel, sok akadály ellenére mégis Pázmány a király utáni, a nádor melletti legmagasabb közjogi méltóságra a Magyar Királyságban. A részletező eredmények messze meghaladják a korábbi, háromszáz évre visszanyúló kutatások szintjét. Kritikai alaposággal tárul elénk, hogy milyen procedúrákon kellett végighaladnia – beleértve Szomaszka noviciátusi kitérőjét, s a jezsuiták javadalmakhoz jutását gátló ekkor hatályos világi törvényeket – ahhoz, hogy V. Pál pápa végül az esztergomi érsekség élére kinevezhesse, mely pozícióból adódóan Magyarország koronázó főpapjává lehetett, s így a II. Mátyás király utáni Habsburg-örökösödési kérdésben is fontos szerep juthatott számára. A tézisek között ugyancsak jelentős helyet foglal el a magyar jezsuita és a nagyhatalmú bécsi püspök, a Titkos Tanács elnöke, Melchior Klesl bíboros patrónus–kliens kapcsolatának vizsgálata: a végül majd megbukott osztrák főpap politikai „játzmája” a korabeli nagypolitikában, s annak mikropolitikai vonatkozása.

Erdő Péter bíboros – Pázmány prímás-érseki székének jelenlegi betöltője – ez alkalommal mint az értekezés opponense részletesen mondta el állásfoglalását Tusor Péter munkájáról, neves egyházjogászként világitva meg, hogy az általa is az Akadémia doktora címre alkalmasnak tartott kutató kánonjogilag is pontos érvelésekkel tárgyalta az érseki szék betöltésének jogi vonulatát. Péter Katalin professzorasszony a szakmai alaposág mellett kiemelte a mű egyes részeinek különösen olvasmányos jellegét, mely véleményt osztva Török József professzor is elmondta, hogy az Akadémia doktora címre jelölt Tusor Péter munkájában hosszú évek kutatómunkája nyert formát, s két előtte felszólaló opponens-társához hasonlóan ő is támogatásáról biztosította a jelöltet. Hargittay Emil, az irodalomtudományok kandidátusa, a PPKE BTK egyetemi tanára, a felállt bírálóbizottság egyik tagja, mint Pázmány-kutató szól hozzá Tusor Péter akadémiai doktori értekezésének Orosz István elnök által megnyitott vitájához, a jelenlegi Pázmány-kutatás szemszögéből tekintve át a jelölt által feltárt információkat. Végezetül Orosz professzor, bizottsági elnök visszatérve a Klesl–Pázmány-féle patrónus–kliens kapcsolatra, ezen korábbi történelmi időszakokban használatos *terminus technicus*oknak az ő esetükben való Tusor Péter általi alkalmazásának módjára kérdezett rá,

melyre a jelölt egyértelmű választ is adott.

Ezt követően Orosz István a nagyszámú jelenlévő (köztük a jelölt családtagjai, barátai, kollégái, ismerősei, az MTA–PPKE „Lendület” Egyháztörténeti Kutatócsoport megjelent tagjai) előtt bejelentette, hogy a bizottság rövid megbeszélés után a benyújtott akadémiai disszertációt elfogadva, s az opponensek részletes szakmai állásfoglalását is figyelembe véve a Magyar Tudományos Akadémia doktora címet Tusor Péter történésznek odaítélte. A gratulációk fogadása után az eseményt az MTA Kodály Zoltán termében állófogadás zárta.

(ism.: Sági György)

A. MOLNÁR Ferenc – OSZLÁNSZKI Éva: Szenci Molnár Albert zsoltárainak szöveghagyományozódásáról. A zsoltárok eredeti és a mai magyar református énekeskönyvben levő szövegeinek összehasonlítása (kommentárokkal). Második, bővített és javított kiadás. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, 2012. (Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár, Kiadványok 14.) 440 old.

Hogyan építsük be Szenci Molnár Albert zsoltárfordításait egy új magyar református gyülekezeti énekeskönyvbe? A végletekig leegyszerűsítve így lehetne megfogalmazni a kérdést, amelyet A. MOLNÁR FERENC és OSZLÁNSZKI ÉVA kötete körbejár. A probléma rendkívül sokrétű, irodalom- és művelődéstörténeti szempontból is jelentős. A fordítások (1607) óta eltelt idő alatt a nyelvünk rengeteg változáson esett át. A zsoltárok gyakorlati, folyamatos használatra, gyülekezeti, valamint egyéni éneklésre születtek. Kérdés viszont: nem tudományos vagy irodalmi kiadásban, hanem egy általánosan használt gyülekezeti énekeskönyvben, szükséges-e ragaszkodni a hagyományosan fordított szövegekhez? Lehet-e rajtuk módosítani? Mik azok a pontok, amelyek mentén egy új énekeskönyvet lehet összeállítani és mik azok a kikerülhetetlen szempontok, amelyeket mérlegelni kell? Egyik kérdés a másikba torkollik.

A. MOLNÁR FERENC és OSZLÁNSZKI ÉVA munkájának célja – a szempontokat figyelembe véve – egy bevezetéssel ellátott, kommentált adattár létrehozása volt, amely Szenci Molnár Albert zsoltárfordításainak eredeti szövegét veti össze az 1948-ban [1949-ben] kiadott, ma is általánosan használt magyarországi református énekeskönyvekben szereplő változatokkal. Ahogyan ez a szó is mutatja, a szövegeken különböző módokon változtattak a könyvek összeállítói. Egy új énekeskönyv létrehozásához pedig ezeket a változtatásokat mérlegelni kell. A munka erre irányult, segítséget kíván nyújtani ehhez – a zsoltárszövegeknél összevet, mérlegel, megoldási lehetőségeket kínál – emellett bemutatja magukat a szövegeket, amelyek más kutatási területeken, más kérdésekhez (például nyelvtörténeti vizsgálatok számára, a fordítástechnika területén) is fontos forrásként szolgálhat. Az 1948-as énekeskönyv anyagát összeállító bizottság, mint az előszóban írják is, fontosnak tartotta, hogy különösen a Szenci Molnár-zsoltárok esetében lehetőleg ragaszkodjon az eredeti szöveghez. Ott azonban, ahol ritmikai-zenei szempontok, az általános nyelvfejlődés, illetve tartalmi problémák (a túl részletes, hosszú fogalmazás vagy az ószövetségi zsidósághoz, Dávidhoz való sajátos, erős kötődés) megkívánták, a szövegen nem egyszer az énekelhetőség, a befogadás érdekében (némi) módosítottak, a versszakokból pedig elhagytak. Az énekeskönyv összeállítása elsősorban a bizottság előadójának, Csomasz Tóth Kálmánnak a munkája és érdeme.

Az adattár létrehozása előtt ugyanakkor számos (fentebb már röviden

említett) kérdést figyelembe kell venni. A könyv *Bevezetéssel* kezdődik, amely a jelzett problémákkal kapcsolatban számba veszi a szakirodalom különböző álláspontjait a problémákat illetően, majd a szerzők véleményét is megfogalmazza, illetőleg bemutatja a kötet koncepcióját, valamint vázlatosan ismerteti számos más (újabb) énekeskönyvnek a Szenci Molnár-fordításokhoz való viszonyát.

A kiindulópont maga Szenci Molnár Albert. Alakja és munkásságának jelentősége hatalmas, hatása megkérdőjelezhetetlen. A zsoltárfordításai számos szépirodalmi szerzőnek és műalkotásnak parafrázisához szolgálhattak alapul (ez is mutatja, mennyire beépültek a szövegek a köztudatba). Szenci Molnár fordításainak megtartása szükséges – cél és érdek –, szavait énekeljük, olvassuk, felhasználjuk, azok akaratlanul is felidéződnek.

Azonban más tények is közrejátszanak. Nem ismeri mindenki szóról szóra mind a 150 zsoltárt, a gyülekezeti gyakorlat sem azt mutatja, hogy a közösség mindet énekelné. Továbbá a nyelv, mint mind tudjuk, változott. Bizonyos kifejezések régiesnek hatnak, mások elavultak és vannak szavak, melyek jelentése megváltozott vagy nem ismert a szélesebb közönség számára. Mi tehát a teendő? Ki kell hagyni bizonyos zsoltárokat vagy versszakokat zsoltárokon belül? De meddig lehet elmenni és mi a szelektálás alapja? Nyilvánvalóan más szempontokat kell figyelembe venni attól függően, hogy mi a célja a készülő munkának. Egy gyakran használt énekeskönyv összeállítása, mely akár a zsoltárokon kívül más énekeket is tartalmaz, vagy egy olyan énekeskönyvé, amelyből ha nem is éneklünk a gyülekezet mind a 150 zsoltárt egyforma rendszerességgel, azokat nemcsak éneklésre, hanem egyéni zsoltárolvasásra is ajánlja. A szakirodalom véleményei ellentétesek. Van, aki szerint bizonyos zsoltárok, illetve versszakok (leggyakrabban a különböző átok-zsoltárok) kihagyandók, mások szerint eretnek dolog elvenni az Istentől ihletett írásból: azt a maga teljességében kell vizsgálni és kézre bocsátani.

Ami az archaizmusokat és a szövegváltoztatásokat illeti, szintén ütköző véleményekkel és gyakorlattal találkozunk. Olvashatunk olyan kijelentést, hogy az énekeskönyvnek nem kell zsoltármúzeumnak lennie¹ (megőrizni változatlanul minden betűt az eredeti fordításban), de a szavak, netán szövegrészek esetenként (szinte) szabad cserélgetése sem lehet ajánlott. Ennek során a szöveg nem egyszer csak nyomokban tartalmazza az eredeti fordítást.² Ez a kérdés (miket változtassunk) már önmagában összetett. Az *Adattár* is két csoportja osztja a szövegmódosításokat. Máshogy kell közelítenünk a régies formák kisebb, esetleg csak hangalaki változtatásához, mint a szó-, szórend- vagy szókapcsolatcserékhez.

Az „egyszerűbb” archaizmusok újjá tétele a legtöbben elfogadják, hiszen ezek nem okoznak értelmezési problémát, és ezáltal közelebb kerül a szöveg a mai olvasóhoz (példák erre *az ki > aki*, *orca > arc*). Érthetőbbé válik a mondanivaló, a nyelv közhasználatából kiszorult alakok (példának itt a *tőd*, *alít*) mellőzésével is. Ugyanakkor nem lehet és nem is szabad mindent feláldozni az érthetőség vagy az egyszerűsítés oltárán. Az említett

¹ DIENES Dénes: Szenci Molnár Albert életműve és zsoltáreklésünk felbuzdításának kérdései. In: *Sárospataki Füzetek*, 1997. 2. sz. 22–37. p.

² Ahogyan az 1923-as énekeskönyv teszi helyenként.

alít 'vél, gondol' jelentésében nem azonos az *állít*-tal, amire több helyen cserélték. A könyv szerzői (és más szakirodalom is) jegyzeteket, magyarázatokat ajánl, ezek eddigi elmaradását pedig hiányolja. Más a helyzet a nagyobb változtatásokkal (pl.: „Ki [az Isten] **az szép főlhőkön** megyen” → „Ki **puszta földeken** megyen”; 78. zsoltár). A kötet ilyen ügyekben is tesz javaslatokat: jó, elfogadható vagy inkább mellőzendő az énekeskönyvben lévő (Csomasz Tóth Kálmán-féle) módosítás, vagy mások is ajánlhatók (itt: „Ki a felhők szárnyán megyen”; vö. Biblia). Ugyanakkor, mint a szerzők írják is, ajánlásaik javallatok, általában nyilván többféle, más megoldás is lehetséges.

A *Bevezetés* ezeket a problémákat mutatja be több irányból, több énekeskönyv nézőpontjából is. Kiemelendő, hogy mennyire korszerűen közelít a problémához (egy több mint hatvan évvel korábban megfogalmazott véleményt nem feltétlenül tekintene ma már relevánsnak, de a Google-t is segítségül hívja), és a célközönséget is bevonja a kérdések körülményébe (felmérések a hívők körében, egyes gyülekezeti gyakorlatok vizsgálata). A szerzők saját véleményét röviden foglalja össze,³ a munka célja nem elsősorban ez, itt pusztán a kérdés kontextusának felvázolására szolgál, bemutatásra, hogy az olvasó hogyan közelítsen a zsoltár szövegek felé, hogy miért volt fontos az *Adattár* elkészítése. (Mindemellett a *Bevezetés* önmagában is értékes összefoglalója a zsoltárszövegekkel kapcsolatos kérdéseknek, szakirodalomnak, nemcsak az *Adattár* bevezetőjeként, hanem a Szenci Molnár Albert zsoltárfordításokkal való munka bemutatásaként is jelentős.)

A *Bevezetés* röviden más, korábbi énekeskönyveknek is kitér a Szenci Molnár-zsoltárokhoz való viszonyára. Részletesebben az 1921/2001-es magyarországi és partiumi, valamint az 1923-as erdélyi énekeskönyveket veti össze. Bemutatja a hibás(nak értékelhető) változtatásokat, hiányolja a már említett szómagyarázó láb- vagy végjegyzeteket. Mindkét énekeskönyv szintén törekszik a konkrét ószövetségi kötődések csökkentésére (ezzel a gyakorlattal több énekeskönyv él, említhető itt a különböző zsidósághoz köthető ókori fogalmak – pl. bizonyos hangszerek – átnevezése is). Az 1923-as énekeskönyv például szolgál annak a bemutatására is, hogy az a szándék, mely közelebb kívánja hozni a szöveget a mai éneklőhöz, túlzásba vihető, és ott, ahol már eltér a zsoltárok szövegvilágától, kifogásolható.

Az *Adattár* – amely a könyv nagy részét teszi ki – Szenci Molnár eredeti szövegét és az 1948-as keletű, mai magyarországi énekeskönyvben (*Énekeskönyv magyar reformátusok használatára*) lévő zsoltárszövegeket hasonlítja össze, táblázatos formában egymás mellé helyezve őket. Egyik oldalon az eredeti, Szenci Molnár Albert fordította zsoltár, a másikon az 1948-as énekeskönyv szövege. A kisebb változtatásokat *dőlt*, a nagyobbakat

³ Annak megfogalmazására részletesebben ld.: A. MOLNÁR FERENC: Szenci Molnár Albert zsoltárainak nyelvi problémái a református énekeskönyvben. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2009. 3. sz. 56–69. p. (korábbi cikkeit is felhasználva); OSZLÁNSZKI ÉVA: Változtatások Szenci Molnár Albert zsoltárszövegein a mai magyar református énekeskönyvben. Debrecen, 2007. (Kézirat, egyetemi szakdolgozat; témavezető: A. MOLNÁR Ferenc. Online: Debreceni Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék: mnytud.arts.unideb.hu/szakdolgozatok.php – 2014. február.)

félkövér kiemeléssel jelölték. Azoknak a versszakoknak a számát, amelyeket az 1996-os úgynevezett „találkozás” (a Magyar Református Világtalálkozóra készült) énekeskönyv, a *Magyar református énekeskönyv* is kihagyott, aláhúzással. Minden zsoltár után található egy rövid(ebb) vagy hosszabb kommentár, ami értékeli is. A változtatásokat elfogadja vagy elveti, illetve új megoldást ajánl. A kötet szerzői ugyanakkor rámutatnak, hogy nem egyetlen, vitathatatlan megoldás képzelhető el, azok elvetése vagy megfogadása tovább mérlegelhető. Továbbá nem tárgyalnak minden apró (vagy nagyobb) változtatást, elsősorban az új megoldásokra, a kihagyások elfogadására vagy a változtatások feleslegességére, hibáira irányulnak, a nem tárgyalta a már kommentáltak analógiájára azonban értékelhetők. Fontos az is, hogy a fordításokat kifejezetten a szöveg szempontjából vizsgálták, a dallam, a ritmika (melyek kívül esnek az adott kutatások területén) fölülírhatják a megjegyzéseket.

A munka (ahogy magát is megnevezi) „a tanár és a (hajdani) diák örvendetes együttműködése”. A felosztás szerint A. MOLNÁR FERENC írta a Bevezetést és készítette a zsoltárszövegekhez kapcsolódó kommentárokat, OSZLÁNSZKI ÉVA pedig magukat a szövegeket gondozta, vetette össze és megjelölte a köztük lévő különbségeket. A két szerző véleménye megegyező, ez is indokolja a rájuk vonatkozó többes számú fogalmazást.

A *Bevezetésben* is többször megfogalmazódik a munka szükségessége, hiszen most egy új énekeskönyv összeállításának előkészületei folynak. A vázolt problémák tükrében ennek a fontossága, illetve időlegessége nem kérdéses. Az *Adattár* összevetései ehhez nyújthatnak majd kapaszkodót, továbbá segítséget a problémák összegzésével, megoldások ajánlásával.

Az *Adattár* bizonyos szempontból teljes, hiszen mind a 150 zsoltárt tárgyalja, bemutatja. A munka azonban befejezetlen is. Egyrészt eszköz valami elkészüléséhez, másrészt további kérdésekhez vezet, önálló megoldások alkotására készítet. Mindezzel teljesíti, ami a célja: összefogja a zsoltárokat, de túl is mutat rajta. Nem csupán egy passzív adatbázis, hanem egy gondolkodásra, kutatásra készítő, gyakorlatban használható munka. (Az interneten is több helyen hozzáférhető.⁴)

(ism.: Fazekas Júlia)

⁴ Miskolci Egyetem BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet (<http://magyarszak.uni-miskolc.hu>); Debreceni Egyetem BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék (<http://mnytud.arts.unideb.hu>), Református Egyházzene (<http://www.egyhazzene.reformatus.hu>).

**Protestáns mártirológia a kora újkorban. Szerk.:
Csorba Dávid – Fazakas Gergely Tamás – Imre
Mihály – Tóth Zsombor.
Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.
(Studia Litteraria) 317 old.**

A *Studia Litteraria* irodalom- és kultúratudományi folyóirat 2012/3-4., tematikus száma azon a Debrecenben megrendezésre került konferencián alapszik, amely *A protestáns mártirológia kora újkori alkalmazásai* címet viselte. Ezt a tudományos találkozót 2011 februárjában rendezte meg a Reformációkutató és Kora Újkori Művelődéstörténeti Műhely. A konferencia – amelynek címét Imre Mihály a Debreceni Egyetemen professzor javasolta – egy eddig kevésbé kutatott területet, a protestáns mártirológiát emelte a köztudatba. Így lehetőséget adott a téma iránt érdeklődőknek, valamint a kutatóknak a témakörbe való minél alaposabb elmélyülésre. Kezdetben, mint a wolfenbütteli könyvtárral közösen megrendezett magyar-német összejövetelt képzelték el, de ez sajnos meghiúsult, illetve „csak” egy magyarországi konferenciára redukálódott.

A tanulmánykötet (mondhatni monográfia) közel háromezres oldalon mutatja be a témával foglalkozó magyarországi tanulmányokat, áttekintő és rendszerező jelleggel íródott. Főleg a szakértőknek szól, de a laikusok számára is tanulságos és izgalmas olvasnivaló. Egyetlen negatívumaként azt említeném meg, hogy nagyon hiányoltam a kötetből azt a részt, amely a szakmai kifejezések magyarázatával és megnevezésével foglalkozna. Figyelemfelkeltő külső és a precíz belső elrendezés teszik szemléletessé a kötetet. A könyv szerkesztői mindezt dicséretet érdemelnek.

A monográfia írásait három blokkba sorolnám: az elsők között említeném azokat a műveket, amelyek egy-egy szerzőre és azok munkásságára fókuszálnak; a második részbe azokat a tanulmányokat, amelyek átmenetet képeznek az egyéni szerzők/művek és az általánosabb témák között. A harmadik blokkban pedig az átfogóbb írásokról szólnék.

Az első csoportba ÁCS PÁL, D. TÓTH JUDIT, FABINY TIBOR, IMRE MIHÁLY, LÁSZLÓ ANIKÓ, OLÁH RÓBERT és PÉNZES TIBORC SZABOLCS közleményeit teszem. A sort ÁCS PÁL tanulmányával kezdem, amelyben az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos tanácsadója Sztárai Mihály 1560-as Thomas Cranmerről szóló históriás énekét veszi elő és elemzi mélyrehatóan. Az írás plusz hozadéka, hogy a szerző párhuzamba állítja Sztárait és korát Thomas Cranmer canterbury érsekkel és annak korával. D. TÓTH JUDIT, a Debreceni Egyetem docense a nemrégiben – 2011-ben – elhunyt leuveni professzor, Boudewijn Dehandschutter kutatási területeit (görög és keleti patológia, *Martyrium Polycarpi* című mű, a mártírság fogalmának alakulása a történelem folyamán) vizsgálja, és avat be ezáltal az ókeresztény kor mártirológiájának elméletébe. FABINY TIBOR, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára, írásában John Foxe mártirológiája alapján bemutatja nekünk a fiatalon elhunyt, de ennek ellenére sok könyvet írt angol John Frith-t. Frith neve azért jelentős a téma szempontjából, mert ő volt az első protestáns, akit Angliában a hitéért égettek meg. Fabiny felhívja a figyelmet arra is, hogy Frith neve nemcsak ezért fontos a protestánsok számára, hiszen személye egy vitasorozatról is

ismert, az ún. úrvacsora-vitáról, amelyet Morus Tamással folytatott az oltárizsentség kérdéséről. IMRE MIHÁLY, a Debreceni Egyetem professzora és egyben a konferencia témájának „atyja” Johann Heinrich Heidegger és a mártírság közötti kötődéssel, illetve az e témában íródott írásműveivel foglalkozik. Heideggert úgy tárja elénk, mint aki a vértanúság és a magyarság számára – segítette és az európai plénum elé tárta a magyar gályarabok történetét – is tekintélyes személyiség volt. LÁSZLÓ ANIKÓ, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem PhD-hallgatója tanulmányában Johann Heinrich Alsted életművével és vallási nézeteivel (chiliasmus, millenarizmus) ismerkedhetünk meg. Alsted személye szerinte azért jelentős e tematikában, mert tudós ember lévén próbálta a tudományt és a vallási nézeteket összeegyeztetni; Dániel könyve alapján például azt is kiszámította, hogy 1694-ben lesz az a dátum, amikor az igaz egyház végső győzelmet arat az Antikrisztussal szemben. OLÁH RÓBERT, a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár könyvtárosa írásában a Szent Bertalan-éji mézárálást és annak magyar recepcióját – leginkább a *Párisi lakodalom* című 1766-os művet – vizsgálja. Horderejét abban látja, hogy szerinte kellő vigasztalást nyújt a 18. századi magyar állapotok elviseléséhez. A Károli Gáspár Református Egyetem tanársegédje, PÉNZES TIBORC SZABOLCS értekezése azokra a munkákra figyel fel, amelyek a gyászévtized (1671–1681) alatt a kolozsvári nyomda kiadásában jelentek meg. Ezekre a művekre egyaránt jellemző a harcias hozzáállás és a szenvedés retorikája. E kiadványok közül – amelyek olyan szerzőktől származnak, akik a katolicizmus erőszakos térítése miatt kénytelenek voltak Erdélybe vagy Debrecenbe menekülni – választotta ki a Köleséri Sámuel segítségével készült *Sion várát*. Ez a mű Czeglédi István (a vallásüldözés első mártírja Magyarországon) utolsó munkája, amelynek megjelenését halála miatt nem érthette meg. Az értekezés második részében a szerző bemutatja Czeglédi munkáját, illetve életének eseményeit.

A második blokkban GYÖRI L. JÁNOS és P. VÁSÁRHELYI JUDIT tanulmányát említem meg. Előbbi szerző a Református Művelődés- és Iskolatörténeti Kutatóintézet igazgatója, tanulmánya Szöllősi Mihály 1668-ban megjelent *Sion Leánya* című művével foglalkozik. Ez volt az első magyar nyelvű kötet, amely megpróbálta egységbe rendezni az eddigi mártírium-történeteket, kitarva Szent Ágoston azon nézete mellett, hogy nem csupán a vértanúság, hanem a hitbéli meggyőződés állhatatossága is mártírsággént kezelhető. P. VÁSÁRHELYI JUDIT, az Országos Széchenyi Könyvtár osztályvezetője, rá jellemző módon Szenci Molnár Albert felől közelíti meg a vértanúság témáját. Rámutat arra – és okokat is talál –, hogy hiába érdekelték Szenci Molnárt a mártírok és azok követendő példája, mégsem készítette el a leghíresebb 16. századi mártírokról szóló könyv – valószínűleg a Jean Crespin-féle martyrologium – magyar fordítását.

A harmadik, egyben utolsó részben CSORBA DÁVID, FAZAKAS GERGELY TAMÁS, MIKÓ GYULA, ÓZE SÁNDOR, TÓTH ZSOMBOR és VOIGT VILMOS írásait emelem ki. CSORBA DÁVID, a Nyíregyházi Főiskola docense műfaj történeti megközelítésből vizsgálja meg az adott témakört. Főleg azokat a magyarországi szövegtípusokat – mártírexemplum, mártíremlékirat, mártír-életrajz, keresztény kalendárium, mártírkatalógus, martyrologium – veszi sorra, amelyek a nyugat-európai kánonhoz hasonló, vagy éppen

eltérő módon kezelik a vértanúság kérdését. FAZAKAS GERGELY TAMÁS, a Debreceni Egyetem adjunktusa értekezésében azzal foglalkozik, hogyan is vált fontos metaforává a magyar református irodalomban az árvaság és az özvegyesség – általánosabb kifejezésben a női szenvedés motívuma. A szerző kutatásai nyomán egyértelműen kirajzolódik, hogy a gyámolatlan, gyenge és esendő nő a szenvedő egyházi közösség megtettesítője. MIKÓ GYULA, a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának tanáraként a Felvinczi Sándor lelkipásztor halálára írott prédikációkat és epigrammákat vizsgálja, és mutat rá arra, melyek azok a retorikai eszközök illetve elemek, amelyek mártírrá emelhetnek egy megboldogult személyt. ÓZE SÁNDOR, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense tanulmányában azt a kérdést elemzi, hogy egy katona mártírnak számít-e. Tanulmánya elején leszögezi, hogy szerinte egy katona nem minősül a szó eredeti értelmében mártírnak, ám személyes véleményének ellentmondva mégis azt mutatja be, hogy miért is tartották a hazáért, a vallásért életüket áldozó katonákat – például Hunyadi Jánost, Zrínyi Miklóst – vértanúknak. Ezen a kérdéskörön kívül foglalkozik még Luther Mártonnak a háborúskodásról szóló azon véleményével, miszerint a török had csupán egyszerű vallási próbatétel a kereszténység számára. Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa, TÓTH ZSOMBOR a középkortól kezdődően foglalkozik az egyházzal kapcsolatos főbb kérdésekkel, vázlatosan demonstrálva a kálvinista mártírológia tradícióját. Ezek mellett veszi a fáradságot és sorra szemlélteti a kora újkori mártírság témakörében napvilágot látott legjelentősebb külföldi és hazai munkákat. VOIGT VILMOSNAK, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem professzor emeritusának írása az evangélikus vallás, azon belül is a szepességi lutheránusok történetére fordít nagy gondot. E téren szerinte a legjobb forrás a Munyai Antal-féle *Historia Ecclesiae Evangelicae [...] tredecim oppidis Scepusii*, amely 1830-ban íródott. Munyai kötetét úgy jellemzi, mint egy hiteles adattárat, amely a történelmileg hiteles dokumentumok segítségével tárja elénk a 13 szepességi város hitéletét a kezdetektől egészen 1830-ig.

A *Protestáns mártírológia a kora újkorban* című kötet értekezései előadás formájában mind elhangzottak az említett 2011-es debreceni összejövetelen, mélyítve a vértanúságról szóló kutatást. A *Studia Litteraria* különszámának utószavában IMRE MIHÁLY veszi sorra és mutatja be – mintegy összegzésként – a külföldön és Magyarországon megjelenő írásokat, műfajokat, történeteket és kutatásokat, így próbálva meg kapcsolatot teremteni a nyugati és az itthoni szakirodalom között. Továbbá a szerző röviden tárgyalja még a monográfia tanulmányainak fontosságát, tanulságait, és arra buzdít minden egyes kutatót, hogy nyomozzon a témakörben, mert ez egy olyan terület, amelyet kutatni kell és kutatni érdemes.

Kecskeméti Gábornak a 2013. október 25-i, budapesti könyvbemutatón elmondott szavait idézve, ez a tanulmánykötet „jól megcsinált dolog, amelynek fényes jövője van”. Ebben a szellemben kívánom, hogy a kutatás sikeresen folytatódjon tovább, és még sok ilyen kaliberű monográfia szülessen.

(ism.: Vrábel Tünde)

BARÁTH BÉLA LEVENTE: Hegyemei Kiss Áron Tiszántúl millennium kori püspöke. Egy 19. századi református egyházkormányzó életútjának ismertetése. Önéletrajzi visszaemlékezései, válogatott művei és pályafutásához kapcsolódó dokumentumok alapján. A Függelékben Szabó András tanulmányával. Budapest, Helikon Kiadó, 2012. (A csengerújfalusi O'sváth és vele rokon családok története, dokumentumai és írásai. V.) 407. p.

1815–1908: Hegyemei Kiss Áron végigélte a hosszú 19. századot, kortársként szemlélője és résztvevője volt a század fontos magyarországi változásainak. A kismemesi eredetű, református papcsaládból származó Kiss Áron szép ívet leíró életútjának – 1848-as önkéntes tábori lelkész, 1900-ban református püspökként a főrendiház korelnöke – állít emléket a könyv. Nem egyszerűen életrajz (az is szerepel benne, róla és általa írott), de dokumentumkötet, Hegyemei Kiss Áron válogatott írásaival, kortársak róla szóló szövegeivel.

Az *Előszó* O'sváth Györgynek, Kiss Áron püspök dédunokájának tollából származik, aki *A csengerújfalusi O'sváth és vele rokon családok története* c. sorozat támogatója, megjelentetője.¹

Az életrajzi kötet öt nagyobb egységre tagolódik. A *Részleges leszármazási táblázat* O'sváth György összeállításában a hegyemei Kiss család eredetét Kiss Albertig, II. Rákóczi Ferenc ezredes kapitányáig vezeti vissza, illetve Kiss Áron három házasságából származó gyermekeit, unokáit stb., az O'sváth családdal való kapcsolatát mutatja be napjainkig.

Az I. nagy fejezetben – *Egy 19. századi református egyházkormányzó pályafutása* – Baráth Béla rövid bevezető után négy szakaszra osztva ismerteti meg velünk Kiss Áron életútját. A bevezetés Ravasz László idézete, a *Református Szemlé*ben 1908-ban megjelent méltatás Ravasz tollából, lényegre törően összefoglalja, mit is jelent Kiss Áron élete az utókornak (akár ma, száz évvel később is): „Átélté majdnem az egész XIX. századot, Klio kedves századát. Gyermekségében a harmincas évek reformmozgalmi töltötték el lelkét ábrándokkal és hevületekkel. Ifjúkora vérrózsákkal virágos, hisz ott küzdött a 48-as honvédek között. Férfikora az elnyomás ellen folytatott kockázatos küzdelemben telt el, öregségében pedig, mint a legnagyobb egyházkerület feje, új epochába vezérli népét: a XX. század korszakába. Valamint százada, úgy maga is forradalmi kezdetből áthaladt a válságok és küzdelmek korán, míg a gyümölcsözés idejét megérte és bő aratásnak örvendhetett. [...] Vele költözik egy egész korszak: a XIX. század magyar protestantizmusának korszaka.” (29. p.)

A *Pályakezds*ben Baráth Béla a szatmári református egyházmegye bemutatásával, a református lelkészcsaládok korabeli életének felvázolásával a protestáns egyháztörténetben nem járatos olvasó számára is ismerőssé teszi, milyen közegbe született 1815-ben Kiss Áron, idősebb

¹ A sorozat előző kötetei: O'SVÁTH PÁL: Bihar vármegye Sárreíti járása leírása. Bp., 2009.; Uő: „Pandúrkorom emlékei...” és egyéb írások. Bp., 2010.; Az Almánfalvy Niameessny család története és dr. Niameessny Mihály a XX. század közéletében. Bp., 2011.; Ifj Niameessny Mihály és a temesvári levente per 1919–1920. Bp., 2010.

Kiss Áron kismaményi prédikátor fiaként. Az iskoláztatásra kerülve sor a szatmárnémeti református gimnázium, majd a sárospataki kollégium reformkori tanítási rendjét ismerjük meg. A korán árvaságra jutó Kiss Áron tanulva és tanítva végezte el iskoláit. A pataki kollégiumban beépült személyiségébe a folyamatos önképzés igénye, ezért is töltött egy esztendőt Lócsán a német nyelv elsajátítása céljából, ha már anyagi lehetőségei nem tették lehetővé a külföldi peregrinációt, melyet alapos nyelvtudás nélkül különben sem tartott elég hasznos hozónak. *Szelek szárnyán* – folytatódik az életút 1839 és 1855 közé eső szakasza. A debreceni lelkészképesítő vizsga után Szatmárnémetiben, az egyházmegyei főjegyzői tisztelet is betöltő lelkész mellett töltötte ki kápláni éveit Kiss. Az 1804-ben létrehozott szatmárnémeti katolikus püspökség Hám János idején erőteljes fejlődésnek indult, a püspök intézetalapításokkal, építkezésekkel katolikus központtá fejlesztette a várost. Ebben a „versenyhelyzetben” kellett a reformátusoknak helyt állni, lemaradásukat az iskoláztatás terén behozni. Kiss Áron három évig a németi városrészben káplántanítóként tevékenykedett, élete során később is folyamatosan szívügye volt az iskola s majdan püspökként a szatmárnémeti gimnázium és felsőbb leányiskola felfejlesztése szintén nevéhez kötődik. A második lelkészképesítő vizsga, az önálló papság feltétele után Porcsalmán kezdte meg Kiss Kálmán lelkészi szolgálatát. Itt Nyilas József, Móricz Zsigmond dédapja helyét vette át Kiss. Baráth Béla közérthetően, a korabeli egyházi gyakorlatot ismerve világít rá, mi volt az irodalomtörténetbe is bevonult eseménysorozat, a lelkészcsere hátterében. Érdekes az itt összefoglaltakat (56–58. p.) összevetni az irodalomtörténész Szabó András által írt, a *Függelékben* közölt Kiss Áron életrajz megfelelő passzusával (376–378. p.), más-más hangsúllyal, de mindkét szerző azt bizonyítja, Kiss semmiképp sem volt előidézője annak, hogy Nyilas Józsefet az egyházmegye vezetése egyházközségből elmozdította és Csécsére rendelte. Az új porcsalmi lelkész hamarosan egyházmegyei tisztséget, aljegyzőséget nyert, vizitált az esperessel, diákkori irodalmi ambícióival leszámolva az egyháztörténet felé fordulva publikálni kezdett az egyházi sajtó hasábjain. 1848-as tevékenysége jórészt későbbi forrásokból állítható össze, a szatmári egyházmegye tisztújításán főjegyzővé választották, ott volt az Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter által szeptemberre összehívott pesti tanácskozáson, ahol a protestáns egyházak és az állam viszonyát tárgyalták. A szatmári nemzetőröket kísérve, ha nem is hivatalos tábori papként, de részt vett a '48 őszi hadműveletekben, ott volt a „dési futásnál”. A későbbiekben már otthon a lelkesítés, kitartás feladatát látta el lelkészként, egyházmegyéje nevében ő fogalmazta meg a hódoló nyilatkozatot a Habsburg-ház trónfosztását követően. Így nem kerülhette el a szabadságharc utáni megtorlást sem, hosszabb ideig az ecsedi lápon bujkált, míg újra elfoglalhatta helyét parókiáján. (Szabó András közli Haynau és Kiss Áron regényes találkozását a parókia kapujában, mely találkozásnak köszönhette Kiss megmenekülését. 384. p.) *Egyházkormányzóként két korszak határán (1855–1892)* címmel következik Kiss Áron életének központi szakasza, amikor is előbb esperesi tisztségben, végül a püspöki székbe emelve fontos szerepe volt a református egyház modernizációjában, a polgári államhoz való viszony kialakításában. A korszak református egyházi életében jelentős személyiségeknek, így Kiss Áronnak későbbi pályafutását

meghatározta, hogy a szabadságharc után az önkényuralom évtizedében miként foglalt állást az autonómia kérdésében. Az uralkodó által kiadott protestáns pátens (1859) elleni országos tiltakozás aktív résztvevői közül többen esperesi, püspöki, főgondnoki tisztet nyertek el (Török Pál, Balogh Péter, Zsarnay Lajos, Ráday Gedeon, Tisza Kálmán). A szatmári egyházmegye tisztújító gyűlése 1860-ban emelte Kiss Áront az esperesi székbe, melyet harmincegy éven át töltött be. Esperesként gondosan vizitálta az alá tartozó eklézsiákat, lovai „a tractus mártírjai” nevet kapták a folyamatos útonlét miatt, helyüket csak fokozatosan vették át a kiépülő vasúti hálózat vasparipái. Templomok, templomtornyok, parókiák, tanítói lakások, iskolák épültek, újultak meg, harangok, orgonák kerültek a templomokba az energikus esperes és gondnoktársa, Vályi János közreműködésével. A középfokú oktatás terén a már említett szatmárnémeti gimnázium és felsőbb leányiskola felfejlesztése is ekkor kezdődött. Az 1881-es debreceni zsinat aktív tagjaként ott volt az egységes magyar református egyház megszületésénél. Addig a négy magyarországi református egyházkerület önálló életet élt, csak bizonyos közös ügyekben értekezett egymással, ezután jött létre az erdélyi református egyházzal kiegészülve az országos tanácskozó szervezet, a konvent. Kiss Áron egyháztörténeti munkásságával, a 16-17. századi egyházi kánonok összegyűjtésével és magyar nyelven történő kiadásával (mai napig használt kiadások) hozzájárult a zsinati előkészítő munkálatokhoz, a partikularizmusban élő egyházkerületek egységesítéséhez. Pályafutásának megkoronázása volt 1892-es püspökké választása – *Fények és árnyak (1892–1908)* –, melyet elősegített, hogy egykori egyházmegyei gondnoktársa, Vályi János ekkor már a tiszántúli egyházkerület főgondnoka volt. Negyvenkilenc évi porcsalmi lelkészség után költözött Kiss Áron Debrecenbe, hogy a püspökséggel együttjáróan a Nagytemplom lelkésze legyen. A tiszántúli református egyházkerület századvégi állapotának bemutatásával Baráth Béla kitűnő háttérrel rajzol (102. s köv. p.), hol is kellett átvenni a kormányzói tisztet a hetvenhatodik évében járó Kiss Áronnak: a „mai közép-európai mértékkel mérve országnyi területen”, az agrárkonjunktúra évtizedében, a modernizáció korszakában, amikor a városok felduzzadtak, óriási gyülekezetek keletkeztek, másrészt a tanyásodás révén a tanyákon élők lelkigondozása, iskoláztatása várt megoldásra. A hatalmas kiterjedésű kerületben a reformátusság egyes megyékben nagy többségben élt, míg a széleken-végeken sok helyütt elenyésző kisebbség volt, amely egyúttal nemzeti kisebbséget is jelentett. Kiss Áron „egy sokféleképpen megosztott és kiélesedő konfliktusokkal jellemezhető korszakban töltötte be magas egyházkormányzati tisztét” (126. p.), és idős kora, gyengülő ereje ellenére igyekezett maradandót alkotni. Szívügye volt az iskolák kérdése, a debreceni kollégium felfejlesztése egy majdani református egyetemmé. Az egyházpolitikai törvények meghozatala idején épült meg a gályarab emlékmű Debrecenben 1895-ben. A millennium évében a református egyház képviselőjében a püspök ott volt a nagy Magyarország történelmi helyszínein tartott ünneppsorozatán – Pusztaszer, Munkács, Dévény, Vaskapu. 1899-ben a főrendiház tagja lett, mint a hivatalban legidősebb három református püspök egyike, sőt 1900. október 13-án korelnökként az ülés elnöke volt. Az 1848-as hagyományokat ápoló Kiss Áron – március 15-i ünnepek,

Kossuth temetésén részvétel és emlékező gyászszerartás – elfogadta, hogy Magyarország fennmaradásának záloga az Osztrák-Magyar Monarchia s ezzel együtt a Habsburg uralkodóház. Ferenc Józseftől 1907-ben „az egyház érdekében és általában a közpályán kifejtett sok évi buzgó és érdemes működése elismeréséül” megkapta a Lipót-rend középkeresztjét. (140. p.) 1908-ban 93 évesen hunyt el, fejedelmi pompával temették el: „Nem ő kívánta, de a tiszántúli református egyházkerület és Debrecen méltósága” – írta fia, Hegymegi Kiss Kálmán. (142. p.)

Az életrajzot összeállító Baráth Béla alapos bibliográfiával zárja ezt a részt, majd két fejezet dokumentumgyűjtemény következik: II. *Válogatás Hegymegi Kiss Áron önéletrajzi és kortörténeti vonatkozású írásaiból*. Itt két saját fogalmazású önéletrajzot találunk 1839-ből és 1877-ből, valamint fiának, dr. Kiss Áronnak feljegyzéseit apja életéből. Majd több egyházi kortörténeti forrás következik: a Függetlenségi Nyilatkozat kiadása alkalmából a szatmári egyházmegye hódoló nyilatkozata, levelek Török Pálhoz, nászához az 1881-es debreceni zsinat alkalmából, ünnepi beszédek, egyúttal múltra visszatekintések: A szatmári református egyházmegye negyedszázados viszontagsága és fejlődése (1882), Gróf Dégenfeld Schomberg Imre tiszántúli ref. egyházkerületi főgondnok emlékezete (1883). Az egyházpolitikai törvények idején és más alkalommal kiadott főpásztori levelei, ünnepi igehirdetései, végül verseiből egy csokorra való. III. *Életével és munkásságával kapcsolatos egyéb korabeli írások*: Tompa Mihály levele, melyben Kiss verseiről nyilatkozik, ünnepi köszöntő 25 éves esperesi jubileuma alkalmából, több emlékbeszéd halála után, Kálmán fia visszaemlékezése apja életútjára (1914). A IV. fejezet, a *Képmelléklet* kiváló minőségű fotói életközelpébe hozzák a püspök alakját: hivatalos olajfestmény, családi fotó, az esperesi karral közös fénykép, nemességmegegerősítő oklevél, főrendiházi meghívó, a 13 aradi vértanút ábrázoló sétatábla, a Lipót-rend középkeresztjének oklevele stb. Az itt és az életrajzi fejezetben is található térképek a Tiszántúli Református Egyházkerület elhelyezkedését, kiterjedését szemléltetik, felekezeti, nemzetiségi megoszlását, illetve Trianon utáni változását.

A kötet végére – V. *Függelék* – került a Szabó András által írt rövidebb Kiss Áron életrajz, melyet O'sváth György megbízásából készített az 1990-es években, és különösen irodalomtörténeti vonatkozásokban hasznosan egészíti ki a Baráth Béla-féle életrajzot.

Összegezve elmondhatjuk a külsejében is színvonalas kivitelű kötetéről, hogy a tudományos alaposággal megírt életrajz, a gondosan összeválogatott dokumentumgyűjtemény, a részletes bibliográfia, a kitűnő fénykép- és térképmelléklet méltó emléket állít a református egyházkormányzó életútjának, egyúttal hasznos és élvezetes olvasmány a korszakkal foglalkozó szakembernek és érdeklődő olvasónak egyaránt.

(ism.: Szatmári Judit)

UNGVÁRY KRISZTIÁN: A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon, 1919–1944. Pécs–Budapest, Jelenkor – OSZK, 2012. 649 old.

Az utolsó oldalak befejezése után arra a megállapításra jutottam, hogy mint történészként, mint pedig politológusként kimerítette minden érdeklődésemet Ungváry Krisztián legújabb könyve. A Horthy-korszak szociálpolitikája, valamint antiszemitizmusa akarva-akaratlan napjaink legvitatottabb elemévé, a közbeszéd egyik állandó szereplőjévé vált, így tudományos tartalma mellett további aktualitást és fontosságot is kapott a mű. Nem meglepő a szerzőtől a témaválasztás, hiszen főbb publikációi között találunk olyan 20. századi történelmi, olykor morális kérdéseket is feszegető írást, amely felvetések különleges pikantériát is tudnak kölcsönözni egy-egy könyv megjelenéséhez, vagy éppen annak utóéletéhez.

Visszatérve a Horthy-korszakot vizsgáló könyvhöz, már a bevezető elolvasása közben világosság válik számunkra, hogy nem egy olyan anyagot tartunk a kezünkben, ami már egy egyébként is sűrűn kutatott időszak sablonos témájával foglalkozik, hanem épp ellenkezőleg, azokra a hibákra hívja fel a figyelmet, amelyek félreértelmezhetik a korszakot és az események ok-okozati összefüggéseit. A könyv az egyik első történelmi munka, ami a zsidóság történetét, kifosztását és mindezek előzményét egy merőben új oldalról, a „tettesek” szemszögéből vizsgálja. Felveti annak lehetőségét, hogy megértve a tettesek cselekedeteinek okát, a holokausztig vezető események könnyedén megismételhetőek lennének akár napjainkban is. Azonban ahhoz, hogy megismerjük a „tettesek” indítékait és megértsük mi is történt Horthy kormányzóságának idején, a korszak újrvizsgálása elengedhetetlen. Ungváry a holokausztig vezető utat a gazdaság, a szociálpolitika és a modernizáció szemszögéből elemzi, mivel szerinte az antiszemitizmus dinamizmusa csak így érthető meg. Ahogy a szerző összegzi, nem a „mi” és „hogyan” kérdésre keresi a választ, sokkal inkább a „miértekre” kíváncsi. Tiszta képet kíván kialakítani Horthy Miklós személyéről, annak alul-vagy túlértékeléséről, a korszak helyzetéről, a folyamatosan változó politikai kultúrákról és döntésekről, az antiszemitizmus fejlődéséről, a vezető politikai személyek befolyásáról. Ugyanakkor a háttérben felhívja a kutatási egyoldalúság problémájára a figyelmet, mindezek mellett ösztönöz arra is, hogy új perspektívákat használjon a magyar történetész szakma egy-egy kor feltérképezéséhez, és az esetleges történelmi, politikai, szociológiai vagy egyéb hézagok betöméséhez. Az író véleménye szerint hiba ennek a történelmi korszaknak a megismerésében, ha csak egyik vagy másik oldalról akarjuk feltérképezni a tényeket. Szerinte a probléma gyökere egy tőről fakad, így érdemes lenne ezt a köztes állapotot megtalálni a kommunista és náci bűncselekmények között, másképp nincs megérthető és elfogadható magyarázata az értékelésnek. A könyv értékét és pontosságát növeli, hogy több száz külsős irodalomra hivatkozik, mindezek mellé párosítva önálló kutatási eredményeket is. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy akkor miért különleges Ungváry Krisztián könyve, miért ennyire egyedi? Erre a kritikára azonban könnyedén válaszol maga a mű. Van, ahol

megrökönyödést eredményez, van ahol az ember helyeslően bólogat, van ahol értetlenül felhúzza a szemöldökét.

A könyv ok-okozati összefüggésben vizsgálja a zsidóság helyzetének alakulását, külön vizsgálva a Gömbös-, az Imrédy-, a Teleki-, és a Kállay-kormány rendelkezéseit és kormánytevékenységét. A szerző kitér a magyar zsidó lakosság szociális, gazdasági és politikai helyzetére, valamint ezzel párhuzamosan részletes képet ad a két világháború közötti magyar szociálpolitikáról (pl.: munkanélküliség, életszínvonal, társadalmi osztályok közötti kapcsolatok és különbségek). Az eseménytörténeti állomások, amik nyilván itt is szerepelnek, csak segítik a megértést, nem a fő mondanivalóját adják a műnek. Számtalan új utalás képezi szerves részét az anyagnak, mint például Matolcsy Mátyás tőkeakkumulálási gondolata, vagy Eckhardt Tibor „helyesérés” földosztó javaslatai. Az újdonság abban rejlik, hogy a speciális perspektíva, ami által Ungváry a korszakot vizsgálja, merőben különleges, és segítségül hívva ezeket, a korszak gondolkodói által megalkotott téziseket, más megvilágításba helyezheti az antiszemitizmus megértését. Mindazoknak, akik „csak” általános áttekintést keresnek a korszakról, ajánlott irodalom lehet ez az összefoglaló, akik viszont szeretik a különleges gondolatokat, új megvilágításokat, azoknak érdemes sűrűn forgatni Ungváry könyvét.

Túllépve az első oldalakon, ahol a magyar ellenségkép átalakulása és a liberalizmus értékvesztése a fő téma, elkezdődik a magyar zsidóság bemutatása. Fontos megjegyezni, hogy a zsidóság jelenléte Magyarországon kiemelt fontosságú volt a polgárosodás, a fejlődés és a modernizáció szempontjából. 20. század eleji adatokból kiderül, hogy a vezető és értelmiségi foglalkozásúak körében felülreprezentálva volt a zsidóság. Az orvosok 47%-a, az állatorvosok 74%-a, a gyógyszerészek 69%-a, a vegyészek 72%-a vallotta magát zsidó vallásúnak. Az első világháború után módszeresen csökkent ez a százalékos arány, melyet Ungváry a kutatásai nyomán a népszaporulat negatívra fordulásával, a vegyes-házasságokkal, a kikeresztelkedéssel, valamint a polgári iskolák számának növekedésével és az analfabetizmus társadalmon belüli csökkenésével magyarázott. Azáltal, hogy az állam vezetése komoly pénzüsszegekkel és jobbnál jobb lehetőségekkel csábította iskolapadba a fiatalságot, elindult egy folyamat, ahol a felülreprezentált zsidóság száma a polgári foglalkozások területén csökkenni kezdett, és az 1920-as évekre ki is szorultak a közalkalmazotti szférából. Ugyanakkor ez az állapot a társadalom jelentős részében nem tudatosult, és mielőbbi változásokat, a zsidó „beözönlés” megállítását követelték. Túljutva a statisztikai adathalmazokon, ismertetve a politikai és szociális helyzetképet elérünk a könyvben a gazdasági élet bemutatásához. A zsidóság anyagi helyzetét elemző korabeli írásokat kellő forráskritikával kell illetni, hiszen az elemzők nagy százaléka elfogultan, vagy politikai nyomás alatt írtak gazdasági túlsúlyról. Ebben a fejezetben szó esik arról, hogy a zsidóság szignifikánsan magasabb adókat fizetett a nem zsidó társadalmi rétegeknél, valamint nem volt gazdagabb az átlagnál. Pontosabban nem tett szert gyorsabban magasabb jövedelemre, mint az átlag, pusztán a családi gazdagság okán már ideje korán rendelkeztek alaptőkével. Mindezek ellenére el kell mondanunk, hogy a zsidó nagyvállalatok kimagasló piaci ereje okán könnyedén át tudták hidalni a válsághelyzeteket, és az állami gazdaságpolitika változásait még a második

világháború előestéjén is. A zsidóság vagyoni felülreprezentáltságának ténye sokakban azt a benyomást keltette, hogy a kapitalizmus alapvetően zsidó jelenség. Lényegesen jobban éltek Magyarországon, mint bármelyik másik társadalmi osztály, sőt Európában is kimagasló vagyonnal rendelkeztek. A könyv azonban világos képet mutat arról, hogy nem mutatható ki szoros összefüggés a vagyoni helyzet és az antiszemitizmus erősödésének mértéke között. Inkább a társadalmi szerep lehetett az, ami az előítéleteket felkorbácsolta.

A faji alapú szociálpolitika létrejötte és növekedése, a különböző keresztény pártok, majd később antiszemita mozgalmak születése és megerősödése folyamatosan végigkísérte a zsidóság mindennapjait a 19. század közepétől egészen a 20. század közepéig. Volt, ahol szervezett csoport formájában, volt, ahol csak magánemberi véleményként, volt, ahol konkrét párt alakult. Az 1917-es választójogi törvény vitája volt az, ami először veti fel a „zsidókérdést”, sőt központi témáig nőtte ki magát. Nemcsak a sajtó, hanem később a közélet is elkezdett foglalkozni ezzel a kérdéssel. A faji alapú szociálpolitika kezdetei fejezet ezekkel az okokkal, következményekkel, összefüggésekkel foglalkozik. A harmadik nagyobb egység a zsidóellenes törvényjavaslatokat taglalja, kitekintve a liberális jogelvek szisztematikus elvesztésére. Ungváry Krisztián kitér a numerus clausus európai elhelyezésére, a történelmi előzményeire. A szerző megállapítja, hogy az antiszemitizmus nem felülről, hanem egy alulról induló folyamat része volt, és az egyetemeken is komoly támogatottságot kapott. Ez komoly feszültséget szült a társadalmi rétegek, a fiatalság, a diákok, a tanári kar és mind más csoport között is. Mindezek a megmozdulások, tiltakozások, tüntetések azt bizonyították, hogy komoly tömegigény húzódtott meg a faji törvénykezés mögött. A továbbiakban az 1920-as választások eredményeit olvashatjuk, ami világosan megmutatja a képviselők társadalmi összetételének megváltozását.

A Horthy-rendszer időszakában gombamód szaporodtak a magyar „önvédelmet hirdető”, kifejezetten szélsőséges politikai szervezetek. 1918 telén létrejön az Ébredő Magyarok Egyesülete, 1919 júliusában a Kettőskereszt Vérszövetség (KKV), valamint az Etelközi Szövetség, ami a KKV 1923-as feloszlása után Magyarország legnagyobb szélsőjobboldali mozgalma lett. Fontos programpontok voltak ezeknél a pártoknál a Trianon elleni harc vagy a keresztény magyar társadalom nemzeti összefogása. Ezek a titkos, féltitkos paramilitáris szervezetek a rendszer ezen időszakában egyre komolyabb befolyással rendelkeztek a helyi és országos ügyekben. Az Etelközi Szövetség tagjai közül olyan személyiségek is kikerültek, mint Gömbös Gyula, Bajcsy-Zsilinszky Endre vagy Ekhardt Tibor. A szerző az elkövetkező oldalakban tovább boncolja a zsidókat érintő jogi intézkedéseket, törvényeket a vagyonadóztatás körüli rendelkezéseket, valamint megjelenik a bürokratikus antiszemitizmus is, ami a jogszabályok olyan szintű, kiskapuk általi kijátszását jelentette, amivel a zsidókat nem engedték bizonyos jogok (pl.: iparúzó jogosítványok megvásárlása) megszerzéséhez. Ebben az időszakban egyre jobban elterjedt a zsidó vallásúak közalkalmazotti pozíciókból való kirúgása, valamint a zsidó kereskedők diszkriminációja. Egyedül a Bethlen-kormány időszakában szorult háttérbe a szélsőjobboldali különítmények és csoportok működése, népszerűsége.

Egy újabb nagy egységet foglal magában Magyarország szociálpolitikájának elemzése 1921 és 1937 között. A fejezetben szó esik a parasztság és munkásosztály életszínvonaláról, a munkanélküliség kérdéséről, a mezőgazdasági munkásosztály viszontagságairól, az adórendszerrel és az ezt a társadalmi réteget érintő jogi szabályozásról. A következő egységben az értelmiségi réteg munkanélküliségi problémáit veszi górcső alá a szerző, kitérve a társadalom igényeire és lehetőségeire a konszolidációs időszakban, valamint a trianoni békeszerződés utáni évekre. Vizsgál a továbbiakban külföldi példákat is a piacgazdaság és társadalom kapcsolatának kérdéskörében, a taglalt országok között említi az USA-t, Angliát és Franciaországot. Itt kap az olvasó egy átkötést az előbb felsorolt államok és a magyar progresszív fajvédelem terén. Egy új fejezetben szó esik az előbb említett progresszív fajvédelem létrejöttéről, térhódításáról, mechanikájáról (Endre László és a gödöllői szociálpolitikai mintajárás), az antiszemitizmus érdekvédelméről és a bürokratikus antiszemitizmusról. Mint korábban említettem, Ungváry Krisztián a könyvben egy jelentős részt szentel a különböző kormányok szociálpolitikájára, döntéshozatalára és fajvédelmi koncepciójának megismertetésére. Ennek keretein belül megismerjük a Gömbös-, az Imrédy-, a Teleki-, valamint a Kállay-kormány intézkedéseit, a sorok közé beékelve egy-egy magyarázó fejezettel, melyek az antiszemitizmus erősödését, az egyházi antiszemitizmus létrejöttét, valamint a szélsőjobboldali szociálpolitikát és gazdaságot elemzik. Szó esik még a törvénykezésről (elsősorban zsidótörvények), valamint a központosításról, a honvédség árszámításáról, a német nyomásról, valamint azokról a kiegészítő rendelkezésekről illetve törvénymódosításokról, amik nem kerültek bele a zsidótörvényekbe és a feledés homályába merültek. Egy szó, mint száz, a szerző megalapozza azt a hátteret, ami elengedhetetlen ahhoz, hogy lássuk és értsük azt a folyamatot, ami a zsidóság deportálásához vezetett, valamint a magyar társadalom zsidóellenes gondolkodását eredményezte.

A könyv utolsó, nagyobb szakaszához érve eljutunk egy, a zsidóság történetének vizsgálása során megkerülhetetlen korszakhoz, a deportálásokról szóló időszakhoz. Horthy Miklós megítélése nagyban függött az ezekben az években hozott döntéseitől, viselkedésétől, megnyilvánulásaitól, valamint a nemzetközi helyzet nyomásától. Kezdetben olvashatunk az 1939 utáni német kitelepítésről, amit maga Horthy is üdvözölt, hiszen egy külön levelében még Hitlernek is megírta, hogy minden kisebbségre kellene alkalmazni ezt a módszert, hogy az anyaföldjükre visszajussanak. Maga Teleki Pál is szorgalmazta a kitelepítéseket, létre is hozta a Nemzetpolitikai Szolgálatot a végrehajtásra. Ungváry ehhez az állapothoz kapcsolja gondolatvilágában más nemzetiségek ki-, és a magyarok betelepítésének struktúráját, eljutva a zsidók kitelepítésének megszervezéséhez 1920 és 1941 között. A továbbiakban szó esik a Harmadik Birodalomról, a végső megoldás geneziséről és a háború finanszírozásáról, kitérve természetesen a magyar megszállás gondolatára. Zárásként olvashatunk a magyar hatalmi elit és a holokauszt kapcsolatáról, a deportálásokról fejlődéséről és magyar kapcsolatairól, a „végső megoldásról” és arról, hogy a mindez mennyire volt köztudott a népesség körében, és végül a legfontosabbról, hogy Horthy Miklós és köre milyen álláspontot képviselt zsidókérdésben.

Miután az utolsó oldalon is végigpásztázott a szemünk, ahol a vagyonelkobzás és újraelosztás a téma, akarva-akaratlan kérdések tömkelege születik meg a fejekben. Hova is helyezhetjük Horthy személyét? Maga Ungváry Krisztián is kettősséget érzett és adott is vissza olvasói számára a könyvben, hiszen Magyarország kormányzója kezdetben elítélte a zsidótörvényeket, sőt igyekszik menteni az embereket, majd 1944 után mégis a deportálások és a magyar holokauszt-történet legfőbb felelőssévé válik. Másik kérdés lehet, hogy akkor miként is kell értékelni a korszak középosztályát és úgy általában a magyar társadalmat? Mégsem volt akkora „ellenállás” és „megvetés” a magyarság részéről zsidókérdésben? Az írás visszaigazolást ad arra, hogy a magyarság és a zsidóság közötti ellentétek fokozatosan erősödtek a második világháborúba való sodródásunk alatt, kezdve a modernitástól való félelemmel, az anyagi különbségek növekedésével, a hagyományos polgári pályák tipizálódásával (pl.: az ügyvédek, végrehajtók az esetek többségében zsidók voltak, a hivatali értelmiségiek pedig szinte kizárólag csak a magyar középosztályból kerültek ki.). Újra kell értékelni a korabeli konzervativizmus felelősségét, mivel az egyetlen mentőöv lehetett volna abban az esetben, ha a kor vezető politikusai közül többen vállalják mindezt. Különbséget kell tenni viszont a konzervativizmus és a jobboldaliság között, hiszen ekkoriban inkább az utóbbi dominált.

Nem felelőtlenség tehát azt állítani, hogy egy korszakos művel állunk szemben. Merőben egyedi, új a megközelítés, részletes, pontos, a tényeket minden oldalról megfelelően legalizálja. Talán egyetlen kritikája lehet a könyvnek a túlzott részletesség, ami egy ilyen témában íródott műnél nyilvánvalóan előny, viszont a folyamatos olvasás esetén egyszer-egyszer az ember képes belefeledkezni az események, tények sokaságába. Egyedül ezen a téren lehetne fogást találni Ungváry Krisztián alkotásán, ez azonban korántsem von le abból a különleges értékéből, amit magában hordoz. A téma aktualitása, az író „különleges” személyisége és a mű merőben új tartalma pedig garancia lehet arra, hogy komoly utóélet vár a könyvre és a benne rejlő kutatási eredményekre.

(ism.: Nagy Tamás)